

LUND UNIVERSITY

Ungdom i nya kläder: Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige

Wigerfelt, Berit

1996

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wigerfelt, B. (1996). *Ungdom i nya kläder: Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige*. [Doktorsavhandling (monografi), Avdelningen för konsthistoria och visuella studier]. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ADRESS TILL FÖRLAGET:

Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Box 148

241 22 Eslöv

Ordertelefon:

0413/606 10

Berit Wigerfelt

Ungdom i nya kläder

Dansbanefröjder och längtan
efter det moderna i 1940-talets Sverige

Brutus Östlings Bokförlag Symposion
Stockholm/Stehag 1996

Wigerfelt, Berit

Ungdom i nya kläder.

Dansbanefröjder och längtan efter
det moderna i 1940-talets Sverige

(Kulturhistoriskt bibliotek)

Brutus Östlings Bokförlag Symposion

1996

ISBN: 91-7139-273-4

© Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB
samt författaren 1996

Alla rättigheter förbehålles.

Kopiering utan förlagets medgivande är förbjuden.

Gäller även för undervisningsbruk.

Grafisk produktion:

Brutus Östlings Symposion 1996

ISBN: 91-7139-273-4

Innehåll

Förord 9

I INLEDNING

Henry – en arbetargrabb i beredskapsårens Sverige 11

Historisk ungdomsforskning 15

Vägen till ämnet 16

Metod och material 18

Livshistoria 21

Ungdomens möte med moderniteten 22

Ungdom och social mobilitet 24

Mina teoretiska inspiratörer 25

Generation och medvetande 28

Kultur och delkultur 30

Ungdom och klass 32

Könsperspektiv 33

Disposition och kapitelpresentation 34

2 KONTROLLEN ÖVER FRITIDEN

Dansbaneeländet 37

Ungdomens fritid som problem 38

1940-talets "nöjesfrekvens" 39

Ungdomen – bättre än sitt rykte 40

På jakt efter en passiv ungdom 45

Den nyttiga fritiden 48

3 DANSBANEFRÖJDER

Svartbäcksgänget – arbetarungdom i 1930- och 40-talens Uppsala 49

Allan – iakttagaren i kollektivet 50

Uppsala 53

Inskolning till dans 54

Utedansbanor och danshak 55

På väg till dansen 58

Berusningen – ett manlighetsbevis 59

Snackfördärvare 61

Uppfostringsförsök i Uppsala 66

4 DANSBANAN SOM SOCIAL ARENA

- Foxtrot och swingdans 69
- Bjuda upp 71
- Att nobba 73
- Damernas dans, kvinnornas chans 74
- Sistan och följa hem 75
- Allmoge och stadsgläfs 77
- Jazzarkillar och råttsvansar 79
- Kärlek och klass 84
- Dansen som ungdomligt uttrycksmedel i tid och socialt rum 87

5 JAZZEN SOM HOT ELLER MÖJLIGHET

- "Vi var ju satans hantlangare" 89
- Liten jazzhistorik 92
- Radion – den stora musikspridaren 93
- Vägen till jazzen 94
- Äkta jazz eller kommersiell dansmusik? 98
- Revansch! 99
- Vokalisten 103
- Kvinnlig dansmusiker 105
- Swingen som generationsmusik 107

6 DEN LADDADE KROPPEN

- Ungdomens sexualvanor 111
- Ungdomen bryter ny väg 112
- Nyfiken på sex 114
- Den skamliga kroppen 116
- Erövrarna 118
- "Som en prinsessa" 122
- En förändrad sexualsyn 125

7 FILMEN SOM FÖRFÖRARE ELLER INSPIRATÖR

- Filmens påverkan 127
- En sagolik upplevelse 130
- Filmidolen som förebild 135
- En större värld 137

8 UNGDOM I NYA KLÄDER

- Att vara modern 139
- Klädskapande som individuell och kollektiv handling 143
- Sömmerskan 146
- Gymnasisterna 147
- Manlig flärd 149
- Swingpjattarna 151
- Ungdom och konsumtion 153

9 HENRY – KLASSRESENÄREN

- Föreningarna som skola 155
- Klassbytet 161

10 UNGDOM I RÖRELSE

- Ungdomens utmaningar 169
- Individuella drömmar 176
- En modern generation 177

- Summary 181

- Noter 189

- Käll- och litteraturförteckning 201

Förord

Genom Allan Anderssons berättelser om dansbanor och Henry Tholanders självbiografiska skildring väcktes mitt intresse för ungdom på 40-talet. Denna bok tillägnas Allan Andersson och Henry Tholander, två personer som varit viktiga för avhandlingen. Henry avled för en tid sedan och fick därför aldrig se slutresultatet.

Förutom dessa två informanter vill jag varmt tacka alla som tjänstvilligt låtit sig intervjuas.

Stort tack vill jag även rikta till min handledare, Jonas Frykman, som fick avgörande betydelse för avhandlingens inriktning och därmed bidrog till den spännande upptäcktsresa som avhandlingsskrivandet inneburit för mig. Jonas har fungerat både som entusiastisk inspiratör samt har på ett kritiskt och konstruktivt sätt granskat manus.

Mina "gamla" arbetskamrater från Berlings och de "nya" från Finngatan bidrog till att avhandlingsskrivandet blev roligt. Arbetsgemenskapen var ovärderlig.

Utän inspiration och uppmuntran från Orvar Löfgren hade jag förmodligen inte påbörjat mina forskarstudier och han har dessutom i skrivandets slutskede givit viktiga synpunkter.

Beatriz Lindqvist och Lissie Åström är två stöttepelare som varit viktiga samtalspartners och dessutom granskat manus.

Jag vill tacka personal vid Universitetsbiblioteket och Folkliksarkivet i Lund, Dialekt- och Folkminnesarkivet, Stadsarkivet samt Upplandsmuseet i Uppsala och Stockholms stadsmuseum för hjälp med bilder och materiålsamling.

Nordenstedska stiftelsen, Gabrielle Jeanssons stiftelse samt Kungl. Gustav Adolfs Akademien bidrar till tryckningen av avhandlingen och tackas härmed.

Anders har varit min allt i allo som läst och kommenterat manus, diskuterat ämnet och hjälpt till med krånglande datorer. Han är dessutom den som sett till att avhandlingsarbetet blivit praktiskt genomförbart genom att

t.ex. ta hand om barnen. Med barnpassningen har vi dessutom haft stor hjälp av mina föräldrar, Tora och Sigvard, samt svärföräldrarna, Karin och Gunnar.

Ett sista tack vill jag rikta till Sanna, Hannes och Linn som fötts i takt med avhandlingens framåtskridande. Ni har fungerat som indirekta inspiratörer för mig.

Råå i december 1995

Berit Wigerfelt

Inledning

Henry – en arbetargrabb i beredskapsårens Sverige

Det var väldigt kallt den där nyårsnatten. Vi frös rejält på hemvägen från bion. Jag minns som i går hur högtidligt jag tog det där bytet av decennium. Vi svängde in på Fyristorg från Drottninggatan, och jag provade gång på gång att säga 1940 istället för 1939. I Domkyrkotornet dånade alla klockorna på en gång som de naturligtvis gör alla nyårsnätter. Jag kopplade samman nyårsringningarna med Fosterlandet och Kriget och kände mig högtidligare stämd än kanske någonsin förut. Nyss hade ju Slotts nyårsvaka avslutats med en kortfilm om Sverige till ljud av den kända sången "Sverige Sverige fosterland". Pappa verkade inte på långa vägar lika tagen som jag men han var inte heller särskilt känslös av sig (ULMA 33681:73 Mem).

Tioåriga Henry hade just varit och vakat in det nya decenniet med mamma och pappa på Slottsbiografen i Uppsala. Det var tradition inom den lilla familjen att gå på bio på nyårsafton. Kortfilmen som avslutat filmkvällen bildade skarp kontrast till den huvudfilm som visats; Anderssonskans Kalle. Med sången om fosterlandet fördes familjen tillbaka från skratt och uppsluppenhet till de allvarstider som nu rådde och skulle råda fram till 1945. Henry stod nu inte bara inför portarna till ett nytt årtionde med stora samhällsförändringar utan denna period skulle också föra honom in i ett nytt livsskede, han var på väg in i ungdomen.

Med ett skarpt minne och känsla för detaljer har Henry som vuxen nedtecknat sina barn- och ungdomsminnen för eftervärlden. Han föddes 1929 i Uppsala och växte upp i stadsdelen Luthagen. Fadern var rörmokare och gårdskarll och modern arbetade som städerska. Henry bodde ensam med sina föräldrar i ett rum och kök på 40 kvadratmeter. I kvarteret var den sociala blandningen stor. Här fanns många arbetarfamiljer men också professorer, läkare, affärsmän och officerare.

De som i likhet med Henry var unga på 1940-talet har upplevt de stora förändringar som Sverige gått igenom under 1900-talets lopp. Sverige hade en unik utvecklingstakt mellan åren 1900 och 1939. I början av seklet var landet fortfarande underutvecklat. Lantbruket var huvudnäringen och de flesta människorna bodde på landsbygden. Vid krigsutbrottet livnärde jordbruket bara en tredjedel av befolkningen och industriarbetarna var den

dominerande arbetargruppen. Tätortsbefolkningen var i majoritet. Välfärdsmässigt sett var Folkhemmet dock fortfarande en utopi för de flesta svenskar och för arbetarklassen kom de stora materiella förändringarna först efter andra världskriget (Frykman-Löfgren 1985).

Under 1930-talet levde Henrys familj enkelt men led aldrig någon nöd. För många andra familjer var det periodvis svåra tider och hos Henry kom släktingar och bodde halvårsvis medan de försökte skaffa arbete. En av hans lekkamrater bodde i ett träruckel där hela familjen på sex personer trängdes i ett rum och kök. Dagligen kom dörrknackare och bad om pengar till mat eller mjölk.

I Henrys minnen från barndomen berättas om många roliga och fantasirika lekar. Barnen i kvarteret lekte cirkus och teater, anordnade idrottstävlingar och åkte skridskor. Henry var ofta inbjuden att leka med barnen i de rika familjerna och fick följa med på bilutflykter och liknande. Den närhet och inblick han fick i s.k. bättre klassers liv kom att få visst inflytande på det klassbyte som han så småningom gjorde. Henry tillbringade mycket tid med föräldrarna på fritiden. Förutom att gå på bio tog de långa promenader och tittade på idrott. Fadern hade en motorcykel med sidovagn och med den for familjen ut och badade på somrarna. Ibland kom motorcykeln fram på lördagskvällen och de åkte iväg till någon festplats och tittade på dansen en stund, en sysselsättning de delade med många arbetarfamiljer. 1935 köpte fadern en radio som snabbt kom till flitig användning både vad gäller föredrag och idrottsutsändningar. Sven Jerrings sportreferat i radion ledde till att Henry blev idrottsfrälst.

Mot slutet av 30-talet fick familjen det allt bättre ekonomiskt. De flyttade till en större lägenhet med ytterligare ett rum och köpte nya möbler. I radion talades det alltmer om Adolf Hitler och i september 1939 bröt kriget ut. Alla vuxna i Henrys närhet diskuterade kriget som på olika sätt påverkade även det svenska vardagslivet.

Sverige förklarade sig neutralt under perioden. En samlingsregering sammansatt av de fyra stora riksdagspartierna med Per-Albin Hansson som statsminister tillträdde 1939 och satt kriget ut. Många män inkallades i beredskap. Från våren 1940 kom ransoneringarna tätt och efter två år var det inte mycket som kunde köpas utan kupong. De få bilar som fanns drevs med gengas. För de flesta innebar krigsåren en ekonomisk påfrestning genom ökade levnadskostnader utan någon egentlig lönekompensation och framför allt genom de långa perioderna av militärtjänst för männen. I

Barn på Götgatan, Luthagen i Uppsala under 1930-talet. Foto i privat ägo.

och med att en stor del av den manliga befolkningen var inkallad kom många kvinnor ut på arbetsmarknaden och tog sig an sysslor som tidigare räknats som manliga (Dahlberg 1989).

I skolan där Henry gick gjordes omfattande förberedelser för evakuering av skolbarn och de fick ta med sig utrustningslistor hem. Allt skulle vara packat och färdigt för utrymning den dag Sverige drogs in i kriget. Henrys magister, som var kapten i reserven, försvann ut i beredskapstjänst under vissa perioder. Efterhand satte kriget alltmer sin prägel på Uppsala. Luftskyddsövningarna blev omfattande och de första gengasbilarna dök upp. På biograferna visades beredskapsfilmer. Det byggdes skyddsrum och Henrys mor fick gå och hämta ransoneringskort. Fadern som var gårdskarll fick nu extra bekymmer därför att fastigheten som eldades med kol före kriget nu måste eldas med ved. Pannorna fick ses till flera gånger extra på dagarna och även nattetid.

Särskilt inledningen av 40-talet präglades av kriget. Hemma hos Henry lyssnade man på nyheterna på radion varje kväll klockan sju. Frivilliga reste från stan till fronterna i Finland, det hölls radiokurser i finska och arrangerades finlandsaftnar. Snart dök de första finska flyktingarna upp i Uppsala.

I mitten av februari 1940 stängdes skolorna i sex veckor på grund av bränslebrist och Henrys magister blev åter inkallad.

Den nionde april kom angreppet på Danmark och Norge. Lektionerna avstannade och lärarna gick hem. Henrys far kom hem från arbetet och alla väntade på att Sverige skulle angripas.

1941 var Henry i 12-årsåldern. Han pendlade mellan olika pojkgäng. Med gänget hemma i kvarteret idrottade han. Med ett annat gäng i ett kvarter längre bort sysslade han med mer äventyrliga eller krigiska lekar. Henry var på väg att lämna barndomen bakom sig, på väg att bli vuxen och ta del av den nya moderna ungdomskulturen.

Midsommaren det året firades vid Brandstationen. Pappa var hemma på permission men med förbud att vistas någon annanstans än på hemmaadressen. Dansen på Brandstationsgården var inget ringa nöje för oss grabbar. Det var roligt att titta på. Av och till kunde vi alltid lura ut något fuffens.

Någon gång under eftermiddagens lopp fick jag klart för mig att Tyskland angripit Ryssland, att kriget vuxit till något verkligt farligt och hemskt, att det nu på allvar hotade också oss. Såvitt jag förstär räknade jag ut detta i samvaron med de vuxna. Pappa och mamma var allvarliga och uppenbarligen oroliga. Pappa väntade att när som helst kallas tillbaka till Sala. Brandförmannen som vi besökte vankade fram mot kvällen upprört av och an. Deras äldste son låg inkallad någonstans i norr och hade inte haft permission på mycket länge.

Den här midsommarkvällen kommer jag just ihåg för den egendomliga blandningen av dans, nöje och katastrofväntan. De äldre talade bara om kriget. Ungdomarna dansade ute på gården. Dansbanan var fylld till trängsel. Dansbiljetterna à tio öre hade rejäl åtgång. Musiken blandade jazz och kultis. Varje dans annonserades genom en svart-vit skylt: foxtrot, stilla vals, hambo – som om de dansande inte skulle kunna avgöra av rytmen vad för slags dans det var frågan om.

Jag stod länge den kvällen och lyssnade till musiken och tittade på dansen. Tolv-årig upplevde jag dansmusiken som suggestiv och lite skrämmande. Jag lyssnade till något hotfullt i en hambo, något sorgset, olyckligt i en tango. Det låg magi i luften allteftersom kvällen led och när jag blev sömnigare förstärktes de här känslorna. Mörker och ljuspunkter ökade effekten. Det var något trolskt som jag känt redan som barn och som jag nu kanske återupplevde för sista gången. Sådan där midsommar i stan har åtminstone jag aldrig varit med om någon annanstans senare (ULMA 33681:16 Mem).

Den fortsatta framställningen skall handla om hur Henry och andra ungdomar i 1930- och 40-talens Sverige tar del i den moderna ungdomskulturens framväxt och hur den moderna utvecklingen avspeglas i olika ungdomsaktiviteter. Arbetarungdomar med anknytning till Uppsala ställs i

fokus, utblickar görs även mot andra delar av landet såväl som andra sociala skikt.

Mitt primära syfte är att granska olika aspekter av arbetarungdomars fritidssysselsättningar i Uppsala under 1940-talet för att belysa en fas i ungdomskulturens förändring. Jag tänker koncentra mig på den oorganiserade ungdomens aktiviteter och berör bara kort föreningsliv och idrott. Några av de frågor som behandlas är t.ex. i vad mån man kan säga att 1930- och 40-talen var ett slags brytningstid för den moderna ungdomskulturen? Hur speglas den begynnande moderna utvecklingen i ungdomsaktiviteterna? Hur använde ungdomar dans, musik, film och mode för det egna kulturbygget och som ett sätt att hävda sig själva? Gav denna tid ökade möjligheter för klassöverskridanden genom ungdomars kulturmöten? Hur skilde sig pojkar och flickors möten med moderniteten?

Historisk ungdomsforskning

Historisk forskning kring ungdom är viktig, inte minst för att den kan ge perspektiv på dagens situation och den debatt som förs kring olika ungdomsproblem. Ofta framstår nuet som alltför unikt och annorlunda. Genom den historiska forskningen kan vi lära oss något om hur ungdom som social kategori förändrats över tid. Ungdom ska inte bara betraktas som ett biologiskt utan också som ett socialt och därtill historiskt betingat begrepp. På så sätt kan vi bli varse det föränderliga i perioden (Mitterauer 1991:12). Viktigt är också att uppmärksamma hur tradition och förändring är integrerade i det historiska skeendet. Detta är något som tydliggörs i historikerna John Gillis (1974) och Michael Mitterauers (1991) studier av ungdomens historia i Europa ur ett långt historiskt perspektiv.¹

Historisk forskning om ungdom har bedrivits sedan länge inom etnologin.² Ett senare tillskott till etnologisk forskning är Johan Wennhalls studie "Från Djäkne till swingpjatt" som behandlar de moderna ungdomskulturernas historia (Wennhall, 1994). Boken är ett välkommet bidrag till nutida ungdomsforskning som ofta saknar djupare historiska perspektiv. Wennhall genomför en lokalstudie som handlar om Västerås mellan åren 1820–1945. Han granskar gruppen unga som en specifik generationskultur i ett historiskt förändringsperspektiv. Wennhall vänder sig bl.a. mot hypotesen att denna kategori växte fram först i och med 1900-talet. Han spårar

uppkomsten av en mer homogen ungdomskultur till början av 1800-talet, vid det moderna industrisamhällets etableringsfas.

Till skillnad mot Johan Wennhall som arbetat med en lång tidsperiod på cirka 125 år, har jag valt att fördjupa mig under en kortare tidsperiod, 1930–40-talen. Jag har vidare valt att mer detaljgranska vissa företeelser inom ungas kultur och arbeta individnära. I likhet med Wennhall ser jag ungdomar som subjekt och som medaktörer i samhällsutvecklingen (Wennhall 1994:126).³

De ovanstående historiska studierna har främst koncentrerat sig på ungas egna kulturella uttrycksformer. Under senare tid har det även kommit studier som till största delen fokuserat på de diskussioner om ungdomen som pågått under en mycket lång tid. Statsvetaren Hans-Erik Olson diskuterar utförligt i sin studie "Staten och ungdomens fritid" hur samhällets ledande skikt oroat sig för i första hand arbetarklassungdomens fritidsbeteende och vilka åtgärder som vidtogs för att kontrollera och styra deras fritid (Olson 1992).

Om den bildade medelklassens föreställning om 1930- och 40-talens ungdomar diskuterar Jonas Frykman i "Dansbaneeländet" (Frykman 1988). Under detta namn debatterades ungdomen och den nya bristen på moral. Frykman beskriver den bildade medelklassens problem med att orientera sig i ett modernt samhälle. Utifrån bland annat dessa två arbeten för jag ett resonemang i avhandlingen om hur diskussionerna om ungdom fördes både allmänt och lokalt i Uppsala under 40-talet. Jag finner det värdefullt att kontrastera det offentliga samtalet om de unga gentemot deras egna erfarenheter.

Vägen till ämnet

Mitt intresse för ungdomskultur härrör från slutet av 1970-talet då punkrörelsen väckte min nyfikenhet. I samband härmed började jag läsa etnologi och var tidigt inriktad på att studera ungdomskulturer. Inför skrivandet av min tre-betygsuppsats var jag tillfälligt med i forskningsprojektet Kulturgränser och klassgränser i 1900-talets Sverige. Inspirerad av projektet kom min uppsats att handla om social mobilitet, s.k. klassresenärer, istället för ungdom (Wigerfelt 1981). Klassresenärersproblematik har visat sig relevant för denna studie. 1983–84 gjorde jag en intervjuundersökning vid

Landskrona kulturnämnd och fick då chansen att studera nutida ungdomskulturer i Landskrona. Min tanke var då att jag skulle utvidga min intervjuundersökning till en doktorsavhandling om unga i dag (Wigerfelt 1984).

I början av 1987 frågade min handledare, Jonas Frykman, om jag ville skriva om ungdom och dans under 1940-talet. Han hade under sina studier av "Dansbaneelälandet" (1988) träffat på ett spännande material om dans under 40-talet och jag tyckte det lät intressant och tog del av *Dansbanefröjder* som detta material benämndes. Det består av en serie kompendier om ungdomsnöjen i Uppsala med omnejd under 1940-talet och finns arkiverade på Dialekt och Folkminnesarkivet i Uppsala, ULMA, sedan 1970-talet. Därmed tog avhandlingsskrivandet en ny inriktning och blev mer historiskt inriktat.

Min första bekantskap med *Dansbanefröjder* blev ett slags förtjust möte med en ungdomskultur som på ett sätt inte var så annorlunda än det jag var van vid men ändå så märkvärdigt exotisk. Vad visste jag tidigare om hur 40-talets unga hade haft det? Det var vad jag i stort sätt hört av mina föräldrar och släktingar. De var unga på den blekingska landsbygden under 40-talet och de kunde berätta om i första hand hårt arbete men också cykelutfärder på ensliga skogsvägar på väg till någon dansbana några mil hemifrån i lyriska ordalag. Där spelades mest på dragspel, Calle Jularbo och liknande musik, och dansades gammeldans. I mina ögon föreföll det ålderdomligt och lantligt.

Genom *Dansbanefröjder* träffade jag på människor i samma ålder som mina föräldrar. Men ungdomarna i *Dansbanefröjder* föreföll så moderna, de var influerade av mode, de talade slang, lyssnade på jazz och somliga dansade hämningslöst jitterbugg. Jag tyckte det var lätt att relatera till dessa. Efter hand förstod jag att det var skillnaden mellan stad och land som medförde de stora olikheterna i upplevelserna.

En kall oktoberdag 1987 for jag till Uppsala och sammanträffade med Allan Andersson, författaren till *Dansbanefröjder*. Det var med stor förväntan jag träffade den man som en gång på 1970-talet tyckte att hans egna och andra uppsalaungdomars äventyr på olika dansbanor i och utanför Uppsala under 40-talet skulle präntas ner och bevaras åt eftervärlden. Inför besöket hade Allan gjort upp en riktig arbetsplan för mig. Vi träffades på ett kafé och gjorde sedan en rundtur i centrala Uppsala, bl.a. passerade vi nuvarande Stadshuset där en gång danspalatset Bluffen legat och där Allan nött sina

skor. Jag gjorde en intervju med honom och vi besökte några av hans vänner. Följande dag för vi ut i Uppsalas omgivningar för att titta på gamla dansbanor. Allan ville berätta och förmedla lite av stämningen kring dansbanorna på 40-talet. Vid ett tillfälle bedrev vi nästan arkeologiska studier. Genom svårforcerade taggiga snår ute i en skog hittade vi resterna av en mycket populär dansplats på 1940-talet, i form av några cementklumpar i det höga gräset.

En önskan att finna något slags tidsanda har varit närvarande vid genomläsning av intervjuer och dagböcker liksom vid tittande på 40-talsfilmer. Jag har ofta, när jag träffat människor som varit unga då, samtalat om deras ungdom och om hur det var att leva under krigshot eftersom beredskapsperioden naturligtvis påverkat ungdomskulturen.

Metod och material

Allan Anderssons kompendier omfattar cirka 350 sidor. Materialet är brokigt sammansatt. Häftena behandlar dels de olika dansbanefröjder som fanns runt Uppsala under 1940-talet, dels berättelser kring Bluffen, en populär danslokal inne i Uppsala. Största behållningen av kompendierna är för mig författarens berättelser om episoder från och kring dansbanor. Man får bl.a. följa "Svartbäcksgänget", det gäng som Allan ingick i, och deras upptåg.⁴

Allan Andersson har varit angelägen att få med dialoger mellan olika ungdomar. Han har strävat efter att berätta så autentiskt som möjligt. Hjälp med inspirationen till de olika berättelserna har han fått genom att rådfråga gamla vänner. I några fall har bekanta själva skrivit ned episoder. På så sätt har *Dansbanefröjder* delvis blivit en kollektiv produkt. Andra har hjälpt honom med viss redigering av materialet. Gängdialogerna är oredigerade på Allans anmodan. Författaren kallar sig själv amatörforskare och poängterar att han inte har ett akademiskt språk och kallar sina berättelser för stämmingsprosa. Språket är stundtals av härlig litterär och målande karaktär och ger möjlighet till inlevelse. Allan menar att häftena är ett slags dokumentation om hur han och kamraterna upplevde 1940-talet. "För att eventuellt rädda några episoder och ungdomliga upplevelser från 40-talets dansbanor har jag tagit med övervägande kollektiva erfarenheter i gäng från den tiden" (ULMA 283 30:3). Till skillnad från memoarskrivare har Allan till

viss del tonat ned sig själv och sina egna upplevelser och haft ambitionen att låta kollektivet framträda.⁵

Utan *Dansbanefröjder* hade denna studie förmodligen aldrig kommit till. Detta mångfasetterade material gav inspiration även om jag inte riktigt visste från början hur det skulle kunna användas. Efterhand kunde jag urskilja vissa teman som verkade centrala och som fick bilda underlag för utformning och bearbetning av övrigt material som jag använt mig av. Dansbanefröjds materialet och Svartbäcksgängets äventyr bildar lite av en röd tråd i avhandlingen. Att detta material handlar om Uppsala är anledningen till att jag förlagt min studie dit.

Ungefär samtidigt som *Dansbanefröjder* kom till skrev en man från Uppsala, Henry Tholander, ner sina levnadsminnen och lämnade in dem för arkivering på ULMA. Precis som Allan Anderssons material är Henrys omfattande skildring av sin barn- och ungdomstid på 400 sidor av unikt värde. Henry var minnesgod och hade känsla för detaljer när han skrev. Som stöd för minnet har han tittat i gamla presslägg. För att få ytterligare kunskaper om och förtydliganden av det skriftliga materialet har även Henry Tholander intervjuats. I sina minnen gick Henry igenom sitt liv år efter år och berättade detaljerat och utförligt, i etnografisk anda, om familje-bostadsförhållanden, den egna utvecklingen och problem kring uppväxandet. Han sökte också nå utanför de individuella upplevelserna och skildra större samhällskeenden, t.ex. beredskapen och hur den påverkade vardagen.

Trots att skildringen är av biografisk karaktär hade han ambitionen att mer allmänt spegla hur vardagen kunde te sig för en pojke på 40-talet. Henry ville ge en tidsspecifik färg åt sin berättelse. Med nutiden för ögonen har han naturligtvis poängterat det som var annorlunda då mot nu. Minnena är skrivna inte som en bok inför publicering, tillrättalagd och nerskuren till ett lagom antal sidor, utan just med tanke på att detaljrikedomen kan vara av värde för kommande generationer, ett tidsdokument tillgängligt för forskning. Både Allans och Henrys skrifter är alltså tillkomna på deras egna initiativ och utgår från deras intressen och perspektiv.

Bo Nilsson, som arbetat en hel del med Nordiska museets arbetarminnen, poängterar att det är en fördel att informanterna själva producerar personliga dokument eftersom det lämnar större spelrum för egna perspektiv. ”Forskaren hålls utanför produktionen av det vetenskapliga materialet så länge som möjligt. De personliga dokumentens väv av återberättad livs-

farenhet och reflexioner kan med viss rätt betecknas som arbetarnas egna 'täta' beskrivningar" (Nilsson 1989:160).

Vid ett besök på Uppsala Stadsarkiv gick jag igenom olika handlingar kring den ungdomsverksamhet som bedrevs från kommunalt håll under 40-talet. I stadsfullmäktigtryck kunde jag läsa hur ungdomsfrågan debatterades under 1940-talet och vilka åtgärder som vidtogs för att få bukt med olika problem. På så sätt fick jag också inblick i hur det offentliga samtalet kring unga i Uppsala fördes under denna period.

1988 sammanställde jag och skickade tillsammans med Folkklivsarkivet ut en frågelista (LUF 180) som riktade sig till arkivets ordsmeddelare för att nå personer som var unga på 30- och 40-talen och höra deras berättelser från sin ungdomstid. Frågelistan var utformad enligt livshistorieprincipen men med betoning på fritiden. Jag ville också se de förändringar som beredskapsperioden innebar för ungdomskulturen.

För att få historiskt djup, se förändringar och få perspektiv på perioden, gick jag också igenom ett äldre arkivmaterial. Folkklivsarkivet har skickat ut två frågelistor, LUF 123, "Ungdomens sammankomster och nöjesliv" samt LUF 175, "Ungdomen och nöjeslivet". LUF 123 skickades ut 1964 och LUF 175 1985. De resulterade i 82 respektive 29 svar. Med hjälp av dessa två frågelistor nådde jag en ungdomskultur som sträcker sig bortom den period jag arbetar med. Detta material har sitt värde genom att det förmedlar historisk bakgrundskunskap. Genom min nutida Landskrona-undersökning har jag kunnat nå en ytterligare tidslig dimension. Pendlingen mellan olika historiska perioder har känts som en tillgång för att motverka tidsblindhet.

Under bearbetandet av mitt material har jag, som nämnts, velat fånga informanternas egna beskrivningar av upplevelser kring sin ungdomsperiod. Jag har sökt urskilja värderingar, normer och andra mönster som återkommer i flera intervjuer eller i andra materialtyper för att se vad som har en mer kollektiv innebörd. Men jag har också sökt fånga variationerna, lyfta fram enskilda individer och deras specifika upplevelser. Jag menar att man kan se även generella mönster i det specifika men också att man genom att åskådliggöra det specifika kan visa på kulturens komplexitet. Varje individ kan tillskrivas både specifika, individuella och generella, kulturellt delade upplevelser.

Livshistoria

Utöver det skriftliga materialet, har jag använt mig av muntliga berättelser. Utifrån de teman som så småningom arbetats fram har jag gjort arton intervjuer av livshistoriekaraktär, därav med tio män och åtta kvinnor.⁶

Jag har koncentrerat mina frågor kring ungdomstiden och hur man upplevt beredskapen men även ställt frågor om barndom och perioden som vuxen. Vid varje tillfälle har jag utgått från en skriven frågelista men låtit samtalet löpa så fritt som möjligt. Intervjuernas fyllighet har varierat betydligt beroende på hur mycket informanten har kunnat minnas samt vilken kontakt vi fått under samtalets gång.⁷

Berättelserna om 1940-talet är subjektivt färgade och har olika innehåll och betydelser beroende på vem berättaren är. För arbetaren som aldrig gjorde någon yrkeskarriär var kanske livets höjdpunkt just ungdomsperioden när han var populär danskavaljer. Dessa år har kanske etsat sig fast med skärpa i minnet. Livet senare kan kännas blekare. För mannen som läste vid läroverket vid den här tiden och sedan gjorde yrkeskarriär, är kanske minnena färglösare även om man bör räkna med att ungdomsperioden säkert har en särställning. Kanske den forne läroverksynglingen istället beklagar att han inte provade på de möjligheter till utlevelse och experiment som ungdomsperioden kan bjuda på.⁸

Det har varit tacksamt att intervjuas om ungdomsperioden, människor har tyckt det varit roligt att samtala om denna del av sitt liv. Åtskilliga ljusa minnen har kommit upp till ytan. Till viss del är det kanske med nostalgins ögon de betraktat sin ungdomstid, de positiva hågkomsterna och de roliga episoderna är det man främst velat berätta om. Mera sällan berättas om hur det kändes att inte platsa i ett gäng, att inte bli uppbjuden på danser.

Det har aldrig talats, forskats och rapporterats så mycket om ungdom som idag. Den tyske socialisationsforskaren Thomas Ziehe menar att detta beror på vuxensamhällets behov av ungdomlighet. Enligt Ziehe är ungdomlighet en bildvärld som vuxna projicerar på unga människor för att senare applicera på sig själva. Det handlar om en identifiering eftersom rädslan att bli gammal är så utbredd. Vuxna har en tendens till att idealisera ungdomligheten och samtidigt underskatta de nya problem som unga möter i dag. Myten om ungdomligheten och ungdomars faktiska livssituation sammanfaller ej. De problem som unga möter i dag är så helt annor-

lunda än vad äldre upplevt och därför kan inte vuxna jämföra dagens situation med sina egna upplevelser (Ziehe 1989). Talet om ungdomen, den s.k. ungdomsdiskursen, finns inbäddad i intervjuerna och färgar av sig på det som berättas om 40-talet. Informanterna, antingen det gäller de som är intervjuade, de som svarat på frågelistorna eller de som skrivit egna levnadsberättelser, har nutidens raster för ögonen när de berättar om det förflutna (Kondrup 1992:57).

Allans och Henrys minnesanteckningar är gjorda 30 år efter den period som de skildrar, mina intervjuer har tillkommit ytterligare 20 år senare. Tillsammans har vi sökt rekonstruera händelser, tankar och känslor på 1940-talet. Någon absolut sanning om hur det var förr är jag inte ute efter. Hos många kan det finnas ett behov av att till viss del förneka händelser från ungdomstiden som rör ett alltför utsvävande liv och de väljer därför att inte berätta om detta. Andra tycker i dag att vissa inslag i ungdomen känns lite löjliga som t.ex. att ha varit swingpjatt och modeintresserad och tonar ned detta.⁹

Ungdomens möte med moderniteten

När ungdomstiden¹⁰ börjar eller upphör varierar i olika kulturer och olika historiska perioder.¹¹ Vi kan räkna med att det funnits ungdomskulturer redan i det förindustriella samhället men en mer universell kultur uppkommer först under 1900-talet tack vare förbättrade kommunikationer och tendensen till att ungas situation blivit mer likartad (Mitterauer 1991, Wennhall 1994).

Föreställningen om ungdomen som den tid då man utvecklar en autonom, individuell personlighet är resultatet av en historisk utveckling, menar historikern Michael Mitterauer. Både som idé och praktik har den specifika samhällsliga förutsättningar. Individualisering förutsätter ett utbud av alternativa tanke- och handlingsmönster. Endast där det finns val- och beslutsmöjligheter kan det utvecklas en självständighet. Utbudet av alternativ har varit mycket större i städerna än på landsbygden och i takt med den moderna utvecklingen har detta utbud ökat i oerhörd omfattning (Mitterauer 1991:39–43).¹²

I en tid när den sociala omvandlingen går fort så kan vi inte räkna med att personlighetsbildningen är avslutad i och med att man blir vuxen. Detta

skulle i så fall innebära en statisk syn på vuxenrollen. Istället får vi se på personlighetsbildningen som en utvecklingsprocess som gäller i livets alla faser (Mitterauer 1991:46).

Ungdomen har under loppet av 1900-talet blivit annorlunda, menar Jonas Frykman. Det sker något kvalitativt nytt som hänger samman med utvecklingen av det moderna samhället. Ungdomen märks mer i kraft av sin ålderstillhörighet. I det förindustriella samhället förväntades inte att unga skulle göra något annat än det föräldrarna gjort förut. De ställde inte upp alternativa livsformer och det fanns få möjligheter att förverkliga eventuella drömmar om ett annat socialt liv. Men under 30–40-talen sker något nytt. "Mötet mellan de unga och de vuxna blev ett kulturmöte där auktoritet och senioritet ifrågasattes. Erfarenheter från dansbanor och scouting, biografier och fotbollsplaner användes av de unga för att få vuxenlivet på distans och kanske få perspektiv på det annars självklara. De gick inte längre in i de vuxnas kostym, rocken kändes trång" (Frykman 1988:104).

Alltsedan mitten av 1950-talet har det vuxit fram en rad nya ungdomskulturer och rörelser i de västerländska industrisamhällena. Erling Bjur-

Teckning av Birger Lundqvist. Stockholms stadsmuseum.

ström menar att det är två historiska förändringar som haft betydelse för denna utveckling, dels övergången från ett utpräglat bondesamhälle till ett utvecklat industrisamhälle, dels uppkomsten av en tonårsmarknad. Media-sektorn har vidare spelat en viktig roll i de ungas vardagstillvaro under efterkrigstiden (Bjurström 1980).

Det kan vara svårt och kanske oväsentligt att exakt tidsdatera den här typen av nya ungdomskulturer men Bjurström menar att samspelet mellan dessa och tonårsmarknadens mediasektor för första gången visade sig när de s.k. swingpjattarna på 1940-talet utvecklade en ny livsstil samtidigt som swingjazzen dominerade populärmusiken. Swingpjattarna och de s.k. Nalensnajsarna var en av de första ungdomsgrupperna med speciell konsumtionsprofil. De avvek från den äldre generationen men också från stora delar av ungdomskategorin i gemen. Under 1930 och 40-talen sker en accelerering av masskommunikationer, film och musikutbud. Vi träffar på unga som klär upp sig och vill vara moderna.¹³

De unga är ett kulturellt rörligt skikt i moderniteten.¹⁴ De är oftast först med att ta till sig nya uttrycksformer, samtidigt är många unga själva också kulturellt nyskapande (Drotner 1991:147). Den moderna människan bör sträva efter förändring och glädja sig åt rörligheten. Den moderna drömmen handlade om att ett gott liv innebar att avancera socialt och förändra sina liv (Berman 1990:91). Att vara modern, skriver Marshall Berman, är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt, förvandling av oss själva och världen – och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har, allt vi känner till, allt som vi är” (Berman 1990:13).

Under senmoderniteten¹⁵ har statens inflytande över socialisationsprocessen ökat genom dels utbildningstidens förlängning för kvinnor och män i alla skikt, dels en drastiskt växande sektor av fritidsorganisering, reglerad via kommuner eller statligt beroende organisationer. Moderniseringen på den sociala nivån leder till en växande differentiering mellan individer och delkulturer, en växande mångfald av samexisterande grupper i samhället, med skilda normer och traditioner, kollektivitetsformer och relationsmönster (Fornäs m.fl. 1990b:35).

Johan Fornäs förlägger senmodernitetens början till 1950-talet men menar att det möjligen kan vara lämpligt att sätta gränsen vid 1930-talet då viktiga senmoderna processer redan kan anas. Vad gäller ungdomskulturen, så finns sådana förändringar i form av t.ex. mediabaserade ungdomskulturer

(Fornäs m.fl. 1990b:21–22). En fråga för denna studie är bland annat att granska om det går att spåra senmoderna tendenser redan under 1930–40-talen.

Ungdom och social mobilitet

Under 30- och 40-talen spreds budskap om alla individers möjligheter att lyckas i livet, nå framgång och bättre positioner. Dessa budskap konfronterades med en annorlunda faktisk verklighet. Fortfarande på 1940-talet gick inte majoriteten vidare till realskolestudier. I Sverige har det historiskt funnits vissa möjligheter för barn att uppnå en annan samhällsklass än den föräldrarna hade.¹⁶

Mobiliteten ökade successivt under 1900-talets gång och tog under 1930- och 40-talen starkare fart än tidigare, bl.a. därför att det tillkom nya möjligheter. Genom de fackliga rörelserna och det politiska livet blev det möjligt att rekrytera personer direkt från kroppssarbete till samhällets högsta poster (Elmér 1975:22).

I Statens offentliga utredningar "Ungdomen möter samhället", som bl.a. behandlat studenternas sociala ursprung, pekas på en stark rörlighet inom det sociala systemet. Speciellt anmärkningsvärd finner man strömningen av personer från arbetarklassen till medelklassen. Man menade att den nya skolreformen och införandet av ett åttonde och nionde skolår skulle fungera som hävstång för den sociala rörligheten. Utredarna såg skolutbildning som en kungsväg in i yrken som förde uppåt socialt (SOU 1951:41 s. 9, 28).

Det antal som tog studentexamen av alla ungdomar var ännu under 1940-talet ganska lågt procentuellt sett. 1940 tog cirka 4,3 % av alla män i Sverige studentexamen. 1947 hade siffran ökat till 6 %. Antalet kvinnor som tog studentexamen 1940 uppgick till 2,1 % och 1947 hade siffran ökat till 3,4 % (SOU 1949:48 s. 14).

Ända från 1910-talet och fram till mitten av 40-talet kom cirka 40 % av alla studenter från överklassen, 50 % från medelklassen och endast 10 % från arbetarklassen (SOU 1951:41 s. 28).

Budskapen om allas möjligheter upptogs även av arbetarungdomarna fastän det i de flesta fall inte var realiserbart att studera vidare och göra någon karriär. Men det fanns alternativa vägar, vilka kommer att granskas i denna studie.

Mina teoretiska inspiratörer

Tvärvetenskaplig forskning om ungdomar har skjutit fart rejält under den senare delen av 80-talet och början av 90-talet.¹⁷

Johan Fornäs, Ulf Lindberg och Ove Sernhede utförde ett pionjärbete på ungdomsforskningens område när de publicerade *Ungdomskultur: Identitet och motstånd* (1984). De tre författarna vände sig mot att den dåtida ungdomsforskningen huvudsakligen definierade ungdomen som ett problem och att forskarnas uppgift bestod i att förklara deras avvikande beteende och återställa ordningen. Författarna pläderade för att ungdomskulturen måste ses i sin komplexitet, både med s.k. barbariska inslag och som innehållande utopier och längtan efter frigörelse.

I boken introducerades de båda skolor som sedan blivit tongivande inom ungdomskulturforskningen i Sverige, brittisk subkulturforskning som handlar om kulturella teckensystem och stilar, samt västtysk socialisations-teori som betonar mänsklig subjektivitet. Dessa forskningsriktningar intresserar sig för de behov som kommer till uttryck i ungdomskulturen, och speciellt inslagen av motstånd, utopi och kreativitet (Fornäs m.fl. 1984:7-8). I debatten riktar vuxna ofta in sig på att ungdomar är offer för kommersiella krafter och man oroar sig för kommersialismens effekter på dessa. Denna debatt förs i dag och den fördes även på 1940-talet. Problemet är att här ses ungdomarna enbart som objekt och inte som subjekt med förmåga till medvetna val (Fornäs m.fl. 1984:22). Med detta inte sagt att människor bara köper vad de vill ha och inte låter sig styras överhuvudtaget.

Om moderniteten med dess omkostnader och hot såväl som dess nya öppningar och möjligheter har socialisationsteoretikern Thomas Ziehe skrivit mycket. Han har bl.a. intresserat sig för subjektivitetens utveckling och villkor. Ziehe har i första hand beskrivit utvecklingen under de allra senaste decennierna och kan därför tyckas irrelevant för denna studie. I en intervju med Ziehe visar det sig dock att han menar att följderna av avtraditionaliseringen varit tydligt märkbara i minst tvåhundra år. Rötterna till de sista årtiondenas erosionskris fanns tidigare (Ziehe 1989:174). Man kan dock kritisera Ziehe för att vara otydlig när han använder modernitetsbegreppet. När syftar han på hela den moderna epoken och när syftar han på de allra senaste årtiondena? (se Fornäs 1990:21).

Förbindelserna mellan moderniteten och postmoderniteten och även dess förelöpare bör utforskas anser Mike Featherstone som gjort en socio-

logisk analys av postmodernismen. Han pläderar för att postmodernismen placeras i ett historiskt, socialt och kulturellt sammanhang. ”Enbart genom att utforska dess förelöpare och de långsiktiga kulturella processerna i vilka det tidigare kan ha förekommit liknande utvecklingar, kan man försöka förstå och differentiera mellan det som är specifikt för det postmoderna och det som kan representera en ackumulation och intensifiering av sedan länge närvarande tendenser inom det moderna, eller till och med innan det förmoderna” (Featherstone 1994:44. Se även Löfgren 1995).

Vår tid kan sägas vara utsatt för en erosionskris: gamla traditioner och normer nöts ner i allt snabbare takt. Det betyder att traditionerna för arbete, familjebildning, identitet osv. förlorar sin giltighet och blir obrukbara, eller åtminstone mister sin självklarhet och kan ifrågasättas. För individerna leder detta till kulturell friställning (Ziehe 1989:9). Ziehe har beskrivit några fundamentala drag i människors livsvärld i dag. För det första finns en ökad reflexivitet i det att samhället ger oss allt fler möjligheter att uttrycka och fundera över oss själva och vår identitet, och samtidigt skapa distans till oss själva. För det andra finns en s.k. görbarhet dvs. att allt upplevs som möjligt att skapa. För det tredje finns en ökande individualisering i det att var och en själv måste och kan välja inom allt fler områden, t.ex. livsstil – eller åtminstone i princip kan tänka sig en rad olika handlingsmöjligheter även om de reella handlingsramarna kan vara nog så låsta (Ziehe 1989:9).

Friställningsprocessen är ambivalent. Samtidigt med befrielsen ökar vissa former av subjektiv påfrestning. ”Det ökande utrymmet för egna förväntningar, drömmar och längtan och de begränsade möjligheterna att omsätta dem i handling ökar de inre motsägelserna”. Egna beslutskonflikter och känslor av otillräcklighet blir mer påträngande (Ziehe 1984:156).

Subkulturteorierna, främst företrädda av forskarna vid den s.k. Birminghamskolan, relaterade till en början subkulturernas yttre stilar – klädsel, image, jargong, musik, frisyrer etc. till yttre sociala skeenden och konflikter i samhället. Det handlade om att tolka och förstå ungdomars kulturella uttrycksmedel. Stilarna är koder för kollektiva livserfarenheter och ska inte ses som en produkt av kommersiella krafter (se t.ex. Hall & Jefferson 1976, Willis 1983).

Sedan boken *Ungdomskultur: Identitet och motstånd* skrevs har det vuxit fram forskning som betonat ungdomar som aktörer och skapare av sin egen kultur (Se t.ex. Bay, Drotner 1985). Min studie uppfattar jag som tillhö-

rande denna forskningsinriktning. Paul Willis är en av de forskare som med eftertryck värt sig mot synen på ungdomar som offer för kommersiell populärkultur. I sina senare arbeten (1990, 1991) har han fokuserat på fritiden och då i första hand de ungas konsumtion och skapande av kulturprodukter. Det grundläggande temat är ungdomars användning av konsumtion för att själv producera något i en informell kultur. Det gäller det breda utbudet av kommersiella produkter och mediernas resurser.¹⁸

De positiva möjligheterna och sidorna i fråga om konsumtion av kulturprodukter har grovt underskattats. Fritiden är i sig själv en arbetsfår och det är genom detta arbete som individen känner sig mera hemmastadd och som sig själv. Det pågår dagligen ett vitalt symboliskt liv och en symbolisk kreativitet i vardagslivet. Den moderna industrin har förstört möjligheterna till detta kreativa element. De flesta arbeten som unga människor utför kan helt enkelt inte erbjuda en inneboende tillfredsställelse av att skapa något. Det är på fritiden som ungdomar kan förverkliga sig själva (Willis 1991).

Paul Willis gör två grundläggande antaganden. För det första att mänskligt arbete inte bara handlar om produktion av varor och tjänster utan också om symboliskt arbete; "mänskliga sinnesförmågors arbete på att få fram betydelser av nya slag ur symboliskt material". För det andra att råvarorna till detta symboliska arbete tillhandahålles inom populärkulturen. Han argumenterar för att de populärkulturella produkter som unga använder tillägnas under symboliskt arbete och att det finns symbolisk skaparkraft i tillägnet (ett eget skapande av nya innebörder, sammanhang och rikedom i förståelsen av vardagslivet) (Willis 1991:69-72).

Det vitala symboliska livet innebär att unga människor investerar mening genom personlig stil och val av kläder, selektiv och aktiv användning av musik, TV, tidningar, dekoration av sovrum, skämt och drama i vardagslivet, genom att göra musik och dansa. Genom det symboliska arbetet¹⁹ kan kulturproduktion återanvändas som kommunikation med nya budskap som inte är de samma som i den ursprungliga receptionen av de kommersiellt producerade varorna (jfr även Fornäs m.fl. 1984:23). Symboliskt arbete är oundgängligt eftersom människor är kommunicerande likväl som producerande varelser. Symbolisk kreativitet kan vara individuell liksom kollektiv. Den omformar det givna och hjälper till att producera specifika former av mänsklig identitet och kapacitet (Willis 1990:9-11).

Tankegångarna är tillämpliga till viss del även på ungdom under 1940-talet. Fritidssfären fick en ökad betydelse medan utbudet av kulturprodukter dock var mindre.

Generation och medvetande

En generell tendens vad gäller ungdomsfasens historiska utveckling är att territoriella grupper förlorar i betydelse. Istället uppstår överregionala mönster. Ungdomsstilarna har under de senaste decennierna blivit alltmer internationella. Dessa ungdomsstilar har, i motsats till historiska förformer, karaktär av massfenomen. Ungdomen kan identifiera sig med ungdomar på skilda geografiska platser (Mitterauer 1991:287).

Som en beteckning på omfattande sociala enheter av ungdomen kan användas begreppet generation (Mitterauer 1991:285). Den generation ungdom som denna studie handlar om är alla födda i 1920-talets Sverige. Kan dessa 20-talister sägas ha gjort gemensamma erfarenheter under uppväxten som präglat dem för livet som generation betraktat?

Samtidigt som det uppväxande släktet, en ny generation, tar över ett kulturellt arv i form av ett tanke- och värdekomplex, gör de annorlunda erfarenheter än föräldragenerationen. På så sätt sker ett omformande av det kulturarv som man mottagit (Åström 1993:17).

Generation som fenomen kan ses både som kulturell konstruktion och gemensam livserfarenhet. Orvar Löfgren menar att när en åldersgemenskap byggs upp skapas identitet i hög grad genom profilering mot andra generationer. De 20-talister som figurerar i denna avhandling kan sägas ha sina specifika erfarenheter, minnen och upplevelser ifrån en gemensam resa genom historien (jfr Löfgren 1993:12).

Grundläggande resonemang kring generation och medvetande har sociologen Karl Mannheim (Mannheim 1952). Han diskuterar bl.a. hur människor som tillhör samma generation och därmed intar samma position på den historiska tidsaxeln delar vissa tidsbundna erfarenheter. Ungdomen har den fördelen att den inte dras med en alltför tung ballast av erfarenheter och minnen. En vuxen har redan tillägnat sig ett slags ramverk som begränsar intaget av nyheter. I ungdomen är livet nytt och den formativa processen har just startat och då kan man dra fördel av nya situationers formande kraft. De erfarenheter vi gör i barndomen och under ungdomsperioden

är mer grundläggande än de vi gör senare i livet. Erfarenheter från barndomen och ungdomen stabiliserar sig som den naturliga synen på världen (Mannheim 1952:290–296).

Det innebär emellertid inte att man har gemensamma generationserfarenheter bara för att man råkar födas vid samma tidpunkt. Mannheim menar att endast när samtida personer som en integrerad grupp gör vissa kollektiva erfarenheter kan vi tala om en gemensam generationsplacering. Samtidighet blir med andra ord sociologiskt betydelsefull endast när den involverar deltagande i samma sociala och kulturella omständigheter (Mannheim 1952:297).

Att tala om ett slags allmän generationsgemenskap är i mycket en fiktion menar Orvar Löfgren (Löfgren 1993:31–32). Att vara ung under 1940-talet som arbetarungdom eller studerande, som stadsbo eller lantbo, kan ge helt skilda perspektiv på 1940-talet. Delkulturer eller generationsenheter är kanske intressantare att studera än något slags allmän generationskultur.

Inom varje generation existerar skilda generationsenheter som binds samman genom att de fångar upp idéer och bearbetar dem på ett likartat sätt. Resultaten av dessa bearbetningar kommer sedan att prägla det fortsatta livet. Andra generationsenheter tolkar samma idéer på ett helt annat vis (Mannheim 1952: 304. Se även Blehr 1993:104).

Den homogena generationen och det homogena generationsmedvetandet är en teoretisk konstruktion, menar Erling Bjurström och Johan Wennhall. Istället laborerar de med begreppet generationsenheter, dvs. klass- och/eller könsspecifika grupper inom vilka individerna delar vissa grundläggande erfarenheter och perspektiv (Bjurström-Wennhall 1993:53, Åström 1993:17–18).

Jag väljer att ge begreppet generationsenhet en utvidgad innebörd och omfatta människor födda under samma tid med gemensamma uppväxtförhållanden och sociala utgångspunkter och som delar erfarenheter, synpunkter och värderingar (Pripp 1991). I likhet med många andra forskare vill jag också betona att det inte finns någon homogen generation. Genom begreppet generationsenhet riktas uppmärksamheten på skilda delkulturer. Men första några ord om begreppet kultur.

Kultur och delkultur

Jag ansluter mig till dem som uppfattar kultur som en process mer än ett tillstånd.²⁰ Många forskare vid lundainstitutionen använder ordet kulturbyggge för att understryka det föränderliga i individers och grupperns livsformer och tolkningar av verkligheten. På så sätt försöker de komma ifrån tanken på kulturer som helheter och välintegrerade system (Frykman-Löfgren 1985: 461).²¹

Användbara redskap för att diskutera kopplingen medvetandebyggande och generationstillhörighet är Ulf Hannerz analytiska begrepp perspektiv och budskap (Hannerz, Liljeström, Löfgren 1982. Se även Hannerz 1992). Hannerz begrepp söker beskriva delkulturers uppkomst, inbördes sammanlänkning och inneslutning i den nationella "helhets"-kulturen. Hannerz skiljer ut två sorters medvetandebyggande, två sorters källor till erfarenhet. Perspektiv är intryck individen får på egen hand, en personlig erfarenhet som man gör utifrån sin specifika plats i samhällsstrukturen. Budskap, symbolisk kommunikation, är erfarenheter i andra hand, färdiga tolkningar av erfarenheter eller färdiga idéer (Hannerz 1982:58). Genom distinktionen mellan perspektiv och budskap betonas skillnaden mellan individuell och kollektivt medvetande. I ett komplext samhälle som vårt skapas stora variationer i perspektiv. Delkulturer kan bildas när en grupp människor ställs inför samma situation och utvecklar ungefär samma perspektiv. Perspektiven blir till budskap och ett slags kollektivt medvetande bildas (Hannerz 1982:58-61).

I denna studie figurerar en grupp pojkar som kallade sig Svartbäcksgänget. De hade alla arbetarbakgrund och träffades under flera år. Därmed kom de att på flera sätt formas tillsammans och utbilda likartade perspektiv. Detta gäng stod även i kontakt med andra uppsalaungdomar främst ur arbetarklass. Med dessa hade de också mycket gemensamt. De kanske höll till vid samma dansplatser och arbetade på samma ställen. Man kan säga att denna större grupp utformade ett slags ungdomlig arbetarkultur som utgjorde en vidare och lösligare grupp än Svartbäcksgänget. Det innebär att det hela tiden formas olika slags delkulturer och att alla människor deltar i många olika slags kulturer. När jag i fortsättningen talar om "Ungdomskulturen" syftar jag på en mycket vid grupp i nationell bemärkelse, präglad av sin tidsperiod. Det är emellertid mest ett begrepp som jag använder för att förenkla vissa resonemang i samband

med att jag talar om ungdom i allmänhet. Självklart existerade det i realiteten ingen homogen ungdomskultur under 40-talet. Snarare kan man säga att det existerade många mindre ungdomskulturer mer eller mindre lösligt sammansatta.

Svartbäcksgänget var ett manligt ungdomsgäng som genom en intensiv samvaro under några år kom ~~den~~ att forma rätt så samstämmiga perspektiv. Man gjorde en hel del likartade erfarenheter och utvecklade ett slags gemensam uppfattning inom gänget om hur man borde vara och hur man såg på saker och ting. Men inte ens inom denna lilla grupp ungdomar kan man tala om en homogen ungdomskultur eller delkultur. Man kanske strävade efter att uppträda på samma sätt men de individuella perspektiven fanns där hela tiden och gav underlag för skilda tolkningar.

Ungdom och klass

Under mellankrigstiden innebar demokratiseringen att människor från olika klasser fick fler sociala scener att mötas på. Klassmöten mellan ungdomar ägde rum t.ex. i skolorna och på olika nöjesplatser. Under 1920–30-talen växte det fram en rad olika förlustelseställen som tivolin, dansbanor, biografier och kaféer och här fanns möjligheter att möta ungdomar från en annan klass än den man själv tillhörde (Frykman-Löfgren 1985:83).

Som nämnts är det arbetarungdomens kulturgestaltning som står i centrum för min studie. Jag ser det emellertid som analytiskt fruktbart att relatera den till motsvarande kulturyttringar bland ungdomar ur de borgerliga skikten. Den kamp om initiativet som jag räknar med utspelar sig mellan klasserna tänker jag studera på fritidens arenor (jfr Frykman-Löfgren 1985:102). Den (ungdomliga arbetarkulturen) kommer således att kontrasteras gentemot den borgerliga ungdomskulturen.

Inom arbetarkulturforskningen har man ofta framhållit arbetarkulturen som kollektiv, solidarisk och gemenskapsorienterad till skillnad från den borgerliga kulturen som framställts som individualistisk (Andersen 1992). Individualistiska sidor inom arbetarkulturen har ofta nedtonats.²² I denna studie skall vi möta arbetarungdomar som individer med egna intressen och självhävdsbehov.

Klasstillhörighet, individens ställning i produktionslivet, är en av de faktorer som differentierar ungdomar inbördes. Fastän klassgränserna började

förskjutas i allt högre grad under 1940-talet blev de flesta arbetarungdomar arbetare och akademikerbarnen akademiker. Att vara ung springpojke eller ung gymnasist i Uppsala under 1940-talet gav olika erfarenheter och ungdomsperioden kom att te sig rätt olikartad inte minst vad gäller fritidens olika nöjen. Ett av mina syften med avhandlingen är att studera olika klassmöten och vidare hur unga människor sökte överskrida klassgränserna. Jag vill bl.a. visa hur ungdomar kunde hämta sitt råmaterial till överskridande från nöjesvärlden.

Könsperspektiv

Det var en man, Allan Andersson, som drog i gång insamlingen av material och sammanställde *Dansbanefröjder*. Likaledes var det en man, Henry Tholander, som lämnade in sin självbiografi till ULMA. Dessa två bildar utgångspunkt för min studie som därför kommer att handla mycket om manlig ungdom. Det är säkert ingen slump att det var just män som tyckte att det de varit med om var viktigt nog att bevara åt eftervärlden.

Slagsidan i materialet åt männens håll har jag sökt balansera genom intervjuer med kvinnor och genom annat uppteckningsmaterial. Det är samspelet mellan män och kvinnor som jag i likhet med genusforskare (t.ex. Widerberg 1987) finner intressant.²³

I detta att bli vuxen är utformandet av en könsidentitet central. Funderingar kring kroppsliga förändringar, utseende, kärlek och sexualitet hör i hög grad till. Den brittiska subkulturforskningen och den tyska socialisationsteorin underlät oftast att ta med flickorna i sin forskning. Däremot har svensk och övrig nordisk ungdomsforskning starkt betonat könsperspektivet (Fornäs 1991:24). Flera forskare har t.ex. intresserat sig för tonårsflickors kulturformer och könssocialisation (se t.ex. Fornäs m.fl. 1990, KVT 1-86, Ganetz & Lövgren 1991, Löfgren & Norell 1991).

Jag tror att det kan vara en poäng att jag som kvinnlig forskare studerar män. Förmodligen har jag lite andra synvinklar och tar fasta på andra aspekter än vad en man skulle gjort.

Kvinnor i 40-talets Sverige var i allmänhet underordnade män. Jag håller likväl för troligt att det inte var fråga om en heltäckande manlig dominans. Kvinnor kan mycket väl ha haft en starkare position på vissa områden. Under beredskapstiden fick ju många kvinnor överta s.k. typiskt man-

liga sysslor och den erfarenheten har med stor säkerhet stärkt deras position. I avhandlingen får vi möta samspelet mellan unga män och kvinnor i kärleken, sexualiteten och konkret på dansbanan.

Disposition och kapitelpresentation

I "Kontrollen över fritiden" granskas den debatt som fördes kring olika fritidsföreteelser under 1930-40-talen. Främst koncentreras detta kapitel till en diskussion av statens syn på och agerande i ungdomsfrågan och hur man uppfattade ungdomen och fritiden som problem. Under resten av boken återkommer jag till dessa diskussioner som jag utgår ifrån för att visa på ungdomens eget kulturbygge. Fackböcker och Statens offentliga utredningar bildar främst underlag för kapitlet.

I bokens tredje kapitel, "Dansbanefröjder", presenteras en grupp manliga ungdomar som kallade sig Svartbäcksgänget i 1930- och 40-talens Uppsala. Vi får följa detta gäng och dess olika äventyr på dansplatser i och runt Uppsala. Staden presenteras också helt kort eftersom mycket av avhandlingens empiri är centrerad hit. Här diskuteras vidare den roll alkoholen spelade för arbetarungdomar under denna period samt betydelsen av att kunna vara vältalig och humoristisk. En stor del av materialet i detta avsnitt bygger på arkivmaterial, kompendierna om *Dansbanefröjder*, men också intervjuer.

I "Dansbanan som social arena" utvidgas studien till att gälla även ungdomar från andra sociala skikt liksom från andra delar av landet. Här fokuseras på dansbanan som en arena för kulturmöten. Relationerna mellan arbetarungdom och studerande, stads- och landsbygdsungdom samt mellan män och kvinnor diskuteras. Här visas också den betydelse dansen haft för ungdomen sedan långt tillbaka i tiden, vilka danser som dansades under 1940-talet och vilka regler som gällde på dansbanan. Som underlag för avsnittet används intervjuer, *Dansbanefröjder*, facklitteratur samt svar på frågelistor.

Femte kapitlet "Jazzen som hot eller möjlighet", beskriver den musik som ungdomar lyssnade till under perioden och främst då swingjazzen. När swingjazzen kom togs den i hög grad upp av just ungdomen och innebar på många sätt något nytt. Jazzen möttes av ett intensivt motstånd som diskuteras här. Vi får följa skilda individers väg till jazzen och både manliga

och kvinnliga musiker. Avsnittet bygger på intervjuer, facklitteratur och memoarer.

En kärnfråga som ofta återkom i diskussionen kring jazzmusiken och dansbanornas farlighet var sexualiteten. I "Den laddade kroppen" får vi möta Svartbäcksgängets och andra ungdomars syn på och upplevelser av kropp och sexualitet. Här presenteras också resultaten av olika undersökningar kring ungdomens sexualvanor och en diskussion förs om sexualsynen ur ett historiskt perspektiv. Materialet i avsnittet bygger på arkivmaterial (*Dansbanefröjder*), intervjuer, facklitteratur, memoarer och Statens offentliga utredningar.

I kapitel sju, "Filmen som förförare eller inspiratör?", synas filmens betydelse för barn och ungdom. Filmen gav näring åt olika drömmar och länkade samman svensk ungdom med andra länders. Världen vidgades och filmidolerna fungerade som förebilder för många. Facklitteratur, arkivmaterial av biografisk karaktär, Statens offentliga utredningar samt intervjuer bildar stomme för kapitlet.

"Ungdom i nya kläder" kallas kapitel åtta och här diskuteras kläder och deras betydelse för pojkar och flickor. Intresset fokuseras på skapandet av kläder som en del av en kvinnlig ungdomskultur. Vi möter en kvinnas kamp för att skaffa sig ett yrke som sömmerska, och vi träffar swingpjattar och ser på hur ungdom använde kläder som social självhävdelse. Som underlag för avsnittet används facklitteratur, intervjuer och arkivmaterial (*Dansbanefröjder*).

I näst sista kapitlet, "Henry – klassresenären", knyter jag an till Henry, den person som fick inleda studien, och med hjälp av honom belyser jag en ung människa som var aktiv i föreningar och speciellt idrotten under sin ungdomsperiod. Med hjälp av Henry granskas också hur klassresan kunde upplevas under 40-talet. Här bygger jag på Henrys egna levnadsminnen samt en intervju.

Kapitel tio, "Ungdom i rörelse" är en sammanfattande diskussion av avhandlingens resultat.

2. Kontrollen över fritiden

Dansbaneeländet

Dansbanefröjder var de ungas egen benämning av dansbanorna under 1930- och 1940-talen. Fröjder leder tankarna till glädje och livslust. Dansbaneeländet var beteckningen på den vrångbild av svensk ungdom under 1930–40-talen som fanns i vissa kretsar (se Frykman 1984, 1985 samt 1988). Det var under denna benämning, bl.a. i pressen, som man diskuterade de unga och den nya bristen på moral. De som hade åsikter om Dansbaneeländet var i första hand präster, läkare, lärare, redaktörer och socialarbetare, alltså den bildade medelklassen. Bakom denna högstämnda debatt, låg motstånd mot de nya livsstilar som slagit rot hos den unga generationen.

Men det var inte enbart de kommersiella fritidsnöjerna som gav upphov till allt förfall. Mycket av problemen, menade man, fanns att söka i hemmen med släpphänta och dubbelarbetande föräldrar samt trångboddheten som tvingade ut de unga på gatan. Det fanns ytterligare en dimension i diskussionen om fritidsvanorna. Att kriget rasade i Europa gjorde det moraliskt tveksamt att svensk ungdom roade sig av hjärtans lust. Att vuxna män befann sig i beredskap innebar att kontrollen över de unga inte var riktigt lika stark som tidigare. De yngre fick därmed ett ökat spelutrymme (Frykman 1988:22,49).

I media framträdde unga människor av två sorter – de goda och de dåliga. Den dåliga ungdomen utmärktes bl.a. av ett lyssnande på dekadent musik och slapp hållning. Den goda däremot, var de präktiga föreningsaktiva, friska, målmedvetna och ansvarsfulla. Denna rekorderliga ungdom hade ett speciellt ansvar inför framtiden när en ny och bättre värld skulle byggas.

Den unga generationen blev bärare av tilldelade egenskaper. Ungdom blev en moralisk egenskap mer än en levd verklighet. Debatten om ungdomsproblemet handlade ytterst om vidare frågor som moral, politik och klassrelationer, vilka var angelägna frågor i ett Sverige som höll på att demokratiseras och där farhågor hystes inför krigshotet. Unga tjänade mera som en symbol för samhällets förändringar. Debattörerna använde ungdomsproblemet för att tala om hur de ville att samhället och kulturen skulle se ut (Frykman 1988: 46–111).

Ungdomsfrågan var både en generationskonflikt och en klasskonflikt. Debattörerna såg sin egen kultur invaderas av hållningslöshet och kommersialism. Det var personer ur de lägre klasserna som stod för förförelsen. De nya ungdomliga livsstilarna drog även till sig medelklassens unga. På så sätt var de en utmaning mot den äldre generationen. Livsstilarna utmanade ungdomsföreningarna, överlappade delvis klassgränserna, det svenska stod mot det utländska och det sinnliga mot det kontrollerade. I den nya masskulturen var nästan en hel generation involverad (Frykman 1988:46).

Ungdomens fritid som problem

Många av de arbetarungdomar vi ska träffa i denna avhandling var s.k. oorganiserad eller föreningslös. Arbetarungdomens fritid har varit ett problem för myndigheter och uppfostrare och går längre tillbaka i tiden än debatten kring Dansbaneeländet.

Man skilde redan från början av sekelskiftet ut föreningslösa ungdomar från de föreningsaktiva. De förre ansågs vara expressivt lagda, dvs. föredra lek och dans framför föreningsmöten. Dessa har i olika sammanhang kallats icke-respektabla. Till de respektabla räknades föreningsungdomen som var instrumentellt inriktad och arbetade för en idé och ansågs väluppfostrad (Olsson 1992:65).¹

Sekelskiftets uppfostringsideologer hade främst irriterat sig på arbetarklassungdomens ohyfsade uppträdande, men under 20-talet hade i stor utsträckning hela uppfostringsproblemet reducerats till den sexuella frågan. De moralkonservativa tog avstånd från allt sexualliv utanför äktenskapet och ofta även från preventivmedel. Fram till 1939 sökte man kontrollera de unga med hjälp av lagstiftning. Från denna tid sökte man istället uppmuntra och stödja goda, nyttiga och ändamålsenliga fritidsaktiviteter (Olsson 1992:91–119).

Som instrument för att fostra de unga skulle användas ungdomsledare, ungdomsgårdar och ungdomsutställningar samt ekonomiska bidrag till ungdomsorganisationerna. I början av 40-talet bildades en rad ungdomsråd i landet. Syftet med råden var att kontrollera ungas fritid och styra in den mot religiösa-sedliga mål (Olsson 1992:128–134).

Ungdomsvårdskommittén tillsattes 1939 och ledamöterna sökte få ett helhetsgrepp om ungdomsfrågorna. De skulle finna lämpliga åtgärder för

att bekämpa den stegrade brottsligheten bland ungdomen och missförhållanden förbundna med det offentliga nöjeslivet.²

I Ungdomsvårdskommitténs betänkanden föreslogs en tudelad fritidspolitik, med syfte att ge bidrag dels till föreningslivet, dels till fritidsgårdar. Kommittén satte föreningslivet i centrum men intog en s.k. föreningsrealistisk ståndpunkt. Bara omkring hälften av alla unga var med i någon förening och betydligt färre hade det instrumentella föreningslivet som livsstil. De öppna fritidsgårdarna ansågs vara lösningen för de föreningslösa (Olson 1992:202).

Ett av delbetänkandena, ”Ungdomen och nöjeslivet”, utkom 1945. I detta betänkande markerar kommittén att de principiellt hade en positiv inställning till nöjeslivet men att de riktade en del anmärkningar mot vissa avarter inom detta. Debatten var således ett startskott för satsningar på olika typer av ungdomsverksamhet från både statligt och kommunalt håll.

1940-talets ”nöjesfrekvens”

Med fog torde emellertid, med stöd av de uppgifter som materialet ger, kunna sägas, att det bara är en liten del av ungdomen som överfrekventerar dansbanor och s.k. danshak (SOU 1945:22 del 3 s. 58).

Citatet ovan härrör från Ungdomsvårdskommitténs betänkande 1945. Med hjälp av statistik och diverse delundersökningar sökte kommittén inta en objektiv, förutsättningslös hållning. Stor möda lades vid att räkna ut ”nöjesfrekvensen” (!) bland ungdomar i form av antalet dansbesök, biobesök, kaférestaurangbesök per vecka, månad och år. Efter denna sifferexercis kom kommittén fram till att det ”industrialiserade” nöjeslivet inte intog en mera dominerande plats i de ungas fritidstillvaro. Ungdomen ägnade många kvällar åt kurser, föreningar, sport och idrott.³

Ungdomsvårdskommittén kom bl.a. fram till att de yngre tillbringade i genomsnitt två tredjedelar av samtliga kvällar utanför hemmet. Biobesök var den form av nöje som dominerade. Man slog också fast att dansen ”är en fråga som angår en mycket stor del av den svenska ungdomen” (SOU 1945: 22 del 3 s. 196).⁴

Undersökningen visade vidare att pojkarna roade sig i betydligt större utsträckning än flickorna och detta berodde främst på att biografbesöken dominerade kraftigt bland de förra. Dansbesöken övervägde däremot för

flickornas del men dessa upptog färre kvällar än biobesöken. Landsbygdens ungdomar roade sig inte i samma utsträckning som städernas, vilket främst berodde på att de hade färre praktiska eller ekonomiska möjligheter till detta. Unga medlemmar i kyrkliga eller frikyrkliga föreningar deltog i mindre utsträckning i det offentliga nöjeslivet. I synnerhet dansen ansågs från religiöst håll som anstötlig och förkastlig, framför allt på grund av de konsekvenser för sexualmoralen som den menades medföra (SOU 1945:22 del 3 s. 66–70).

I betänkandet delades missförhållandena inom nöjeslivet in i tre delproblem. För det första de ungdomsgrupper som "överfrekventerade" olika nöjesformer. För det andra att vissa nöjen inte hade det kvalitativa innehåll som var bästa möjliga. En låg standard, tristess, ensidighet m.m. var betecknande drag för en stor del av nöjeslivet konstaterade kommittén. Det tredje problemet rörde den

yttre ramen kring nöjeslivet, lokalbelysnings- och toalettförhållanden, vilka inte befanns tillfredställande (SOU 1945: 22 del 3 s. 127–157).

Vid inträdet till dansbanan. Teckning: ULMA.

Ungdomen – bättre än sitt rykte

Kommitténs uppgift var alltså att undersöka och bemöta den kritik som riktats mot ungdomens nöjesliv från ett moralkonservativt håll. Det framhölls att unga i allmänhet inte dansade så ofta att det kunde räknas som ett ofog. Den lilla grupp som "överfrekventerade" danshaken, och som denna avhandling i hög grad handlar om, fick dock hård kritik:

I det föregående har framförts den förmodan, att bland de unga som särskilt flitigt frekventerar nöjeslivet, torde återfinnas många ungdomar med svag intellektuell och moralisk utrustning. Om detta är riktigt – och mycket talar för att så är fallet – bör bland dem som inte roar sig i samma utsträckning som andra återfinnas särskilt många intellektuellt vakna, aktiva allmänintresserade ungdomar (SOU 1945:22 del 3 s. 66).

Debatten kring Dansbaneområdet hade alltså startat denna statliga utredning om ungdomsproblemen. Utredarna ställde ingalunda upp på den moralkonservativa opinion som inlett debatten men även i kommitténs skrivning fanns en uppdelning av ungdomen i en dålig och en god sort. Den dåliga sorten var bl.a. de som "överfrekventerade" danshaken.

Fritiden var viktig, kunde kommittén slå fast. Det viktiga var inte själva sättet att använda fritiden utan vilken återverkan som fritidssysselsättningarna hade på individen. Berikande läsning var bra, men när den blev till verklighetsflykt var den dålig. Dans var bra om den gav avkoppling och stimulans, men dålig om den var ett sätt att "slå ihjäl tiden". Man delade in fritiden i tre kategorier, utvecklande, avkopplande och tidsödande. Det utmärkande för de utvecklande sysselsättningarna var att de förutsatte en målsättning. Ett behov att kunna mera, att utbilda sig, att utveckla sin kropp. I andra fall blev det sysselsättningar som bara var ett förnötande av tiden. Den medförde varken utveckling eller avkoppling, varken verklig stimulans eller glädje (SOU 1945:22 del 3 s. 82–83).

Den "goda" ungdomen tog alltså vara på fritiden och använde den till att förkovra sig, arbeta för den egna framtiden och den egna karriären. Dessa använde fritiden på ett allsidigt sätt, de gjorde allting "lagom" mycket. Visst kunde de få gå på bio och dansa, men i lagom mängd. De skulle ju också hinna med att sporta, gå på kurser och föreningsmöten. Idealbilden av den goda ungdomen och det nyttotänkande som målades upp för tankarna till en genomkontrollerad ungdom, kontrollerad av både vuxna och sig själva och med en ganska liten tid att få vara fri. Från utredarnas sida handlade det inte enbart om något slags omtanke utan också om att ungdomar som deltog i s.k. nyttiga aktiviteter visste man var man hade.

Ett stort problem var alla de som slutade skolan i 14-årsåldern, cirka 80 %, och som "kastades handlost" ut i en tillvaro med egna inkomster att förfoga över, kanske flyttade hemifrån och med möjlighet att själva få råda över sin fritid och framtida yrke. Detta självbestämmande ansågs inte ung-

domarna mogna för. Kommittén menade att de inte kunde hushålla med sina inkomster; nöjesutgifter och klädköp ansågs betydande. Idealiskt vore om de lärde sig att spara pengarna till något nyttigare ändamål. Den öppna kritiken mot den "dåliga" ungdomen gällde förment en minoritet. Men eftersom cirka hälften av alla unga var oorganiserade och många av de organiserade var s.k. passiva medlemmar var det snarare en majoritet som berördes.

De förändringar som samhället gick igenom under den här perioden befremjade en skärpt generationsmotsättning, konstaterade kommittén. De förändringar som åsyftades var bl.a. att sociala skillnader tenderade att suddas ut. Andra förändringar var att människor i högre utsträckning än tidigare fick göra personliga ställningstaganden och val i olika frågor. Tidigare hade man traditionen att luta sig tillbaka på. Den största motsättningen i fråga om handlings- och åsiktsnormer gällde de sexuella frågorna. Ungdomens sätt att handla och reagera inför dessa skilde sig ofta

radikalt från vad föräldrarna "ansåg var riktigt och normgivande" (SOU 1945:22 del 3 s. 85–86).

Ett annat problem som uppmärksammades var hemförhållandena. Trångboddheten hos de svenska familjerna invercade menligt på individerna. Den medverkade till att ungdomar sökte sig utanför hemmet i stor utsträckning, att det var problematiskt att ta med sig kamrater hem, att bedriva en hobby och att studera. "Från det trånga hemmet rekryteras säkerligen i stor utsträckning de som överfrekventerar danshak och biografer, kaféer och nöjesetablissemang" (SOU 1945:22 del 3 s. 93).

Ytterligare ett problemområde var att näringslivet hade utvecklats mot en större specialisering med följd att de anställda fick ensidiga arbetsupp-

Till alla unga, som tänker bilda eget hem

**Målet finns,
viljan finns,
sparkklubben
har melodin**

— vad väntar
Ni då på?

Det behövs inte så mycket på inkomsterens storlek, som man skall kunna spara undan en slant för snart, som ligger en som hjälper. Det är ju viljan, det kommer ni. En månad eller en halv månad. Skall bilda ett eget hem? En månad är kort och Ni har också viljan att bli det, men Ni vill att Ni skall ha ett hem så snart som möjligt. Ni kan ta det i Båstad? Några kronor sparandet sparade i en sparkklubb döms ut för, men de behövs ändå mycket, när Ni en dag skall till ett nytt hem.

Fanns det en sparkklubb på Er arbetsplats, så undrar Er redan i dag till den. Fanns det ingen, så bilda en själv. Fyll och skick in medlemsansökan till Sparbankerna. Fyll och skick in medlemsansökan till Sparbankerna. Fyll och skick in medlemsansökan till Sparbankerna. Fyll och skick in medlemsansökan till Sparbankerna.

Sveriges Sparbanker

SEKRETERARIATET, Stockholm 10

Sparbankerna

Annons för sparande riktad till ungdomen.
Ur: "Vi unga", 1942. Stadsarkivet, Uppsala.

gifter. Det låg en fara i att arbetaren endast fick använda en mycket liten del av sin arbetsskicklighet och detta begränsade de ungas möjligheter att känna mening med sitt arbete.

Det kan alltså ifrågasättas, huruvida arbetslivet sådant det i dag ter sig, ger majoriteten, av de arbetande det mått av tillfredsställelse, av tillfälle till personlighetsutveckling, av känsla att spänna krafterna som för många är villkoret för trivseln i arbetet. Det förhållandet att större delen av befolkningen arbetar som löntagare utan möjlighet att få del i ansvaret för det hela, utan den stimulans, som ligger i att själva få vara med och utöva inflytande över arbetets utförande, fördelning m.m bidrar givetvis också att minska trivseln (SOU 1945:22 del 3 s. 96).

Inledningsvis talade jag om hur bristen på skaparkraft och kreativitet i många ungdomsarbeten i det senmoderna samhället gjort att fritiden fått en speciell laddning och blivit den plats där unga människor sökt förverkliga sig själva (jfr Willis 1990). Vi ser av citatet ovan att kommittén uppmärksammade att många yrken även under denna tid inte främjade självständighet och skapande. Därför ansågs det av vikt att fritiden blev berikande istället. Det beklagades att ungdomar hade så få möjligheter att bedriva positiva fritidssysselsättningar.

Speciellt gällde det de som inte deltog i föreningsliv, idkade självstudier eller aktiv idrott. Dessa hade "otillräckliga personliga resurser när det gäller att forma fritiden på ett givande sätt."

Dessa ungdomar lät sin fritid "rinna bort genom att inte göra någonting."

Istället stod de och hängde i portar, gathörn och vägkrökar. De gick och drev på gator och vägar, satt i parkerna, tittade i butiksfönstren och strövlade ned till samhällets station för att se på tågen och människorna som kom och for. I bjärt motsats till

de få möjligheter som ungdomen hade att idka "positiva" fritidssysselsättningar under fritiden stod då nöjesindustrins expansion. Man menade att det var orimligt att begära att de unga själva skulle kunna "ransonera de nöjen som så påträngande bjuds dem" (SOU 1945:22 del 3 s. 100-101).

Att studera var ett bra sätt att använda fritiden på, ansåg de statliga utredarna. Här annons för Brevskolan i "Vi vill", Stadsarkivet, Uppsala.

Det som utredningens författare talade om som positiva sysselsättningar var baserat på deras egna värderingar av hur en god fritid skulle se ut. Alltså delragande i organisationer och annan nyttoinriktad verksamhet. Att vara aktiv var ett nyckelord. Genom att vara aktiv var man i rörelse. Att sätta allt i rörelse var en av modernitetens huvudprinciper. Framåtskridande var av allra högsta värde och det som stod stilla representerade stagnation. Aktiva fritidssysselsättningar var viktiga enligt modernitetens förtrupper (Nilsson 1994:62,200).

Detta att "göra ingenting" är ett högst relativt begrepp, har Birminghamforskaren Paul Corrigan visat i sina studier av engelska subkulturer. Att vara ute på gator och torg och sammanträffa med kamrater är fyllt av mer mening än det verkar vid en första anblick (Corrigan 1976, Lieberg 1992). Men detta att den urbana ungdomen syns tydligt på offentliga platser, ofta i stora gäng, har setts och ses även i dag som något hotfullt och negativt. I själva verket är det naturligt att ungdomar söker upp andra unga där de finns. Som en röd tråd genom hela århundradet tycks bristen på samlingslokaler vara och därför har gatan blivit en naturlig samlingsplats. Här har även vuxenövervakningen varit mindre.

"När ungdomar tar staden och den offentliga miljön i besittning sker det ofta på ett iögonfallande och ljudligt sätt och orsakar inte sällan oro, rädsla och krav på åtgärder", skriver arkitekten Mats Lieberg som studerat ungdomars användning av av den offentliga miljön (Lieberg 1992:11. Se även Hermansson 1988:45). Hos många av de ungdomar som Lieberg träffade under sin undersökning fanns en sund skepsis till det som var välordnat och genomorganiserat i samhället (se även Wigerfelt 1984). De hävdade sin rätt till självorganisering och att utnyttja den offentliga miljön. Dessa ungdomar var dock inte mindre kreativa och uppfinningsrika när det gällde att ge sin fria tid ett meningsfullt innehåll utan snarare tvärtom (Lieberg 1992:14).

En stor del av svensk ungdom led alltså brist på positiva fritidssysselsättningar enligt den statliga utredningen. Det kommersiella nöjeslivets lockelser var hotfulla och de unga skulle istället läras till en god fritid.

Det är hög tid att ta itu med detta väldiga och i vårt land i hög grad försummade arbete, att ge människorna en skolning som sätter dem i stånd att rätt använda fritiden. En sådan skolning kan anses nära nog lika viktig som att ge människorna skolning för yrkeslivet (SOU 1945:22 del 3 s. 103).

Kommittén slog fast att de inte hade för avsikt att "rädda ungdomen från nöjeslivet". Samhället skulle istället på olika sätt bjuda konkurrens mot det

Förlustelser vid dansbanan. Teckning: ULMA.

kommersiella nöjeslivet. Ett sätt var att föreningarna tog över en del av nöjeslivet. Ett annat sätt var att tränga tillbaka alkoholbruket.

Även i detaljer visade kommittén att de ville gå in och styra och ställa bland de unga. Man tyckte t.ex. inte om beteendet kring danserna. Dansen skulle bli till en stil- och smaxkolande faktor istället för motsatsen. Det fordrades ett upplysningsarbete bland ungdomen som gav den en riktigare uppfattning om dansen och en mera kritisk blick på de förhållanden som omgav den. Ungdomen borde därför beredas tillfälle att lära sig god dans-teknik och dansstil (SOU 1945:22 del 3 s. 201).

På jakt efter passiv ungdom

I ett försök att nå ut till och förstå den föreningslösa ungdomen knöts folkbildaren Ludwig Schnabl till Kooperativa förbundets avdelning för sparpropaganda i början av 1940-talet. KF:s organisation var tidigt uppdelad i två avdelningar, dels i en affärsmässig, dels i en ideell. Den senare skulle sörja för folkets fostran (Nilsson 1994:59). Schnabl skulle stå i spetsen för en attityds- och mentalitetsundersökning bland föreningslösa och passiva ungdomar i Stockholm. Kooperativa förbundets avdelning för sparpropaganda syftade med sin undersökning i huvudsak till att komma i kontakt med den föreningslösa äldre ungdomen för att verka för en förnuftig planering av ekonomin (Schnabl 1946:187).

En stor mängd ungdomar, t.ex. flertalet av novelltidningarnas trogna läsare och nöjesetablissemangens ungdomliga publik, stod utanför det organiserade kulturlivet, konstaterade Schnabl. Detta gällde först och främst den föreningslösa ungdomen men också de som var passiva pappersmedlemmar i olika organisationer. Därför syftade studien till att beskriva den oorganiserade ungdomens sociala vanor och fritidssysselsättningar. Författaren tog sig till "lejonets kula" danspalatset National, Nalen, i Stockholm och gjorde fältarbete bland "swingbitna" stockholmsungdomar. I denna undersökning ingick vidare en enkät vars syfte var att kartlägga skillnaderna mellan vissa föreningsintresserade och -ointresserade ungdomars attityder och i viss mån deras mentalitet. Sammanlagt intervjuades 125 swingande ungdomar på Nalen och cirka 500 kvinnliga butiks- och kontorsanställda svarade på enkäten.

Ungdomarna på Nalen, både flickor och pojkar, tillhörde olika yrkesgrupper. Frågan om framtidsdrömmar rönste stort intresse bland de tillfrågade ungdomarna. Vid sidan av mer vardagliga önskningar så drömde många flickor om att t.ex. bli berömda vokalister, filmskådespelerskor och revystjärnor. Även många pojkar hade stjärndrömmar; boxare, fotbollshjälte eller jazzmusiker.

Svaren är intressanta då de visar att ungdomar hade tankar och drömmar om framtiden som förmodligen inte deras föräldrar hade haft. Man sökte, åtminstone i fantasin, ta sig ifrån sin sociala "destination" och bli något annorlunda. Tydligt är att just nöjesindustrin varit med och påverkat drömmarna liksom idrotten. Schnabl såg snarare att många av svaren på framtidsdrömmarna led brist på verklighetsförankring samt att ungdomen i alltför hög grad påverkats av den kommersiella nöjesindustrin.

Frågor om de musikaliska värdena ställdes också. Frågorna gällde de ungas förmåga att skilja mellan musikstycken med olika innehåll, Schnabl ville komma åt djupet i deras musikupplevelser. Han konstaterade att "de dansanta ungdomarna upplever varje slags musik först och främst fysiskt".

Kultur, för Schnabl, var tydligtvis skilt från det kroppsliga, det djuriska. Ungdomarna på Nalen var först och främst fysisk och rycktes med och fick lust att röra på sig och dansa när de hörde musiken. Detta tycks, enligt Schnabls resonemang, ha stått i motsatsställning till förmågan att ha en djupare musikupplevelse, till djupare mänskliga känslor.

Nästa undersökningsområde gällde den dansanta ungdomens intresse för studier. En tredjedel av pojkarna och en fjärdedel av flickorna deltog i någon kurs vid tiden för intervjun. En fjärdedel av både flickorna och pojkarna visade inget som helst intresse för en fortsatt utbildning. Vid en dis-

kussion med föreningslösa ungdomar ansåg dessa att föreningslivet många gånger frusit fast i stela och tråkiga former. Schnabl drog slutsatsen av diskussionen att den föreningslösa ungdomen kunde även annat än att jitterbugga. Jitterbuggen var bara ett uttryck för dess livsvilja. Därför, menade han, var det upp till föreningarna och samhället att finna nya vägar för att tillgodose även dessa ungdomars behov. Med andra ord menade Schnabl att även den föreningslösa ungdomen skulle kunna engageras i föreningar om dessa anpassade sig efter ungdomarnas behov.

Ungdomsintervjun på Nalen var lite av en sondering av terrängen. I nästa undersökning vände man sig istället till kvinnliga kontors- och butiksanställda. Kontorsanställda, här representerande medelklass, skulle jämföras med butiksanställda som representerade arbetarklass. I bedömningen av dessa kvinnor ställdes frågor om de hjälpte till i hemmet och hur mycket de betalade där, sparande, läsvanor, röstning, föreningsliv, utbildning, fritidsintressen och framtidsdrömmar. Man avsåg att mäta den kulturella standarden på föreningsaktiv respektive passiv ungdom. Ytterst blev det fråga om en värderande jämförelse mellan olika klassers kulturella standard.

Efter att ha jämfört det sociala beteendet i hemmet och ekonomiska vanor, där resultaten i samtliga fall utföll till kontoristernas fördel eller "överlägsenhet", ville man komma åt de kulturella attityderna bland dessa två grupper. Man jämförde respektive gruppers läsning av tidningar och böcker samt föreningsaktivitet.

En slutsats som drogs av materialet var att det inte kunde råda något tvivel om att ett passionerat läsande av veckotidningsnoveller och aktivt föreningsarbete var svårförenliga med varandra. En annan slutsats var att den föreningslösa ungdomen och de s.k. pappersmedlemmarna representerade en typ som var mindre verklighetsbetonad och mindre socialt och kulturellt inriktad än de ungdomar som aktivt medarbetade i någon organisation. Antalet "schejkdyrkare" var större bland butiksbiträden än bland kontorister och dubbelt så stort bland de föreningslösa som bland de aktiva föreningsmedlemmarna (Schnabl 1946: 165-175).

Genomgående i undersökningen drogs slutsatsen att kontoristerna var överlägsna butiksbiträdena på alla plan; sparande, socialt beteende i hemmet och inte minst i kulturellt hänseende. Även i denna undersökning förekom den polarisering i bra och dåliga ungdomar som vi sett i det föregående. Och liksom i de andra fallen var det i första hand arbetarklassens ungdom som hamnade i den dåliga kategorin.

Den nyttiga fritiden

I detta kapitel har vi sett hur diskussionerna kring de ungas fritid hade stark moralisk laddning, hur tongivande skikt sökt styra in i första hand den arbetande ungdomen till en fritid på högre kulturell nivå. Klyftan mellan en högre och en lägre kultur har funnits ända sedan moderniseringsprocessens början inom den västerländska kulturen. Den populära, icke-officiella kulturen har räknats som lägre och föraktats av samhällets smakdomare (jfr Boëthius 1990:59).

Hur man såg på fritiden uttrycktes tydligt på den troligtvis första fritidsutställningen i världen som hölls i Ystad 1936. När nu individerna fått en ökad fritid ansågs det viktigt att denna inte slösades bort på onyttiga nöjen. "Den tillkämpade fria tiden blir, som utställningen ger uttryck för, till ofri tid, den ska genast fyllas med ett innehåll, med en livsuppgift. Man ska stå allt annat än sysslolös då den fria tiden står för dörren" (Nilsson 1994:274-276).

Både i den statliga utredningen och, som vi senare ska se, det kommunala agerandet fanns en stark strävan att få ungdomen att vara nyttig på sin fritid. Det moderna samhället med sin kommersiella nöjesindustri bjöd på frestelser som de inte tilltroddes kunna hantera. De tycktes slösa bort både tid och pengar på onyttiga nöjen och kläder. Denna starka nyttomoral bland tongivande krafter i samhället har rötter långt tillbaka.⁵

I detta kapitel har vi sett hur man från statligt och annat överhettshåll reagerade på en ungdom som tycktes fysiskt okontrollerad och som bl.a. utmärkte sig genom att "överfrekventera" danshak och andra nöjen. I det följande ska vi träffa några av dessa unga och höra deras version av Dansbaneområdet.

3. Dansbanefröjder

Svartbäcksgänget – arbetarungdom i 1930- och 40-talens Uppsala

Vi grabbar och även tjejer från kvarteret Pukehornet i yttre Svartbäcken hölls i strama tyglar av föräldrarna. Pukehornet var i egentlig mening arbetarbo-städer bestående av fyra hus med cirka sex familjer i varje hem. [...] Uppväxtåren i Svartbäckstull under 30-talet, ja ända fram mot 30-talets slut hade vi kollektivt sett som ungdom att foga oss i ett ganska så socialt inrutat mönster – som då inte var dikterat av oss. "Vild ungdom" härjade i stans utkanter bl.a. Petterslund och Eriksdal. Svartbäcken var inget undantag. "Bäckengänget" upplevde auktoritärt tryck och vad vi tyckte "oförstående" föräldrar. En slags herrans tukt och förmaning. Men vi var också gynnade, inte som grabbarna inne i stan, mörka bakgårdar. Jag tänker på tegelbruken, gården, tallskogen, ett enormt revir av frihet. Materiellt ägde vi ingenting [...] Gänget upplevde att s.k. bättre mans barn socialgruppen några pinnhål över vår gärna lekte med oss. I deras ögon hade vi större frihet, våra lekar mer spän-nande. Det var vi som bestämde om dom skulle få åka med tegelbrukets ler-vagnar eller följa med till högarna i Gamlis på våra månskensturer i gnistran-de kallt skidföre och dom uppvärmda wienerbröd med choklad som servera-des på Odinsborg. Låshuvud och fint manér gick inte hem i bäckengänget (ULMA 30720:47).

Det finns en hel del nostalgi men också lokal tidsfärg och social självhäv-delse i ovanstående minnen som skildrar ett pojkgäng i Uppsala på 1930-talet. Författaren, Allan Andersson, föddes 1925 och bodde större delen av barndomen i ett barnrikehus i det fattigdomsstämplade kvarteret Pukehornet i industriarbetarstadsdelen Svartbäcken.

Svartbäcksgänget, där Allan ingick, bestod endast av pojkar och hade mellan sju och tio medlemmar. Barndomen i gänget betydde spännande lekar, fotboll och olika sätt att upptäcka världen. Tillsammans inträdde poj-karna i ungdomen, de fick sina första arbeten och istället för lekar började man prova på vuxenliv. Dansbanor och danshak blev viktiga samlingsplat-ser för Svartbäcksgänget på samma sätt som för många andra arbetarung-domar under 1940-talet. Innan jag närmare går in på gängets upplevelser av olika festplatser, några ord om den man som författade *Dansbanefröjder*, Allan Andersson.

Allan – iakttagaren i kollektivet

Varför tar man initiativ till att samla in och skriva om sina ungdomsupplevelser kring olika dansbanor som Allan gjort? Vad är det för person som beskriver kollektivets, gängets upplevelser och tonar ned sig själv? Hur kan man minnas så mycket av olika episoder som ägt rum 30 år tidigare? Frågor som dessa har dykt upp när jag läst *Dansbanefröjder*.

Som så många andra pensionärer i dag kan Allan berätta om svåra materiella villkor i barndomen på 1920- och 30-talen. Fadern var linjearbetare och modern hjälpte till med ekonomin genom att städa på byggen. De hade sex barn och familjen trängde ihop sig i ett rum och kök på ungefär 35–40 kvadratmeter, vilket var den vanliga bostadsnormen i städerna då. I hemmet rådde "herrans rukt och förmaning", barnen fick höra upp och lyda. Modern arbetade hårt och kom under en period till ett hem för utslitna mödrar och då hamnade Allan i ett fosterhem där han blev kvar i fyra år. Allan själv var klen och hade problem med lungorna.

Intresset för att skriva kom tidigt. Allan hade goda betyg i svenska i skolan och skrev små berättelser som lästes upp högt. Han fortsatte med brev och så småningom långa berättelser om olika upplevelser. Likt många andra arbetarbarn fick Allan stryk i skolan av somliga lärare medan andra såg en skrivbegåvning och uppmuntrade honom att ägna sig åt skrivandet som yrke. Så småningom fick han in små berättelser i några lokaltidningar och under årens lopp skrevs *Dansbanefröjder* samt andra folklivsskildringar. Allan ägnade inte en tanke åt att kunna försörja sig på skrivandet. Under ungdomen fanns inte heller några direkta tankar på att vidareutbilda sig eller skaffa ett speciellt yrke.

Det hade jag ingen tanke på. Det kom som konjunkturerna var alltså. Det var ju under krigsåren. Det var ju inte egentligen direkt någon framtid. Vi skilde ju på läroverksgrabbar, det var ju en sak för sig, dom kanske kunde bli någonting, men vi vart ju alla grovjobbare, det gjorde inte mej någonting. Det var inte den ambitionen. En del killar gick väl och läste på såna där fritids... men det vart inte mera det heller (Luf M22000:13.Int).

Grabbarna i gänget blev i allmänhet springschasar, det var den vanliga starten för de pojkar som slutat folkskolan och gav sig ut i arbetslivet. För Allans del blev det senare i livet vårstyrke och arbete som vaktmästare. Tidigt gick han runt i kvarteren och frågade efter arbete i mjölk- och spiceriaffärer. Det första springpojksjobbet gav någon tia i veckan. I 15–16-års-

Svartbäckspojkar vid ID-djupet 1941. Allan Andersson längst bak. Foto i privat ägo.

åldern arbetade Allan som springgrabb på ett tryckeri och fick då 18 kronor i lön. Efter detta arbetade han på bageri och ännu senare på Hjalmar Söderbergs syfabrik.

Den lilla gruppen pojkar i Svartbäcksgänget hängde ihop ett antal år. Allan hade ett slags fascination inför killarna, han iakttog och lade deras komiska kommentarer och upptåg på minnet. Han funderade över deras ord och uppfattades av de andra som en drömmare. Han såg på gruppen lite utifrån, på distans och var kanske på så sätt inte riktigt med i de andras upplevelser. Repliker och beteenden som verkade självklara för andra gängmedlemmar var inte så självklara för Allan. Han hade förmågan att exotisera sin egen kultur. En del av upplevelserna skrevs ner i brevform och gav honom på så vis möjlighet att lägga dem på minnet. Genom memorerandet och skrivandet kunde han sedan skriva *Dansbanefröjder* med repliker och dialoger från 1940-talet. Redan under 40-talet fanns hos honom en lust att uttrycka Svartbäcksgängets upplevelser i skrift. Allan fann på detta sätt en väg att få utlopp för sin kreativitet, vilket gav honom stor glädje.

Vi streta i motvind ute på uppsalaslätten här och åkte ut till dom olika dansbanorna. Vi hade inte bundit upp oss vid någon, ingen utav grabbarna hade direkt sällskap, det var precis som att det existerade inte då. Vi hade en tid

som vi var mycket ensamma, med oss grabbar, vi hade all möjligt fyr för oss. Och det kanske var en ren tillfällighet som man träffade på flickor (ibid.: 18).

Allan och kamraterna gick aldrig ut på stan och visade upp sig på Draget, det stora promenadstråket, och de var inte heller särskilt flitiga på kaféerna utan umgicks en hel del i hemmen. Han tog inte speciellt mycket intryck av modeflugor och ville inte "klä ut sig", som t.ex. swingpjatt. Allan utövade ingen idrott men började efter hand att intressera sig för dans och lärde sig stegen hemma på köksgolvet till radiomusik; Thore Ehrlings eller Sune Valdemirs orkester var ofta i radion. Genom Fred Astaire-filmerna gavs också tips om fattningar och "tjejen skulle liksom falla tillbaks". Långt ifrån alla flickor kunde dansa som de gjorde på filmerna men en del kunde matcha Allan "Ska vi göra det som Ginger Rogers och Fred Astaire?", kunde vara en fråga när han bjöd upp.

Allan utvecklade och gick in för sitt dansintresse, en annan kreativ talang förutom skrivandet. Han dansade och tränade jitterbugg i källaren. Ibland visades talangerna upp på Nalen i Stockholm och han deltog bl.a. i SM i Jitterbugg 1944. Klädseln bestod av en vanlig tröja och skor, han ville aldrig ha skor med tjocka gummisulor som var så populärt bland buggarna. Allan väckte uppmärksamhet med sin jitterbugg på olika festplatser. Dansen gav starka lyckokänslor. Inte bara kroppen var med i dansen utan den tycks ha varit ett slags totalupplevelse; "hela jag var med". Att dansa var en i hög grad sensuell upplevelse:

Både flickan och grabben kunde sjunga, så ibland var det flickor som sjöng i öronen på en och det var ju fantastiskt. Jag dansa med... väldigt bra och tätt ihop och kind, så jag vet... man kunde bli väldigt svettig och varm, men först när man dela på varann när låten var slut, så sa det smack alltså, så intimt var det. "O ja jag tror det var lite svettigt". Det gjorde ingenting (ibid.: 49).

Att göra en yrkesmässig karriär verkade inte realiserbart ur Allans perspektiv. Han gjorde ett slags nöjeskarriär istället, något som inte inbringade pengar men som skänkte en inre tillfredsställelse. Dansen blev Allans "karriär" under ungdomsåren och under senare år blev det folklivsskildringarna.

I detta kapitel om dansbanefröjder kommer vi främst att följa Svartbäcksgänget. Men först följer en kort beskrivning av scenen.

Uppsala

I mitten av 40-talet hade Uppsala cirka 45 000 invånare. Uppsala var studenternas och akademikernas stad men var också en betydande handels- och industristad med järn- och verkstadsindustri som mest framträdande branscher. Inom denna sektor arbetade de flesta inom cykelindustrin, med AB Josef Erikssons (Fram) och Nymans verkstäder (Crescent, Hermes och Nordstjärnan) som dominerande företag. Nymans var stadens största arbetsgivare med cirka 1 100 anställda (Bergold 1989: 129).

Livsmedelsindustrin var i stadig tillväxt, här fanns AB Uppsala Valskvarn och Uppsala ättiksfabrik. Inom textilområdet expanderade konfektionsindustrin kraftigt. Två stora företag, Uppsala Kappfabrik och AB Hjalmar Söderbergs hade många anställda. Det fanns också kemisk-teknisk industri; Gahns fabriker var t.ex. en av stadens största arbetsplatser. Andra stora arbetsplatser var Uppsala regemente och tegelbruket Uppsala Ekeby. Byggnadsindustrin blev på 30-talet en basnäring för Uppsala. Även arbetsplatser som universitetet och sjukhuset utvidgades under mellankrigsperioden. 1940 fanns 3 747 studenter inskrivna vid universitetet (Bergold 1989:127–166).

1940-talet och inledningen på 50-talet blev en expansionsperiod där alla sektorer inom stadens näringsliv breddades. Försvarsbeställningar gynnade de lokala industrierna, främst verkstads- och konfektionsindustrin. Den grafiska industrin befäste sina positioner; Almqvist och Wicksell expanderade. Men det var i första hand inom den offentliga sektorn som stadens expansion ägde rum. En kraftig ökning skedde av antalet tjänster inom utbildningsväsendet, hälso och sjukvård, försvarsväsende och kommunal och statlig förvaltning. Även hushållsbildningen ökade under 1940-talet (Bergold 1985:249).

På femton år, 1940 t.o.m. 1954, byggdes nästan dubbelt så många bostäder som under mellankrigsperioden 1919–1939. Bostadsproduktionen var nästan helt inriktad på flerfamiljshus. Utrymmesstandarden steg betydligt. Andelen smålägenheter om högst ett rum och kök sjönk från 40,3 % (perioden 1928–1939) till 29,9 % De flesta bostäder rymde två rum och kök (35 %) (Bergold 1989:168–169).

Inskolning till dans

"Överallt på jorden, i alla tider, har människor ägnat sig åt att dansa. Men medan många andra aspekter av människan som kulturvarelse utforskats under lång tid, har studiet av dans knappast börjat" (Ronström 1992 b:40). Musiketnologen Ove Ronström, som skrivit en avhandling om dansande och musicerande jugoslaver i Stockholm, beklagar att dans haft så liten plats inom forskningen (1992 b:40-42).

Anledningen till att dans och musik så effektivt kommunicerar budskap är att de utgör icke-verbala expressiva system som verkar genom många kanaler: "synintryck från aktörers rörelse i tid och rum; ljud som produceras av instrument och kroppar i rörelse; lukter som härrör från fysiska aktiviteter; känselintryck, fysiska (som uppstår genom kontakt med instrument, kläder, rum, människor och den egna kroppen) såväl som psykiska (närhet, empati etc.)" (Ronström 1992a:28).

Inskolningen i en danskultur hade börjat redan tidigt. Allan berättar om en episod i den tidiga ungdomen då han och kamraten Vestis följde efter sina äldre systrar till en dansbana. De kommenterade flickornas komiska hattar och fnittrade åt dem när de dansade sydamerikansk dans. Sångerna var smäktande romantiska och handlade om kärlek och svek. Grabbarna tyckte det hela var väldigt fånigt och distanserade sig med skämt och skratt. Men likväl sådde dessa tidiga erfarenheter, precis som för Henry (se ovan) som fick följa med föräldrarna ut till olika dansbanor, frön till ett senare intresse för dans. Både äldre syskons förberedelser och berättelser från festplatserna och föräldrarnas

Killarna i gänget träffas före dansen, gör sig snygga och laddar upp. Teckning: ULMA.

tal om sina erfarenheter gav förkunskap och lust att själva en dag få prova på.

Allan lärde sig dansa av en äldre syster hemma på köksgolvet. Han brukade följa med föräldrarna till midsommardansen på brandstationen där det i början av 1940-talet firades midsommar inne på stationens stora gräsmatta. Folk som var kvar i stan gick ofta dit och firade. I likhet med Henry har Allan starka minnen från en av dessa danser.

Ganska ung, styvt fjorton år stod man vartenkamrad tillsammans med jämnråriga kompisar. Ung, kaxig med uppkavlade skjortärmar stod vi där och förmodligen retades vi med tjejer i närheten, sånt hörde till liksom. Eftersom det var midsommar tyckte man nog sig vara snofsig värre i färdigknuten slips och naturligtvis slipovers med mönsterstickning. Golfbyxor på modet, men det är klart långbyxor såg man med avund på dom andra, några år äldre grabbarna. Syrran ville knyta slipsen hemma då man själv givet upp: "ah, den färdigknutna duger". ... Fram till oss grabbar kommer så min mor, på långt håll ropar hon: "Nu ska du inte slippa undan gosse", sa hon. Från dansbanan tonar en vals. Grabbarna makar sig åt sidan så hon kommer fram: "Godafton tant" säger dom i talkör. Själ blev jag förvånad. Så artigt som kompisarna hälsat på henne kändes det på något sätt lättare, jag förstod hon ville dansa. "Kom nu!" Hon bjöd mig armen. "Jag har dansbiljett gosse". "Stå kvar här grabbar, kommer ner hit igen", sa jag helt flyktigt med en axelryckning som kunde ha betydtt vad som helst. "Gamla Nordsjön som svallar och brusar" ... "stadigt går valsen, mor dansar bra" (ULMA 28630: 24).

Utedansbanor och danshak

Av mina besök på utedansbanorna minns jag särskilt mot sensommaren och hösten, de kalla kvällarna. De med frostliknande dagg beklädda bänkarna som man måste torka av, innan man kunde sätta sej. De öppna lotterierna med sina huttrande försäljare som med sina näsor droppande och röda ständigt påminde var och en i dess närhet, om en annalkande höst. Kylan gjorde dansandet nödvändigt för kroppsvärmen, de dansandes ångande andedräkter låg som en rök över banan – och mellan varven så kurade man samman vid korvståndets luktvärme tätt packade. Om man fått napp av en dam drog man gärna iväg henne till ett lotteri för att som minne ge en sak eller vinna en celluloiddocka med virkad klänning i bjärt färg eller ett rostfritt fat. När sista dansen tonat ut troppade de lyckliga som fått en vän ivrigt iväg mot okända mål, vi andra tar våra daggvåta cyklar och trampar hemåt, igenom ett iskallt nattdis kurande med uppfällda kragar. Förmodligen drömmer vi endast om vår varma säng och en kopp kaffe (ULMA 28630:42).

Många som berättar om 1940-talets dansbanor är lyriska över stämningar. Minnen av naturens olika dofter eller den vackra omgivningen har etsat sig fast. Doften av syren, liljekonvalj och nyutslaget björklöv hör till de svenska sommarminnena men också tjärdoft från en roddbåt och lukten av finklädda människor med nyputsade skor. De romantiska beskrivningarna överväger men här finns också skildringar av hur man plågades av mygg och hur danskavaljererna bröt lövruskor att freda sig och sin dam. Flickornas ben var mer utsatta för myggens attacker än pojkarnas.

Dansbanan var centrum och kring den kretsade diverse förströelseaktiviteter. Som arrangörer stod en mängd olika föreningar vars medlemmar ställde upp ideellt. Danstillställningar och lotteri var ibland föreningarnas enda inkomstkälla. Något kommunalt stöd eller bidrag fanns inte. Både polismän och föreningsmedlemmar kunde fungera som ordningsvakter. Själva festplatsen var ofta inhägnad med staket eller taggtråd för att hålla s.k. plankare utanför.

En mycket populär festplats för gängen från Uppsala var Broby hage då den låg relativt nära stan. Här fanns servering, en miniatyrskjutbana med enklare priser som vinst och även pilkastning. Själva dansbanan var rund till formen och försedd med räck. Den var uppallad någon halvmeter från marken på stenplintar i ett skogsparti med gran, björk och tallskog. Arrangörer var omväxlande Börje Skytteförening och Börje Arbetarkommun. Publikantalet vid dessa dansbanor varierade mycket, inte minst efter väderlek och tid på året. Vid de stora helgerna, som midsommar, kom flest människor.

Det var under slutet av 1930 och början av 40-talet som dansbanornas antal i Uppsalatrakten och kanske i hela Sverige var som störst. Vid en inventering av olika dans- och festplatser i en radie av tre, fyra mil kring Uppsala under 1940 visade det sig att där fanns cirka 35 stycken (ULMA 28330:3). Det fanns med andra ord en del att välja på, allt efter tycke och smak. För att ta sig till festplatserna krävdes i regel en cykel. Cykeln var central i ungdomars liv. Få hade bilar eller kunde köra dessa på grund av ransoneringar. Det var inte ovanligt att unga kunde cykla två-tre mil en kväll för att roa sig.

Allan berättar att det var en viss hemkänsla som fick bestämma val av dansbana. Man åkte gärna till en plats där man kände folk. Men vilken musik och vilken orkester som spelade hade också stor betydelse. "Vi visste att Björklinge hade en bra orkester. Ett töntigt dragspel du vet, det gilla vi

inte något vidare". Även andra berättar att vissa platser på landet ansågs omoderna. "Om schottis och sånt skrattade man åt. Det tillhörde allmog- en, landet. Man hade den inställningen då va." Ute på festplatserna på lan- det och i parkerna var publiken mer åldersmässigt blandad än i städerna. Där fanns mest ungdomar men vid helgerna kom också äldre. Ibland hade dansbanorna bara gammeldans och då kom mest äldre.

På festplatser och hak i och runt Uppsala blandades danserna. Det var moderna jazzbetonade danser som foxtrot, slowfox och någon gång jitter- bugg eller liknande. Vals förekom då och då och ibland smög orkestrarna in s.k. kultis; hambo eller schottis. Kultis var många pojkar dåliga på och undvek att bjuda upp. Etablissemangen kunde ha lite olika inriktning. Schlagerbiten ungdom gillade t.ex. inte Rörby utanför Uppsala för där spe- lades mest dragspel och fiol. När gammeldans förekom var det mest äldre par uppe på dansgolvet. Under eftermiddagarna besöktes festplatserna mest av äldre och familjer med barn. På kvällarna gjorde ungdomarna sin entré.

Under vinterhalvåret roade sig de flesta uppsalaungdomar på haken inne i Uppsala och en del för även till Stockholm. Det var inget ovanligt att upp till flera hundra unga följde med stockholmståget en lördagskväll. Popu- läraste danssalongen i Uppsala var den s.k. Bluffen som låg vid Kungsgatan 44 nära centralstationen. Närmaste granne var restaurang Rullan som dock brann ner 1946. Uppsala idrottsförening, UIF, var i regel arrangör för dan- serna på Bluffen, som var ett swingens och jazzens Mecka i Uppsala. Dansgolvet hade en rektangulär yta i parkett. Ett välvt tak gav en intim karaktär med fem ljusbågar och varje båge hade tjugo kristallkupor med fasettslipat glas som skimrade. Ett ljusspel sköttes manuellt från taket. Terrassläktaren fungerade som serveringslokal och musikestraden var place- rad längs lokalens långsida. Här samlades arbetarungdom, springpojkar och flickor från Hjalmar Söderbergs, Gahns och Nymans verkstäder samt annan arbetarungdom. Studenter kunde komma in vid enstaka tillfällen. En annan känd danssalong var Mona som låg nära Svartbäcken och dit gick många Svartbäcksungdomar. I Uppsala fanns studentnationer som normalt arrangerade sammankomster för studenter men de hade ibland också insläpp för allmänheten och då passade intresserade ungdomar på att gå dit och lyssna på förstklassig jazz.

Flitiga dansörer gick ut och roade sig även under veckorna, men för en tonåring kunde det bli problem med att få ihop pengar till inträdet. Plankning gav viss möjlighet att skaffa sig gratis inträde men det fungera-

de bäst ute på landet. Svårare var det att komma undan inträdet inne i stan med stadiga vakter utposterade vid dörrarna. "Till onsdagsdanserna på Bluffen hade man i regel dåligt med flis till intrånget för de stälarna hade man i regel mangat av morsan till måndagsbion och sen var det tvärstopp att låna mer av henne den veckan" (ULMA 30721:52). Men Thore, en arbetargrabb i ett annat ungdomsgäng, fann ofta på råd. Vid de tillfällen han inte hade pengar och ville in på Bluffen så erbjöd han föreståndarna sina tjänster i konkurrens med andra pankungdomar. Thore bar läsk och tomglas under kvällens lopp och emellanåt blev det tid över till att dansa. Allan berättar att även han med sin lilla springschaslön på 12 kronor hade svårt att få råd att komma in på Bluffen. Likt Thore och Allan kunde det stå hela gäng med grabbar utanför UIF och tigga eller låna pengar till inträdet.

På väg till dansen

Att åka till dansbanan på landsbygden ensam föll oss aldrig in, i varje fall inte då vi var relativt unga. Gänget ingav en viss känsla av säkerhet, en slags enad styrka. Vi slog följe, så där en 10–15 grabbar, med start från transformatorstation i hörnet av Svartbäcksgatan och Gamla Uppsalagatan då de flesta grabbar bodde där omkring (ibid.: 26).

Den långa vägen förkortades avsevärt genom diverse skämt och upptåg. Killarna hojtade glatt åt flickekipage som passerades. Slalomåkning var en annan sysselsättning. Vid andra tillfällen radade killarna upp sig i plogformation och lekte anfallande skvadron och var ett framryckande kavalleri där cyklarna förvandlades till framstormande hästar. Matinéerna med Erroll Flynns filmer satte sina spår. Pojkarna var ännu inte för gamla för att leka.

Utän att möta en enda bil på flera kilometer siktar vi Björklinge kyrka i vägbanans mitt. Ankomsten till samhället saluterar vi med ett frenetiskt ringande på cykelstyrets ringklocka. Bäckengänget har anlänt. Hastar så in hela bunt på Marielundsfiket. Nu skulle en läsk smaka gott. Inne i lokalen doftar kristidskaffe men också bullar och kubb. Bröddisken är välförsedd. En kromglänsande musikbox dunkar ut svängig jazz i kafélokalen. Någonstans ifrån har tidigare än oss en ortspjatt kommit som håller i gång. "Duke Ellington! Helvass, vilket arr. Oj!" Det brakar löst när brasset sätter in, volymen är given går inte att reglera. Några unga grabbar trummar på bordet och stampar takt, innehavarinna har svårt att göra sig hörd (ULMA 28630:26).

*Gänget träffas för vidare färd ut till någon dansbana.
Teckning: ULMA.*

I en enkät Allan skickat ut till ett antal uppsalaungdomar visade det sig att även flickor höll ihop i gäng under färden. Man åkte i regel alltifrån två personer upp till nio, tio stycken. Men inom detta gäng hade de oftast en bästis.

Pojkarna ur Svartbäcksgänget kunde träffas hemma hos varandra innan kvällens övningar för att komma i form. Någon snäll mor kanske bjöd på kaffe och bullar och pojkarna smusslade undan eventuella flaskor och fickpluntor. Finkläderna synades.

Andra berättar att de träffades på konditori och värmdes upp med kaffe och wienerbröd. Lite äldre ungdomar som var stadda vid kassa kunde börja kvällen på restaurang Rullan, Dragarbrunns värdshus eller Lejonet. ”De kom senare till Bluffen men hade då så mycket mera av djärvhet och säkerhet och återvann därmed mer än väl vad de förlorat i tid.” För aktiva idrottare och idrottsintresserade var UIF:s handbollsmatcher i nya tennishallen en annan förgård att passera innan man kom till Bluffen. De filmintresserade började kvällen på någon biograf och först framåt klockan tio var alla församlade.

Berusningen – ett manlighetsbevis

Det var motbokstider och svårt, men inte omöjligt, för ungdomar att få tillgång till alkohol. Motbok fick man i regel från 25 års ålder men en gift man

kunde få boken tidigare. De unga pojkarna i Bäckengänget var avundsjuka på de äldre som hade motbok. I äldre tonåren fick de ändå tag i alkohol, det kunde vara en liten flaska brännvin som då gick laget runt. Man drack i allmänhet i grupp och någon kunde inför danserna ha en flaska undanstoppad i kavajen. Ett problem var alltid vem av pojkarna som skulle gå omkring med den besvärliga flaskan. Om någon blev full togs han om hand även om någon hade en flicka på gång som skulle följas hem. Kompisen gick före. Lojalitetskänslan var stark bland dryckesbröderna. Man var frikostig att bjuda varandra på sprit. Den som inte gjorde det, stod utanför kretsen.

Smussel med brännvin i samband med danstillställningar förekom ofta. Fanns det brännvin inom gruppen var det svårt att neka och avstå från att dricka, då ställde man sig utanför. Alkoholen bekräftade grupp-känslan och manligheten.

I regel drack inte flickorna något brännvin vid danserna, förutom att de kunde få smaka lite grann av någon kavaljer om de ville. Berusade flickor hörde till undantagen och sågs inte med blida ögon, de blev märkta.

Allan berättar att gänget kunde värma upp med en grogg innan de gick ut och roade sig. Men å andra sidan dansade man bättre om man inte drack. Var det en bra orkester som spelade så avstod många från att dricka. En duktig dansör ville inte att alkoholen skulle inverka menligt på rörelserna. Kalla vårdagar när festplatserna just öppnat drack en del för att få upp värmen. På de danser som var inomhus, på haken, förekom inte särskilt mycket alkohol eftersom det stod vakter i dörröppningen och synade gästerna.

Pojkar drack för att skaffa sig mod på dansgolvet men kvinnliga informanter vittnar om att det var en fasa att bli uppbjuden av en full karl, det var pinsamt att visa sig på dansgolvet med en sådan. Berusningen ledde också lätt till slagsmål. Många kvinnor aktade sig också för soldater då de ofta än andra söp och förde liv på festplatserna.

Att dricka alkohol var inget unikt för ungdomarna i Uppsala utan har varit en viktig symbol för den manliga ungdomens gemenskap i Europa sedan många århundraden tillbaka. Att dricka markerade också att de skilde sig från barnen å ena sidan och flickorna å den andra. Alkohol spelade också en viktig roll i ceremonierna när pojkarna skulle tas upp i ynglingalaget. Alkoholen skänkte en känsla av gemenskap och styrka och skapade den rätta stämningen för de galenskaper som hörde till ynglingalagets riter (Mitterauer 1991: 204).

Många studier pekar på den centrala ställning som alkohol har haft och har inom manlig arbetarkultur (se t.ex. Lindqvist 1987). Paul Willis visar i sin studie av engelska arbetarpojkar under 1970-talet att dessa formade ett slags motståndskultur gentemot skolan genom att klä sig maskulint och provocerande, att röka och dricka och skaffa sig tidiga sexuella erfarenheter. Detta skapade en känsla av utvaldhet inom gruppen, av kulturell överlägsenhet gentemot konformisterna och lärarna i skolan. Man hämtade material för motstånd och avståndstagande från den manliga arbetarvärlden. Drickandet visade att pojkarna inte var en del av skolan utan ingick i ett alternativt, och mer moget socialt beteende (Willis 1983: s 28, s. 64–65).

Ruset i sig har naturligtvis också haft stor betydelse. I sökandet efter något annorlunda och starkare upplevelser än en kanske många gånger trist vardagsverklighet, så kunde berusningen vara ett sätt att för ett tag glömma denna verklighet.¹

I bilden av ungdomen som den framställdes av olika moraldebattörer under 1930–40-talen så var deras alkoholvanor ett problem. Men om vi tittar på de faktiska siffrorna så tycks alkoholbruket bland unga under 20 vara måttligt för att inte säga lågt. I Ungdomsvårdskommitténs betänkande från 1945 sökte man få grepp om den unga generationens alkoholvanor genom en gallupundersökning och kom fram till att var sjunde yngling i 16–17-årsåldern använde alkohol åtminstone vid enstaka tillfällen. I 18–19-årsåldern var tredje och i 20-årsåldern drygt varannan. För flickornas del drack var sjuttonde flicka i 16–17-årsåldern alkohol vid enstaka tillfällen, var tionde i 18–19-årsåldern och var fjärde flicka i 20-årsåldern. Vad gällde fylleriförelser skedde det en stegring under krigsåren. Anmärkningsvärt var att det var unga män under 21 år som stod för den största ökningen. Fylleriet för flickor var lågt hållet men tendensen för kvinnor i alla åldersgrupper var att det skedde en ökning av alkoholbruket (SOU 1945:22 s. 293–301).²

Snackfördärvare

En stor del av arbetarungdomen använde sig mer eller mindre utpräglat av ett slangspråk. En informant, Thore, ingick inte i Svartbäcksgänget men väl i ett annat uppsalagäng där pojkarna talade ett utvecklat slangspråk. Thore har skrivit ner några ungdomsminnen på det slangspråk gänget använde. I

det följande ska vi få ett smakprov. Det handlar om när Thore gjorde sin debut på Bluffen. Han hade ännu inte åldern inne men uppmuntrad av pralarna, bröderna, gjordes ett lyckat försök att ta sig förbi vakterna.

Och äntligen tänkte jag är man på den omtalade Bluffen. Jag ställde mej vid staketet och titta ner på dansgolvet där det var raka rör och fullsmockat på dansytan så där va nog kinkigt att få plats med egna "dojer". Sen spåra jag rakt fram över dansgolvet och där var tydligen serveringen. Nåväl dansen tog slut och då fick jag se att kisarna drog till vänster del av lokalen och "godsakerna" gick till höger [...]. Och så börja orkestern stuffa på nytt och det blev en salig röra på golvet igen, samtidigt så fick jag visst myror i "brallorna" för satans så nervis jag blev och inte blev det bättre av att senare få se pralarna med sina polare stå där och hänflina åt en [...]. När orkestern drog i gång en ny låt så måste jag ta en stol och sätta mej ner och fundera lite hur fan det här skall sluta, för går jag inte upp och dansar nu ikväll så kommer pralarna att tråka mej för vilken fegis jag var. Ty jag känner dessa herrar för väl. När det blev långpaus så följde jag världsvant de andra kisarna ner på muggen för att "redovisa en dricka". Efter den pausen så tänkte jag – nu eller aldrig. Jag tog mod till mej och tåga ner på dansgolvet och titta mej omkring efter en lämplig "tåt" att jimma med. Mitt framför mej så satt de tre bruttor och tugga me varann och en av dom skulle bli mitt livs första dansoffer... Jag kommer inte ihåg om det var "Lalla" eller "Stickan" Grampe som lira den kvällen men det har kanske mindre betydelse för nu gällde det "mitt vara eller icke vara". Jag smög fram till en av dom tre, bocka mej artigt och fråga: Får jag dansa med dej? Ja tack, sa hon, reste sej och vi kom då igång. Jag hade tur att orkestern drog en s.k. "smygarlåt" med tanke på att jag visste var jag satte spirorna någonstans. Inte var den här bruden nån nybörjare inte, hon var lugnet själv medan jag darra och skaka så hon måste bergis tro att jag fått loppor innanför "rustningen". Men efter hand så gick det hyfsat, vi svängde snurra och hade oss alltmedan pralens ord satt i öronen: ta ett par steg, slå ihop ett par steg, och så vidare (ULMA 30721: 49–51).

Förutom slang³ finns i många av berättelserna från *Dansbanefröjder* ett starkt humoristiskt drag. Humorn var en viktig del av kulturen. Snackfördärvarna, de som kunde vränga käft, stod högt i kurs och åtnjöt beundran. Snabba, roliga repliker uppskattades.

Grabbarna i Svartbäcksgänget tog kontakt med flickor genom att skämta. I ett av Allans dansbaneminnen berättas om en episod på en våt dansbana där ingen ville gå upp och dansa. Orkestern spelade hambo i hopp om att värma upp publiken. Några flickor var de enda som uppehöll sig vid estraden. Då föreslog Brinken, en av pojkarne i Svartbäcksgänget, att han och Allan skulle gå upp och dansa med varandra. De visade för flickorna

att de kunde stegen och överdrev armsvängningarna. Under en nighambo kommanderade Brinken nigningarna och skrek takten. Allan berättar: "Minns att knäskålarna slog ihop, vad vi hade livat. Brinken filmar lite, och tackar i en spexig bugning sin 'partner' för dansen. Flickorna som inte kommit sig för att dansa hejar på oss" (ULMA 28630:29-30).

Jargongen bland de killar som blev över efter dansen och inte hade någon flicka att följa hem kunde också bli skämtsam. Någon pojke som lät sin flicka åka med på cykelramen och samtidigt höll hennes cykelstyre med andra näven råkade ut för tråkningar av de överblivna: "Har ru pumpat ordentligt grabben, tror du ramen håller?" Och från ett annat håll hördes: "Han kommer lätt åt'na eller hur Janne?"

Om Bellman, medlem av bäckengänget, skriver Allan: "Bellman gjorde alltid ett gott intryck på tjejkorna, kom han igång att snacka var han omöjlig. Hans avväpnande sätt att retas måste haft en viss effekt. Han var med andra ord utrustad med något som jag hört om Bellman; En förödande charm! Omedveten eller medveten, han misslyckade sällan att snacka in sig" (ULMA 30720:53).

Om en annan av gängets lustigkurrar, Kalle, sa man att han ljuger så han tror sig själv. Kalle spelade pajas när han hade åskådare. Under ett kafébesök spelade han upp en boxningsshow inför en grabb som han pratade med, "Kalle dansar omkring, har en uppvisning i fotarbete. Han skuggboxas, duckar och står i: Kom an, kom an. Nu är han riktigt i tagen, man kan bara garva åt honom." När Kalle fått lite brännvin i sig så brukade han teatermässigt brista ut i limerickar. Pojkarna i gänget använde både språk och kropp i ett utagerande när de skulle imponera.

Flatan stod för lite ironiska repliker när han var på humör. Vid ett tillfälle på en festplats när orkestern spelade rumba så sa Flatan: "Du jäla va tjejkorna rister och skakar, tro'ru dom fryser?" Vid ett annat danstillfälle spelade orkestern mest kultis, vilket inte var så populärt i bäckisgänget. Tre av grabbarna i gänget gick fram med jämna mellanrum och berömde orkestern för att i nästa andetag fråga när de skulle ta paus.

Språket kan hålla samman och avgränsa en grupp gentemot andra. Inom olika uppsalagäng riktade sig avgränsningen mot vuxna men också mot andra kategorier ungdom t.ex. studenter och landsbygdsungdom. För att tillhöra gruppen fick man tillägna sig och behärska detta slangspråk.

Militärer som dök upp på Bluffen råkade gärna ut för gliringar typ: "Harru kokkärlet med – om du kommer på nattövning me na!" eller den

Gränby Park utanför Uppsala. Teckning: ULMA.

här: "Vem är 87:an? Din häst ville hem – den slet sig, vår vakt orkade inte hållan förståru, fast han är så stark."

Gruppen kunde driva med flickor, speciellt om det fanns nobbartjejer, militärer, studenter och landsbygdsungdom. Ett av de mest lyckade skämten som berättades var riktat mot en polis som här representerade överheten.

Thore berättar om en episod då han och Jote, en kompis, hade fått tag i varsin flicka som skulle följas hem. Thores dam hade åkt spårvagn så hon fick lift på ramen med Thore medan Jote och hans flicka cyklade med:

Jag skulle egentligen svänga av ner för sjukhusbacken men hur det var så följde vi med mot Carolina Rediviva backen och i full speed svängde vi ner mot Drottninggatan. Nere i hörnet av Nedre Slottsgatan så stod det en mässing och när han fick se oss med full skaft pinna nerför backen så skrek han till mej: "Stopp, Stopp!" Då gasta Jote tillbaks: "Nej, nej det går inte, han får inte på fler på bågen!" Och det blev en fullträff som gick hem på stan när kisarna fick hört (ULMA 30721:54-55).

På detta sätt blev språket och humorn till vapen eller instrument för att markera ogillande, överlägsenhet och gruppsammanhållning. Vid vissa tillfällen drev man även med gruppens egna medlemmar t.ex. när de dansade med någon flicka. I Uppsala där ett striktare vetenskapligt språk användes i akademiska kretsar var det informella slangspråk som användes bland arbetarungdomar särskilt iögonfallande och fungerade som klassmarkör. Istället för att närma sig det akademiskt korrekta språket så var det många som strävade långt i andra riktningen. Med stolthet använde man slangen. Vid de tillfällen man träffade studentskor på dansgolvet gick det bra för en arbetargrabb att bjuda upp dessa, menar Thore. Dom ville nämligen ha "lite friskare i näbben så att säga. En student dom var ju mera lästa så där. Lite mer korrekta." Thore beskriver arbetarpojkar som mer uppspelta och att de tog allting mer med en klackspark och denna attityd gick hem

hos studentskorna. I hans skildring finns något triumferande som markerar arbetarkillarnas symboliska överlägsenhet gentemot de manliga studenterna. Att använda och behärska språket var viktigt för både arbetarungdom och studenter. Men i arbetarkulturen räknades inte den bokliga lärdomen ha lika högt värde som slagfärdighet. Här fanns alltså två kulturers olika sätt att se på och använda språket.

Många arbetarkulturstudier skildrar hur skrattet kan användas som vapen i olika situationer. Mats Lindqvist visar t.ex. i en studie av Svedala-arbetare under seklets första årtionden, att arbetarna utvecklade informella kulturer på fabriksgolvet och använde sig av leken, skratten, skämt och kortspel i stark kontrast till den rationalitet som genomsyrade produktionssystemet. Skämten och vitsarna riktade sig ofta mot förmän och högre arbetsbefäl (Lindqvist 1987:144). På ett liknande sätt beskriver Billy Ehn hur arbetarna på ett läkemedelsföretag visade sitt förakt mot företaget med en nonchalant och humoristisk hållning. Arbetet profanerades. Ehn tolkar skrattet som ett arbetarnas vapen mot det formella systemet (Ehn 1981:126).

I en studie av arbetarpojkar i Göteborg som höll till på ett ungdomshus under 1980-talet visas hur det där utvecklades en specifik kultur som hade sitt ursprung i ungdomarnas negativa och oppositionella hållning gentemot skolan samt föräldrarnas livsmönster och värderingar som arbetare. Vistelsen på fritidsgården handlade om att slå ihjäl tiden, dricka kaffe, lyssna på musik och framför allt prata. Stor vikt lades vid talandet, att uppleva och njuta av sin egen röst och träna sig språkligt. Det handlade om att få breda ut sig och visa att man verkligen var med i gänget, kunde slanguttrycken. Identiteten och gängtillhörigheten var kopplad till den språkliga jargongen som i sin tur var kopplad till de jargonger som finns på verkstadsgolvet och andra arbetsplatser. Status och aktning fick man dels genom att vara skicklig på att hantera ett instrument, dels att hävda sig väl språkligt. Att kunna slänga käft och komma med dräpande kommen-

En öde dansbana. Teckning: ULMA.

tarer, att kunna fångsla sina åhörare och framkalla skratt stod högt i kurs (Fornäs m.fl. 1988: 72-77).⁴

Genom dessa axplock av exempel kan vi se hur skrattet och humorn haft en central ställning bland arbetarbefolkningen under hela 1900-talet. Denna slagfärdighetens kultur bars upp av arbetare i produktionen liksom av arbetarungdomar i skola och på fritid. Slagfärdighetens kultur traderas vidare av föräldrar och äldre arbetare till den yngre arbetargenerationen.

Detta kapitel har fokuserat på arbetarungdomar i Uppsala och speciellt en liten grupp unga pojkar, Svartbäcksgänget. Men hur såg då stadens myndigheter på dessa ungdomar?

Uppfostringsförsök i Uppsala

Vi har sett hur man på centralt håll diskuterade och sökte få ordning på de unga. Schnabls Stockholmsundersökning syftade bl.a. till att ta pulsen på den föreningslösa ungdomen.

Liksom på andra håll i landet bildades även i Uppsala ett Ungdomsråd i början av 1940-talet. Uppgiften var att "bidraga till danandet av en andligt stark, intellektuellt vaken och kroppsligt sund ungdom". Rådet skapades under en stämning av den allmänna ideella samling som karaktäriserade beredskapstiden. Under perioden startades en fritidsgård, Fyrisgården, och så småningom tillkom Eriksgården. Med gårdarna syftade man till att stimulera ungdomens intresse för föreningslivet och de skulle således tjäna som rekryteringsbas för organisationerna. Rådet arrangerade ungdomsleddarkurser, anskaffade ett bibliotek för ledare, anordnade en utställning samt gav ut en broschyr med en förteckning över Uppsalas samtliga ungdomsorganisationer. Det anordnade också en kurs i sexualfrågor (Uppsala ungdomsråd 1945 F II:1 Stadsarkivet).⁵

I januari 1944 beslöt stadsfullmäktige att tillsätta en kommitté som fick i uppdrag att verkställa en utredning om aktuella lokala ungdomsfrågor. Kommittén fick namnet Uppsala Ungdomskommitté. Man menade att tonåringar efter avslutad skolgång kunde behöva samhällets stöd och hjälp för att kunna utveckla sig till sunda och samhällsnyttiga medborgare. (Stadsfullmäktiges tryck 1944. Ser.A N:r 4. s. 6-7).

Kommittén underströk att föreningarna hade mycket stor betydelse för ungdomsvården.⁶ De fungerade vid sidan av hemmet och skolan som med-

borgarskola. Ungdomar som mest behövde organisationerna stod dock utanför dessa. Därför menade man att ungdomsorganisationerna skulle ges ett sånt stöd så att de lyckades nå de stora skaror som stod utanför föreningslivet. Staden skulle kunna hjälpa till att anordna lokaler för ungdomsorganisationerna och verksamheten vid ungdomsgårdar och stadens folkskolor skulle stödjas. Som uttalat syfte med fritidsgårdarna var att de skulle fungera som rekryteringsbas för ungdomsorganisationerna (Uppsala stads fullmäktiges tryck 23/4 1948. Ser.A.N:r 74 s. 214–215).

Kommittén hade också gjort en inventering av ungdomens nöjesliv i Uppsala. Principiellt betraktade man i likhet med den statliga ungdomsvårdskommittén nöjeslivet som ett "oumbärligt led i de ungas fritidstillvaro". Det riktades dock kritik emot vissa förhållanden. I studiesyfte besökte kommitténs ordförande Bluffen och kunde konstatera att publiken var i åldern 16–25 år, men att de flesta besökarna befann sig i 18-årsåldern. Vid besöket förekom inga störande intermezzon och ordningen sköttes mönstergillt. Nykterhetstillståndet var mycket bra och några berusade personer kunde inte iakttagas. Lokalerna ansågs dock ej tillfredställande, de var illa planerade och det uppstod onödig trängsel. Kommittén, som insåg dansens betydelse i ungdomens nöjesliv, förordade att man istället för restriktioner borde vidtaga åtgärder för att på ett bättre sätt tillgodose ungdomens naturliga behov av omväxling. Vid planerandet av en central ungdomsgård borde t.ex. hänsyn tas till behovet av en större lokal som även kunde användas till allmän dans.

Kommittéledamöterna ansåg att ungdomen i regel dansade dåligt och detta berodde på att de aldrig fått lära sig konsten att dansa eller de elementära uppförandereglerna i samband härmed. Därför menade man att de unga skulle beredas tillfälle att lära sig en god dansteknik och dansstil i syfte att motverka de oarter som ofta framträdde i den moderna dansen.

Filmen på stadens biograf var också uppe till behandling. Det slogs fast att biograferna intog en mycket framträdande plats i ungdomens nöjesliv samt att filmen när den var som bäst kunde betraktas som en folkuppfostrare av rang. Men tyvärr, menade man, "de socialt och kulturellt högsyftande filmerna kunna inte anses dominera den uppsaliensiska filmmarknaden. Snarare torde man kunna påstå att dussinfilmerna dominera" (Uppsala stads fullmäktiges tryck 23/4 1948. Ser A. N.r 74).⁷

Det som kommunalt diskuterades och åtgärdades i Uppsala reflekterades i diskussionerna på andra håll i landet. Många av diskussionerna var parallella till Ungdomsvårdskommitténs betänkande. Ungdomen ansågs överlag

vara ett problem. På fullmäktigemötena gjordes uttalanden om att ungdomen behövde uppfostras till ett bättre nöjesliv, helst skulle de vara med i någon föreningsverksamhet som tilltröddes orimligt stora möjligheter att fostra och kontrollera dem. Eftersom man dock insåg att det inte var realistiskt att förvänta sig att alla ungdomar skulle ansluta sig till någon förening satsade man på ungdomsgårdar.

Det andas välvilja i rapporterna från Bluffen men kommittéledamöterna värjde sig mot ungdomarnas beteende, såväl vad gällde hyfs, sätt att bjuda upp till dans som danstekniken, som man ansåg dålig. Eftersom vi sett hur intensivt många tränade och vinnlade sig om en bra dansstil, kan vi förmoda att det här dels var en generationsfråga, ledamöterna värjde sig mot de nya danserna som var friare och mer improvisatoriska än det man själv var vana vid, dels en klassfråga.

Ledamöterna tillhörde oftast medelklassen och hade själva lärt sig dansa på dansskola och efter ett striktare mönster. Naturligtvis fanns i fullmäktige arbetarrepresentanter som dock inte förefaller ha direkt öppet deklarerat annorlunda synpunkter.

Det handlar vidare här om hur "smakdomare" från en högre samhällsposition ville gripa in och påverka och forma den kultur som unga arbetare själva skapat. De ville föra in den i en fälla där de själva hade kontroll och disciplinera de unga till ett uppförande som de själva betecknade som gott. I Ungdomsvårdskommitténs betänkande slog man fast att ungdomen dansade dåligt, och här fanns ett område som man ville ändra på:

Det kan nämligen med fog hävdas, att också om förhållandena skiftar starkt från en ort till en annan liksom mellan olika nöjesföretag på samma ort – ungdomens egen stil i och omkring dansen vanligen lämnar en hel del att önska. Orsaken till detta är i stor utsträckning att finna i att många unga aldrig har lärt sig vare sig konsten att dansa eller de elementära uppförandereglerna i samband härmed. Vad uppbudningen beträffar kan sålunda ett visst uppförandemönster här och var sägas ha utbildat sig, vilket yttrar sig i att de unga söker överbjuda varandra i nonchalans. Inte ovanligt är sålunda att pojkarna bjuder upp genom att knäppa med fingrarna, blinka, knycka på huvudet eller rentav vissla på den de önskar dansa med. Även själva dansen ger ofta uttryck åt en påfallande brist på hållning hos de dansande (SOU 1945:22 del 3 s. 201).

Detta kapitel har fokuserat på arbetarungdomar i Uppsala och speciellt en liten grupp som kallade sig Svartbäcksgänget. I nästa kapitel utvidgas studien och vi möter unga från andra sociala skikt liksom från andra delar av landet på olika dansbanor.

4. Dansbanan som social arena

De som besökte festplatserna hade en gemensam kunskap om hur man betedde sig där. Kunskapen om dessa regler hade de inblandade tillägnat sig dels genom egna erfarenheter, dels genom familj och vänner. Det skedde en inskolning i en danskultur som dock inte får ses som något statiskt tillstånd. I takt med samhällets förändringar förändrades också denna kultur och de ungdomar som gick till dansbanan bidrog på sina egna individuella sätt till förändringarna. En festplats 1920 var definitivt inte detsamma 1940.

I detta ^{avsnitt} fokuseras dansbanan som en arena för kulturmöten. Här möttes människor med olika social och kulturell bakgrund. Mötena skedde mer eller mindre konfliktfritt men stundtals användes kulturen som maktinstrument och spänningar uppstod. När arbetarungdomar mötte studenter eller landsbygdsungdom, fanns rikligt med tillfällen till konflikter både på ett fysiskt och ett symboliskt plan. Här skedde också kulturmöten och maktkonfrontationer mellan män och kvinnor. Av intresse är att granska om den dominans- underordningsrelation som rådde i samhället i stort mellan dels män och kvinnor, dels borgerlighet och arbetarklass även kunde speglas på dansbanan (jfr Åström 1986:13–14).

Foxtrot och swingdans

Jazzdansen och musiken nådde Europa under början av 1900-talet. Jazzen har förknippats med en ny livsstil, andra kläder, en ny kvinnoroll, nya relationer mellan könen, ny musik och nya rörelser.

Efter första världskriget var jazzdansen den mest dominerande riktningen inom dansen i västerlandet. Den hade sina rötter hos de amerikanska slavarerna i Amerika, förändrades under 1900-talet och spreds ut över världen.¹

Foxtroten var en av de vanligaste av de tidiga varianterna. Det nya med sällskapsdanserna var den nära kontakten mellan paret där kropparna berörde varandra intimt till skillnad mot pardansen under 1800-talet som

*Teckning av Birger Lundqvist.
Stockholms stadsmuseum.*

hade byggt på distans mellan partnerna (Wiener m.fl. 1979: 32).

Med de stora jazzorkestrarna kom swingdansen. Storbandsjazzen, som fick sin form i Savoy's danshall i Harlem i början av 30-talet, eggade paren till ökad hastighet och rytmisk hetsighet.² Lindy Hop som senare kom att kallas *Jitterbug*, "darrlus"-dans, var en specialdans fram till 1936 då swingepoken med Benny Goodmans swingmusik slog igenom. Med swingen

gav vita ungdomar sig hän och sveptes med i rytmen precis som de svarta. Med storbandens gästspel i Europa följde jitterbuggen. I Stockholm fick jitterbuggen fäste i danshallen Nalen. En variant bestod i att kavaljeren svingade sin flicka i luften i halsbrytande akrobatiska turer (Wiener m.fl.1979:44).

Jitterbuggen var ett slags uppvisningsdans i sin mest vilda och konditionskrävande version. När de som verkligen kunde dansa den uppträdde stod ofta resten av publiken och tittade på. Det utlystes en del jitterbuggtävlingar i Sverige under 1940-talet. Vad gäller denna variant och andra swingdanser är det befogat att tala om dem som ungdomens danser. Här är det fråga om danser som många äldre ställde sig tveksamma och främmande inför och som de knappast kunde tänkas prova på. Jitterbuggen kom till Uppsala kring 1944 när trummisen Sven-Erik Bollhem från Stockholm buggade i Folkets Park.

Jitterbugflugan fick fritt fram på Bluffen kl 22 en kvart, men fruarna Qvist och Stafberg vädjade förgäves om besinning till oss för den vilda framfart the jitters förde med sig med krossat porslin och glas vid serveringen då borden utnyttjades till ståplats för att åse UIF:s nya idrottsutövning som närmast påminde om brottning, då jazzarbrudarna virvlade runt i lokalen med vådliga luftkast av sin partner som inte fick tappa taget, men ibland hände det förstås att bruden åkte i däck och sopade dansgolvet som var halt efter ett felberäkande

*Teckning av Birger Lundqvist.
Stockholms stadsmuseum.*

nedslag. Stort jubel på UIF, den tidens folknöje kunde man inte ta miste på. Här spelade Uppsalas bästa dansorkestrar, musikerna trakterade instrumenten i alla smakriktningar, swing, valshambo, tryckarlåtar, stilla vals var toppen (ULMA 30497: UNT Nr 143 b 1967).

Uppsalas nya bildning

Bjuda upp

Det var inte särskilt vanligt att komma par om par till dansen, men man lämnade den i stor utsträckning två och två tillsammans. Flickorna stod vanligtvis för sig i stora fnittrande grupper vid dansbaneräcket, grabbarna ett par meter bakom, och uppbjudningen skedde med klapp på axeln eller pekfinger i ryggen och ljudlös nick om samförstånd – ej heller pratade man under dansandet, nej man skulle ordlöst ge sig hän i det rytmiska famntaget – på den tiden höll man verkligen i varandra när man dansade, det kan vokalisten intyga, som mellan sina sångnummer var placerad på en pinnstol på estraden och därifrån hade den mest perfekta utsikt över alla tryckningar och cheek-to-cheek (ULMA 30720:17).

I likhet med andra musiker hade vokalisten Ulla i citatet ovan, erfarenhet av en mängd olika nöjesetablissemang och kan som få berätta om dess olika ritualer. Att man verkligen höll om varandra framhålls ideligen av många informanter just som kontrast till dagens diskotek. Vid dansbanorna stod pojkarna respektive flickorna oftast för sig.

Och det där med att bjuda upp var ju ganska kul också. Det förekom inte att man kom och bocka framför en tjej utan man kom ofta bakifrån och knackade. Det var inte så noga. Eller också kunde man bara fånga blicken (Luf M22003:30.Int).

Det rådde en manlig dominans på golvet på så sätt att det låg på männens lott att välja och bjuda upp sin kvinnliga partner utom till damernas. Naturligtvis fanns det favoriter bland dem man helst dansade med. Humöret tycks ha varit viktigt, en kvinna som såg glad ut blev ofta uppbjuden. Många berättar att de bjöd upp personer de kände, kanske någon som hade bra rytm. En duktig dansör eller dansös stod högt i kurs och fick oftast dansa. Den som ofta syntes i farten blev gärna i fortsättningen också uppbjuden.

Det var väldigt prestigeladdat att man skulle bli uppbjuden av någon som dansade väldigt bra. Man skämdes inför dom andra tjejerna ifall man var upp med en kille som bara struttade eller dansade i otakt. Så det var liksom en prestigeladdad sak att bli uppbjuden av en kille som var duktig i att dansa. Men

just dom här, killarna som var duktiga i att dansa i Uppsala, det var nog såna som jobbade på Nymans verkstäder eller nånting sånt där, kanske var lite äldre springgrabbar eller nånting sånt (Luf M22007:27.Int).

Pojkarna Ulla talar om var ofta ute och roade sig. De kunde även svänga om med varandra men dansade helst med likasinnade flickor. Thore berättar att i de tidiga tonåren var flickorna som läste och bodde på Hushållsskolan, Svartbäcksgatan 12, de mest populära. Vid följe med en av dessa flickor, så visste man att där fanns välfyllda kylskåp på skolan, där man kunde få sig en smakbit. Nog så viktigt för en hungrig tonårspojke.

Var det trögt någon kväll för en kvinna att bli uppjuden fanns det vissa knep att ta till. Två flickor kunde dansa med varandra och på så sätt demonstrera att de ville bli uppjudna. Ofta uppfattades signalen och det kom då upp pojkar och frågade om de fick byta av. Även Allan berättar att han och en annan grabb från Svartbäcksgänget kunde gå upp och dansa med varandra för att sedan få chansen att bryta med två flickor. Men det var mer tabubelagt för två pojkar att dansa med varandra och det tycks inte ha förekommit så ofta.

Att bli panelhöna, att få sitta utan att bli uppjuden kunde inträffa om man var nykomling på en plats. Den enda chansen var då damernas dans men det krävdes mod att gå och bjuda upp själv när man inte fått dansa under hela kvällen. Att bli uppjuden kunde också vara problematiskt om man tillhörde ett annat samhällsskikt. Inga, som var läroverksstuderande i Stockholm under 1940-talet, hade en dansglad väninna från arbetarklass. Väninnan drog iväg med Inga till olika nöjeshak, besök vilka kunde upplevas med vända från Ingas sida:

Det var väldigt spännande om man skulle få sitta där på en stol. Jag var inget vidare duktig på att dansa. Min väninna var väldigt duktig. Jag var alltid så rädd att jag skulle klanta till mig... Helst skulle man dansa varenda dans, det var målet för kvällen. Blev man inte uppjuden från början utan blev sittandes så var det risk att man förblev sittandes.... Ja man kände sig väl själv också utsatt. När dom andra var uppe och man satt där och det fick ju också sen som följd att var det en som satt många gånger, fick man ju sitta ännu fler gånger. Det blev så att dom som var uppe och dansade jämt dom var dom ju först då och bjöd upp. Så det var en liten tuff värld som inte alltid var så rolig tycker jag (Luf M22013:30-31.Int).

Inga berättar att hon ibland försökte bjuda upp på damernas, men det kändes alltid lite äckligt. ”Ja just därför att om man då hade suttit och så kändes

de man sig lite framfusig, då hade man också spanat in den som också var snyggast och så där. Och det var många som var och rev och slet där. Och då kände man väl det att man inte skulle ha så vidare tur förstås.”

Att nobba

Som vi tidigare sett kunde en kvinna känna sig utsatt av att inte bli upp-bjuden. Å andra sidan kunde en man som blev nobbad, få sin självkänsla knäckt. I allmänhet avvisades inte en man inför en dans. Regeln var att han fick avvisas först när han var påfallande onykter. Denna regel sträcker sig längre tillbaka i tiden. En informant född 1903 berättar om att på 1910–20-talen kunde en flicka som nekade dansa med en nykter och städad pojke få en varning av parkstyrelsen. Upprepades det hela så kunde hon avvisas från parken (LUF 175 M:20047).

Kvinnans synbara roll var att vara passiv. En kvinnlig underordning befästes. Allan skriver om en händelse på Bluffen en gång där tre äldre, lite påverkade män kommer in på danspalatset och den ena av dem bjuder upp en flicka. ” ’Får jag lov’ sa Mutto till en goding han fått syn på. Vettskrämd hickar hon fram: ’Jag vet inte, dansar inte’. ’Då ska du fan i mej lära dej’ sa Mutto och fackar tag i bruden som följer med – men nog var hon syrak, det såg vi” (ULMA 30497:16).

Att på detta sätt bli upptvingad på dansgolvet hörde nog till ovanligheterna men de män som blev avvisade kunde använda andra effektiva makt-medel. Anna-Lisa nobbade en dans en gång och hon blev hotad av mannen med att han skulle passa henne på vägen hem (Luf M22009:25.Int). Den avvisade kunde gå runt till andra män och uppmana dem att inte dansa med nobbartjejen. I detta läge kunde den utfrysta kvinnan lika gärna gå hem eftersom hon ändå inte skulle bli upp-bjuden (Luf M22003:30.Int). En man från en liten småländsk ort berättar att man lokalt kallade de flickor som nobbat en dans för ”stolade”. De blev med detta inte upp-bjudna vidare. Skulle en man hämnas ”riktigt bra” så bad han en kamrat bjuda upp flickan han nyss blivit nobbad av. Accepterade då flickan kamraten, dansade de ut mitt på dansgolvet där sedan mannen lämnade henne ensam. På så sätt visade de alla andra på ett mycket tydligt sätt vem de skulle akta sig för att bjuda upp (Luf M22010:27.Int). Ett sätt att undvika någon man inte ville dansa med var att smyga sig undan när mannen närmade sig.

Det fanns naturligtvis undantag från denna regel att inte nobba en dans: kvinnor som vågade och klarade av att gå emot normen. En kvinna från medelklassen med stark självkänsla nobbade överförfriskade och pojkar hon inte tyckte om utan att det hände något särskilt. På Bluffen fanns ett inngång med flickor som hade en viss position och dem kunde ingen man närma sig utan vidare. "Det var ett litet antal tjejer så där som ansågs lik-som vara stamkunder då på UIF och dom utmönstrade killar som kanske var obekanta eller inte dansade tillräckligt bra. Inte hade den rätta snitsen på kostymen. Och nog fick dom dansa ändå" (Luf M22002:45.Int).

Dessa kvinnliga undantag visar på att något höll på att hända med den manliga dominansen. Självsäkra kvinnor, antingen de tillhörde ett annat samhällsskikt eller ingick i ett tufft och framåt flickgäng, kunde bryta normer och gå i spetsen för förändringar av könsmönstren. Dessa förändringar började i städerna för att sedan spridas vidare.

Damernas dans, kvinnornas chans

Under slutet av en kväll var det oftast dags för damerna att bjuda upp. Damernas tjuv och även sista dansen kunde ligga på kvinnornas initiativ. Nu äntligen fick kvinnorna själva göra sina val. Många upplevde: "att man själv för en gångs skull får dansa med den man själv ville, annars är det ju bara att följa med vare sig man ville eller inte, annars var och är man en nobbartje" (ULMA 28630:16).

Damernas tre innebar att kvinnorna fick bjuda upp tre danser i rad. Efter dessa skulle de herrar som blivit uppbadna under damernas, bjuda tillbaka till s.k. artighetsdans. Bjöd mannen inte tillbaka var det detsamma som att säga att han inte var intresserad av att dansa vidare. Detta räknades som mycket genant för henne.

Djärva damer tog nu chansen att bjuda upp män som dansade bra eller verkade intressanta. Försiktigare kvinnor bjöd endast upp killar som de varit uppe med tidigare under kvällen. Men damernas var inte bara en möjlighet för kvinnan att själv få välja en partner, det var mer än så. Det var genom damernas som kvinnan indirekt lät tala om vem hon ville skulle följa henne hem.

När det var dags för damernas dans blev det alltså männens tur att nervöst stå och vänta: "Inför dessa danser utbröt stora hjärtklappningen – ett

test som definitivt gav besked om ens aktuella marknadsvärde” (ULMA 28330).

En rar flicka att dansa med det var ju höjdpunkten. Och den tidens dansbanor bestod ju av ett stycke damernas så småningom. Kunde man bli uppbjuden av en sån där så var ju kvällen räddad. I dubbel bemärkelse höll jag på att säga. Samtidigt då som... det var tråkigt att bli uppbjuden av nån som man inte önskade. Och det kan man inte tala om gallring, smaken är ju delad (Luf M22006:12.Int).

Ville en kvinna inte ha sällskap hem med någon speciell kunde hon undvika att bjuda upp någon man på damernas första dans. De män som var duktiga dansörer fick ingen ro på damernas. De blev tjuvade som det hette, i ett kör. Där fick mannen en indikator på sin popularitet, eller danskonst.

Ytligt sett var männen de som dominerade och bestämde på dansgolvet men genom damernas danser, fick kvinnorna ett avgörande inflytande på vem de ville skulle följa dem hem och fick således en betydande makt. På så sätt kanske man kan säga att den dominansordning som i allmänhet rådde i samhället i övrigt inte helt slog igenom på dansgolvet. Här växlade istället dominansordningen mellan män och kvinnor.

Sistan och följa hem

Den exotiska hawaiisången genljuder i den uppländska sommarhagen. Yngve Stoor leker fram en söderhavsstämning i furuskogen. I vit kostym sjunger han lent om fjärran land. Det är romantik för hela slanten, susande palmer, vita koraller och ändlös strand. Yngve Stoor and His Hawaiiband trollbinder sin publik: ”Se pärlfiskaren ler, där nere han ser ett havsdjup som lockar. Stilla lagun”. Fanns det vid den här tiden? Sanningen är den, Europa står i brand... Tjejen jag dansar med är följsam, Göte bryter i välkänd snajdarstil i närheten. Kind mot kind dansar dom liksom jag med min. Kvällen är varm, danspartnern och jag är båda svettiga, det klibbar, men vad bryr vi oss om det. En på samma gång öm och påtaglig närhet som inte kan beskrivas. Om hon sluter ögonen vet jag inte, men jag gör då det, illusionen vad orkestern spelar, det känns i ens inre som hulaflickor på en strand. Hawaiiorkestern klingar ut, förtrollningen är bruten (ULMA 28630:35).

Dansbanan var en av de få arenor som gav utrymme för möten med personer av andra könet. Mycket av atmosfären runtomkring bidrog till den romantiska lite förväntansfulla stämningen. Ungdomarna hade tagit på sig

sina finaste kläder och var inställda på att göra ett fördelaktigt intryck. Orkestern spelade tryckarlåtar och vokalisten sjöng romantiska sånger. Här kunde första kontakten tas med någon tänkbar partner. Om intresse uppstod från båda sidor blev flickan följd hem till dörren. Under hemvägen fanns chans till en pratstund på tu man hand då paret ytterligare kunde lära känna varandra. Vid flickans port skedde allt från ett enkelt farväl som avslutade bekantskapen, till en kyss och löften om vidare träffar. Åtskilliga träffade sin blivande make eller maka på dansbanan.

Den flicka man dansade sista dansen med skulle följas hem. Men många försvann innan sistan utannonserades eller höll sig undan om misstanken fanns att någon man inte ville följa hem skulle bjuda upp.

Sistan var laddad med betydelser. Och när en kvinna bjöd upp till denna så var det underförstått att mannen hade lov att fråga om sällskap hem. Det var inte tillåtet för kvinnan själv att fråga eftersom det räknades som att hon då nästan bjöd ut sig.

Efter dansen om man hade tur, fick man följa en brud hem. Den här gången hamnade jag i Dragarbrunn. Mörka kusliga bakgårdar så man nästan själv blev mörkrädd: – Du får vara tyst så inte pappa hör att jag har sällskap hem, sa bruden vädjande. De e klart, sa jag, men måste vi viska? I den mörka kalla fastun glömde vi snart och nånting fick Clary att skratta högt. Deras dörr flyger upp, ut stormar hennes stabbe och ber henne komma in ögonaböj. – Din pojkvän kan dra åt helvete... Pappa då, sa hon, men vad hjälper det (ULMA 30497:27).

Nu fanns möjlighet att på tu man hand prata med någon man var intresserad av under en stund och kanske som tack få en kram eller kyss på kinden.

När uppsalapojkarna cyklade ut till festplatserna på landet var det ofta problematiskt att kunna följa flickan hem. Att själv komma cyklande militals inifrån stan och sen följa en flicka hem till hennes hus kanske ännu längre bort räknat från Uppsala mitt i natten var att gå på en nit.

Och ska man dra den värsta niten, och den gick jag på ordentligt. Till saken hör att bonddöttrar eller osäkra smög man aldrig vintertid för då räkna man alltid med lång väg hem. Man kände när man dansa om det kom en liten stank av ladugårdslukt från hennes garn och i regel så blev det bara den dansen för man ville så att säga hålla sig inom stans hank och stör (ULMA 30721:52).

Det var fler pojkar än Thore som tog till detta lilla knep för att inte behöva cykla långa vägar. Det fungerade dock inte alltid. Vid ett tillfälle skulle han följa en flicka hem, ingen lukt av ladugård kändes, men det visade sig

ändå att hon var bonddotter. Han följde henne långväga en kall lördagsnatt med hopp om någon liten belöning som tack. Men flickan tackade helt kort för sällskapet och där stod Thore och kände sig ”totalt urblåst i roten”. Halv tre på natten var han tillbaka inne i Uppsala.

Allmoge och stadsgläfs

Men någonting som är rätt rörande som jag har tänkt på många gånger... att det var ofta såna här så kallade bondkillar som såg nåt så fruktansvärt bonniga ut, så att sånt ser man inte längre. Killar som till exempel hade... som till exempel hade någon slags slokhatt och så var dom alldeles solbrända, för att dom liksom hade varit ute och jobbat och sen hade dom liksom en vit rand där. Dom var så otroligt fattigt eller fult klädda. Liksom gamla konfirmationskostymer nästan i mörkblå cheviot som var alldeles blankslitna och satt förfärligt illa. Dom klädde upp sig och gick dit. Och dom dansade för det mesta inte så bra men dom dansade nog mest med flickor som dom kände tror jag (Luf M22007:37.Int).

Vokalisterna Ulla såg bondpojkar stå i tystlåtna klungor, snälla och helgdagsklädda. Ibland gjorde de sig ärenden i buskarna och styrkte sig med medhavt brännvin och kunde plötsligt bli häpnadsväckande bullersamma. Förutom på lukten kunde stadens unga många gånger skilja ut landsbygdsungdomarna genom klädsel och sätt att uppföra sig. För de förra blev detta ett exotiskt möte med resterna av ett lantligt fattig-Sverige. Givetvis gällde inte detta all landsbygdsungdom, många hade daglig kontakt med storstaden genom sina arbeten.

I regel löpte kontakterna mellan stads- och landsbygdsungdomen smärtfritt men de kulturella skillnaderna kunde ge upphov till ordkrig och slagsmål. Allan berättar att det rådde rivalitet mellan grabbarna från stan och de som bodde i orten runt omkring Björklinge, utanför Uppsala. Björklinge-grabbarna skickade ibland ut smågrabbar som skulle mucka gräl. För stadspojkar gällde det t.ex. att inte vara för provocerande klädda eller att anta en provokation. På dansbanan i Björklinge var ortens pojkar på hemmaplan och ville diktera villkoren.

Det fanns landsbygdsungdomar som fann det vara en utmaning i sig att stadsungdomar, även kallade stadsgläfs, kom ut till festplatserna på landet i konstiga kläder och gjorde sig märkvärdiga. På det hela taget kom i alla fall grabbarna i Bäckengänget väl överens med grabbar och tjejer från lan-

*Jitterbugg på Nalen. Teckning av Birger Lundqvist.
Stockholms stadsmuseum.*

det. Men ordet lantis samt härmande av lantlig dialekt kunde sluta med en snyting. En pjattklädd, klädmedveten grabb blev utsatt för fnissande och roliga kommentarer.

Ungdomar från stan kom också ut på landet just för att provocera genom att de visste vilken uppmärksamhet de väckte genom sin klädsel. Thore berättar om en episod då han och tio andra killar (viktigt var då att komma i ett stort gäng) åkte ut till Österbybruk. Pjattkläderna var på mode och Thore och de andra grabbarna kom in på dansplatsen med stor hatt, lång pjattkavaj och koniskt avsmalnande byxor.

När vi kom in i danslokalen så var det full rulle så vi vänta tills dansen tog slut. Innan sista tonerna dog bort så la vi märke till att grabbarna hade dom vanliga konfirmationssvidarna med spetsiga slag som spreta en i ansiktet. Som för att imponera på församlingen så gick vi hela högen in mitt på golvet för att liksom se oss omkring – som om vi inte visste hur det såg ut där. Kära läsare, Ni skulle ha sett hur allmogen spåra på oss, ögona stod som madrassfjädrar i kolan på kisarna allt medan bonddötrarna kasta beundrande blickar (ULMA 30721:54).

Känslan av överlägsenhet gentemot ”allmogen” var stor och inväntande rätt tillfälle visade pjattarna upp sig som inför en mannekänguppvisning. Det

fanns en medvetenhet om att beteendet var starkt provokativt och efter en stund utbryter följdriktigt slagsmål.

T: Dom från landet koppla långsammare tyckte man. Alltså vi fostra varann va, här i stan.

B: Hur då ?

T: Jo alltså, och snacket så där vi körde med. Man kopplade snabbare och så där va. Dom var lite mer sega, allmogen så att säga. Som vi kallat för då (Luf M22005;11.Int).

Flickor som gav sig ut på landet för att dansa tycks ha haft det lite lättare. Men visst vittnar de om att det kunde bli sura miner och avundsjuka blickar från landsbygdsflickornas sida när stadsflickorna fick dansa mycket med traktens pojkar.

Det fanns ett maktspel mellan städernas och landsbygdens ungdomar. Vilken part som dominerade berodde på vilken arena man uppträdde på. På städernas danshak var arbetarungdomarna på hemmaplan och dikterade villkoren. På landsbygdens festplatser var det tvärtom.

En annan grupp som satte sin prägel på dansbanan var militärerna. De dansade i sina uniformer, vilka inte alltid var lämpliga i en trång danslokal som Bluffen t.ex. ”I den kvalmiga lokalen kom ganska snart dofter som spred sig runt omkring, lukten av soldatens stallvakt satt i. Permissionsmundering M 39 med insmorda kängor, damasker, säckiga byxor fullkomnade bilden av vår soldat på vår fritid” (ULMA 30497:26).

Jazzarkillar och råttsvansar

Så här efteråt är det svårt att förklara varför det rådde en tyst fejd mellan studenter och arbetarungdom, en slags social rangskillnad den fanns där. Politiskt skedde en omdaning av samhället redan på 40-talet där vi grabbar i gänget inte riktigt hängde med. Där både tänkte och handlade vi olyckligtvis kollektivt. Kände någon en råttsvans eller student sågs det med ogillande inom gänget (ULMA 30720:50).

Det fanns ett tryck inom svartbäcksgänget att inte umgås med studenter. När Allan inledde bekantskap med den kände klarinettisten Åke Hasselgård som studerade i Uppsala sågs inte det med blida ögon. Vid samtal med Åke råkade han ut för en del sura kommentarer från kamraterna som inte tyckte att han skulle prata med en ”skänkjävul”.

Hasselgård blev så småningom mytomspunnen i Uppsala. De som på olika sätt rörde sig i jazzkretsar eller intresserade sig för jazzmusik hade hört honom spela och hade något slags förhållningssätt till honom. Man talade om att han spelade bättre än Benny Goodman. I intervjuerna lever hans minne och man kan berätta om hur han brukade "morsa" eller att han gick i samma klass som en själv eller att man spelade ihop med honom. Åke Hasselgård omtalas som karismatisk och efter att han dött i en bilolycka i USA under slutet av 40-talet fick myten om honom näring. Hasselgård betecknas som en av de mest charmfulla solisterna i svensk jazz, mycket inspirerad av Goodman, men utvecklade ändå en individuell stil. Hasselgård reste till USA 1947, där han tog sig namnet Stan, blev stjärna och spelade snart ihop med Goodman. Stan Hasselgård omkom 1948 (Kjellberg 1985:122–125).

I vissa fall fungerade den moderna ungdomskulturen med jazz och dans som en överbryggare av sociala klyftor. Allan sökte sig gärna till de ställen där Åke spelade och genom att han var en skicklig jitterbuggare och på så sätt väckte uppmärksamhet, uppstod en kontakt mellan dem. Ibland utannonserade Hasselgård inför danspubliken att: "nu ska det bli jitterbugg med Allan".

Tryggheten som gänget ofta gav kunde vändas i sin motsats när någon i gruppen inte ville följa spelreglerna längre. Grabbar i arbetarled som blev studenter kunde frysas ut. Allan fick känna av gängets tryck just genom bekantskapen med Åke.

Det här som jag var inne på med Åke här, det var ju det att man skulle ta ställning till om man skulle få bryta med gänget och överhuvudtaget träffa grab-

Åke "Stan" Hasselgård. Teckning: ULMA.

bar som han. Och vid det tillfället så hade han studentmössan, det var väl en sån här kille som var enkel, naturlig, inte tänkte väl på det. Och det var ju som ett rött skynke för grabbarna. Då var det väl en del... eller någon som var lite oförsiktig... en del ville nog kanske inte säga någonting fast dom vräkte ur sig: "va fan är du med en skänkjävul". Och det tyckte man ju var lite kraftigt sagt. Skulle man då trotsa det förbudet. Då... träffa Åke och så där. Då var det inte så bra alltså, det var precis som att hålla på ett fotbollslag och plötsligt vända då, ett annat lag som inte var så bra (Luf M22000 18–19.Int).

I Uppsala var det gott om studerande och tillfällen fanns då dessa och arbetarungdomen strålade samman även om det vanliga var att man umgicks var för sig i egna grupper. Nationerna hade då och då danser där publiken ibland var blandad. Även till Bluffen kom det in studenter vid enstaka tillfällen. Vid dessa tillfällen kunde man utvärdera varandra. Vi kan skönja en maktkamp på dansgolvet mellan dessa två ungdomsgrupper. Främst tog sig denna kamp uttryck i ett illa dolt förakt för studenternas dansstil, den s.k. filistudstilen.

A: Många studenter dansade åt fel håll förstår du, Dom dansa fel.

B: Varför gjorde dom det?

A: Ja, jag vet inte, dom flaxade med armen så här, som en slags semafor.

B: Gjorde alla studenter det?

A: En hel del gjorde det faktiskt, dom hade den där stilen, markera takten, fel takt.

B: Tränade dom inte tillräckligt?

A: Ja. Jag tror att det berodde på att vi fick vår speciella stil där uppe (på Bluffen) och dom hade väl kanske lärt sig på någon dansskola eller nåt sånt där.

B: Jaha.

A: Så gå på dansskola, det hörde inte till. Vi var självlärda. Det var tjejkorna som lärde oss, vi hade glömt... att vi aldrig blivit lärda själva. Det var ju dom som egentligen lärt oss. Och då tyckte vi att dom var lite stöddiga så vi kallade det för filistudstil, det såg lite dråpligt ut du vet, när en kille börja på och sjåva, och gå emot dom dansande alltså (ibid.: 12).

Arbetarungdomen dansade i en ring medsols som på en rad efter varandra, man stötte i regel inte mot varandra. Bluffen var arbetarungdomens hemmaplan och det var de som bestämde spelreglerna. Att kunna dansa bra betydde mycket bland dessa, det var ett symboliskt kapital och gav hög status. Deras danskunskaper, som var bättre än studenternas, kom väl till pass. Jazzarkillarna hade gått in för att lära sig dansa. De dansade rytmiskt följsamt och med inlevelse, menar Allan. Studenterna dansade stelt och oryt-

miskt och ett stående uttryck på Bluffen hos stampubliken var: "Haru filistudstil va."

Motsättningarna rörde inte bara dansstilen utan gick på ett djupare plan. Studenterna förknippades med överheten och det yttrade sig i ett formellare språk och en annan kulturell stil. I berättelserna från Bluffen finns en episod beskriven där en dansande student råkar knuffa till ett annat par.

- Du bred ut dig lagom va.
- Hur sa?
- De e inte kultis dom lilar.
- Vad sa Ni? Om nu studenten hade sagt något annat än just Ni skulle saken varit utagerad men så enkelt var det inte. Kompisar till den som blivit knuffad sluter upp på dansgolvet, uppträder aggressivt mot paret. Det studerande paret tappar intresset för dansen och fann nog för gott att ge sig av.
- Komma här och dansa wienervals efter foxtrot, säger grabben. Hans flickvän tuggar fortfarande lika ihärdigt men får ifrån sig orden:
- Va löjliga va, du dom dansa inte i rakt med låten! (ULMA 30497:17).

Arbetarungdomar sporrades i att försöka bli bra dansörer. De tränade och gick ut i ung ålder och dansade. På så sätt blev det fler tillfällen att öva upp skickligheten. Studenterna från medelklass, i synnerhet flickorna, var på ett annat sätt utsatta för kontroll, i alla fall på läroverksnivå. Medelklassföräldrarna skapade fler restriktioner för sina barn. Det ansågs ofta opassande att gå till de offentliga dansbanorna eftersom man förknippade dessa med busliv.

I de intellektuella hemmen värderade man tankens färdigheter högre än kroppsliga. Kroppen skulle underordnas viljan och förnuftet. Dagarna skulle vara fyllda av läxor och skolarbete. Fritiden skulle användas till rekreation, skolornas ordningsregler tillät inte eleverna att visats utomhus på kvällar och nätter, att gå på offentlig lokal utan målsmans sällskap bl.a. De bildades barn och ungdomar hade med andra ord fått ett helt annat kunskapskapital och en annan syn på kroppen än arbetarungdomen (Frykman 1988:150).

Fritiden kunde vara fylld av andra aktiviteter än dans om man kom från ett medelklasshem, speciellt om man var flicka. Märta, som växte upp i ett moraliskt strikt lärarhem i en mindre stad i mellersta Sverige, fick aldrig gå ut och dansa så länge hon bodde hemma. Till ortens folkpark kunde hon endast gå för att se operetter och teaterföreställningar. Att dansa där var inte möjligt: "Det var nog opassande på alla möjliga sätt skulle jag tro. Jag reflek-

tera, jag satte aldrig ifråga för att jag visste att det var fullkomligt omöjligt”. (Luf M22008:15.Int). Ingen av hennes kamrater fick heller gå ut och dansa.

Hon kom till Uppsala 1939 för att gå på läroverkets latinlinje och bodde då inackorderad. Märta började på en dansskola men gav upp efter några gånger eftersom det var tråkigt. Om hon ville gå ut och dansa i Uppsala så skulle först rektorn tillfrågas. Vid ett tillfälle följde hon med sin bror till Värmlands nation. En annan gång besökte hon en skoldans. Där fick paren först passera förbi vakthavande och presentera för denne vem som var sällskap och i vilket läroverk han gick i. Trots att Märta bodde i Uppsala under den period som här skildras känner hon inte till Bluffen.

Inga som kom från ett politikerhem i Stockholm hade som tonårsflicka en väninna ur arbetarklass. Denna väninna tog med henne till olika danshak inne i Stockholm.

Och hon och jag var väl rätt så mycket ihop, men det var ett konstigt förhållande för hon var alldeles för avancerad för mig egentligen och jag tyckte väl kanske också att jag såg upp till henne för att hon visste så mycket om det som jag trodde var livet då. Hon var säkert lite lätt på foten och hade haft lite killar och så där och det var någonting otroligt, både spännande och märkvärdigt (Luf M22013: 9–10. Int).

Som tidigare nämnts tyckte hon det var lite otäckt att gå på dessa hak där hon inte riktigt hörde hemma. Med större välbehag minns Inga sina ungdomssomrar då hon bodde på landet och cyklade iväg till någon utedansbana för att dansa. Lantbefolkningen upplevde hon som annorlunda än stadsfolket; ”Det var ju folk på landet då, som var enkla och robusta och handfasta och inte så kringelkrångliga som vi var precis”. Stadsflickorna upplevdes som spännande av pojkarna från landsbygden. De unga männen från de andra samhällsskikten tyckte hon var mera rakt på sak och de verkade inte ta livet så komplicerat. Inga upplevde alltså osäkerhet på dansbanan men på ett annat plan kände hon att hon hade ett övertag: ”Ja det kanske var genom en större säkerhet. Sättet att uttrycka sig och lite så där att man väl kände sig lite märkvärdig. Livet var så väldigt skilt ifrån... dom här ungdomarna som man träffade där. Och dom tyckte kanske också att det var lite märkvärdigt, jag vet inte” (ibid.: 33).

Kärlek och klass

Det här var en tid då klassgränserna började uppmjukas men de var ändå tillräckligt fasta för att sätta stopp för ett kärleksförhållande mellan arbetarpojken Thore och en medelklassflicka. Händelsen har tydligt satt en hel del spår hos Thore. Den finns beskriven dels i självbiografisk form, dels i en av mig utförd intervju. Thore har beskrivit historien som det mest pinsamma och genanta han varit med om.

Thore föddes 1927 och hade fyra bröder. Fadern var byggnadsarbetare och modern sjukvårdsbiträde. Familjen bodde i en trerummare inne i Uppsala. Thore menar att det aldrig egentligen var tal om att en arbetargrabb kunde vara tillsammans med en studentflicka. Han träffade ibland studentskor på dansgolvet och dem kunde man bjuda upp och skoja en stund med.

En gång när han var på Bluffen hände något speciellt. In kom två blonda snygga flickor som väckte allmän uppmärksamhet. Det syntes på kläderna att de var s.k. finare tjejer. Thore och kamraten Danne bjöd upp flickorna. De dansade väldigt bra och pojkarna bjöd åter upp dem. På damernas tjuv kom de två flickorna fram och bjöd upp Danne och Thore, till deras stora stolthet. Det enda felet med flickorna var att de talade för mycket kanslisvenska för pojkarnas smak. När dansen närmade sig sitt slut frågade pojkarna sina respektive damer om de fick följa dem hem, vilket gick bra. Tycke uppstod och de båda pojkarna hade därefter fast sällskap med flickorna, som arbetade på apotek, i närmare ett och ett halvt år.

En jul blev Thore och Danne bjudna att fira helg i respektive flickas föräldrahem. De båda grabbarna hade dåligt med pengar och visste inte vad de skulle köpa som julklapp till flickorna. Till slut skaffade de var sitt presentkort à 15 kronor.

Julaftonsmorgon drog vi fyra iväg och vi kom fram hela och rena och det säger jag, inte var det mycke till stad inte. Danne fråga tjacken lite fint om dom rulla in trottoarerna klockan ett på dan. Efter en kort prommies och så var vi framme. Flickorna bodde tomt i tomt så att säja och dom nätta stugorna bestod av 8-10 rum och kök med höga järnstaket omkring och trädgårdarna var lagom för armén att ha höstmanöver i. Vi sa vi syns till Danne och hans brud och gick grusvägen upp mot "torpet" och bergis så hade "svärfar" stått och spårat på oss genom ett sidofönster för brellappen åkte upp och ut kom gubben med lufsingen i högsta hugg till hälsning och i andra krattan hade han ett vedträ till cigarr. "Svärfar" såg faktiskt riktigt välmående ut trots kristiden och att döma efter "borren" han hade så behövde han säkert inte sitta på kom-

Så här kunde jitterbugg dansas. Se nr 40 1944.

munaltrappan och "manga" till amorerteringarna. Vi gick in efter handska-
ningarna och då kom "svärmor" farande emot en med en sabla fart så jag måste
te kika om hon hade rullskridskor under "käpparna" och även hon hälsa en
välkommen (ULMA 33720:21–22).

Mötet med de blivande svärföräldrarna blev en chock för Thore som inte
vetat hur pass välbeställda de var. Huset och trädgården blev med sin impon-
nerande storlek första skrämmande mötet med flickvännens bakgrund. I
efterhand värjer sig Thore mot upplevelserna med hjälp av slang som fun-
gerar som ett slags motmakt. Han tar ner de rika och deras finhet på jor-
den. Slangen skapar distans till upplevelserna och borgerligheten blir lite
förlöjligad. Väl inne i huset mötte hembitrådet honom.

Och så hade dom en kastrullfajtare, alltså hembitråde. Ja visst. Herre gud, en
annan som knappt kunde äta med kniv och gaffel, kom in i den där svängen.
"Nej, nej, nej", sa jag. "Det här fixar jag". Det var ju inte en annan van vid.
Nej det var bjudna grejer och det var kuvert och grejor. Det var väldigt trev-
liga föräldrar. Dom såg inte ner, konstigt nog. Åtminstone visade dom inte
det. Att jag var jobbkille (Luf M22005:23 Int).

Flickans far visade runt Thore i huset med matsal, salong, kafferum, fyra
sovrum, pigkammare och ett par gästrum. Överflödet kändes ytterligare
betungande och Thore tänkte att om han vetat flickans bakgrund hade hon
aldrig fått besöka hans föräldrahem som verkade torftigt i jämförelse. Thore
tyckte själv att familjen bodde bra, sju personer i tre stora rum, men i jäm-
förelse med detta hus kändes föräldrahemmet som "rena vedboden". Till
slut satte sig alla vid bordet för att äta julmat och det blev också lite av en
prövning med allt porslin och etikettsregler. Han kände det som att han
gick på en "snyting" till.

Efter maten gick Thore och hans kompis Danne ut med flickorna på
en promenad. Väl ute ur huset skällde Thore nästan ut flickvännen för
att hon inte berättat hur hon bodde. Thore och Danne gick lite före flick-

orna och jämförde upplevelser som visade sig vara av samma obehagliga slag. Pojkarna bestämde att det var första och sista gången de besökte flickornas föräldrahem. Väl inne i huset igen skulle det bli julklappsutdelning.

Och nu kommer jag till de här med pinsam episod i mitt syndiga liv för det skulle nämligen bli julklappsutdelning och av "stacken" under julgran att döma så var väl halva stan bjuden. Gubben som var lite "slirig" efter all "olja" han förtärt skulle vara tomte, jag hann då i förbifarten smyga ner mitt kuvert i all "bråte". Vi var fyra som satt uppflugna i var sin länstol för hembiträdet var fint nog också inbjuden. Jag för min del fick fyra paket, 2 stora 2 små från familjen. Från gubben fick jag rökrock, vad fan jag nu skall med den till för en annan hade knappt pyjamas på kroppen när man "slagga". Från gumman blev det en silkesskjorta o slips (inga dåliga grejor). Från tuttan blev det en ronsontändare samt lillfingerring i guld och det var ju klart att min klapp kom bland de sista för de hade varit bäst om den kommit bland de första så hade kärringen sluppit suttit som paralyserad och stirra och undra om jag verkligen glömt hennes dotter. Ett "jack" hade jag på mitt öppnande de andra hade jag på tåten för att se hennes reaktion när kortet stirra henne i lockena. Av omslagena på mina paket att döma så hade mina 15 bagare jag spenderat knappt räckt till. På den tiden var man ju knappast buskablyg men att singla iväg 15 kr i byte mot ett par hundra bagare var i magstarkaste laget även för mej så nog slog den här julafton alla staket, och på köpet så trodde dom väl att det hade kommit in en katt bland hermelinerna men den rädslan skulle dom slippa bära nån längre tid de skulle jag bli man för (ULMA 33720:24-26).

Thore och Danne, som gått igenom ungefär samma pärs inne hos sin flicka, höll rådslag utanför husen. De kände sig förnedrade av antalet presenter i förhållande till sina egna små paket. "Det betyder ingenting" sa flickorna. "Det gör det för oss", sa jag. "Man skäms", sa jag. "Man känner sig nedslagen." Killarna bestämde sig kort efteråt för att flickorna var för fina för dom och därför gjorde de slut.

Danne och jag hade efter noga övervägande kommit till klarhet om att vi aldrig skulle kunna bjuda de här flickorna ett riktigt hem, visserligen tjäna inte jag så dåligt men att sträcka sig till rum och spritkök utan insats sånt gick jag bara inte på. De här tåtarna var helylle men dra in dom i slummen nej aldrig (ibid.: 26).

Dansen som ungdomligt uttrycksmedel i tid och socialt rum

Dans har haft betydelse för unga människor sedan långa tider tillbaka och är framträdande i uppteckningsmaterialet som berör perioden 1890–1930 (Luf 123, Luf 175). Dansen har varit central i ungdomars nöjesliv, det fanns inte så många andra alternativ. Eftersom vardagarna var fyllda av hårt arbete, kontrasterade den lilla fria tid man hade till förfogande under helgdagskvällar starkt. Här glömde man sig själv ett tag, träffade vänner eller gjorde nya bekantskaper och fick kontakt med motsatta könet. Tidigare var danserna organiserade av de unga själva vid vägskäl eller på logar.

Från dansstillställningarna på 1940-talet har vi mött kulturella skillnader mellan stads- och landsbygdsungdom, mellan arbetarungdom och studerande. Går vi bakåt i tiden med hjälp av uppteckningsmaterialet finner vi liknande skillnader och motsättningar mellan unga från skilda sociala skikt, mellan ungdomar från olika yrkeskategorier eller från olika orter. Man har varit känslig för beblandning mellan olika byar, man höll på sina revir och slagsmål inträffade då och då. Det var inte alltid lätt för en ung man att uppvakta en flicka i en avlägsen by och bli accepterad av andra bybor.

Kring sekelskiftet fanns en del arbetarkategorier ute på landsbygden som kom att utgöra ett främmande och ibland ovälkommet inslag. Rallarna kunde upplevas som ett hot av bygdens pojkar. Det hände att man eskorterade flickor hem från danserna för att skydda dem från rallarna. När stenhuggare kom till en liten ort berättas om att deras nöjesliv gick i spritens och slagsmåleus tecken.

Under seklets gång blev kommunikationerna förbättrade parallellt med att nöjeslivet byggdes ut och kommersialiserades. Cykeln blev allmän efter första världskriget och med denna förändrades nöjeslivet. Med hjälp av cykeln kunde man besöka nöjestillställningar lite oftare och man begav sig till dansbanor längre bort ifrån orten, eller in till närmsta tätort eller stad. Nu blandades olika ungdomskategorier.

Nu möttes stads- och landsbygdsungdom i större utsträckning på festplatserna. Motsättningar mellan dessa grupperingar var vanligt. Vid första världskrigets slutskede då hungersnöden var stor i landet blev bönderna ofta hatade och med dem alla lantbor. Under denna tid var det extra svårt för landsbygdsungdomar att bevista dansstillställningarna i tätorterna.

Under 1930- och 40-talen fanns det flera sociala arenor där skilda klasser möttes, t.ex. på dansgolv och i skolan. De gjorde nya klasserfarenheter, i vissa fall bekräftades bestående klassförhållanden, i andra fall bröts barriärerna ner. Erfarenheterna var annorlunda än föräldrarnas. Ungdomen var snabbare att uppfatta och kunna ta till sig det nya i samhället. Dansbanan var en lämplig arena för testning av nya förhållningsätt utan en alltför påträngande insyn av vuxna. Till förändringarna hörde nya danser och rörelsesätt.

Fritiden var i hög grad en arbetsfär. Ungdomarna i min undersökning var inte "bara" ute och dansade för att slå ihjäl tid. Tvärtom försiggick här ett aktivt symboliskt arbete med syfte att utforska klass, kön och identitet. Ungdomar sökte finna sin plats i tillvaron och kanske överskrida givna ramar. I detta symboliska arbete var språket och kroppen av stor vikt.

Med musiken involverades ytterligare sinnen vilka hade betydelse för dansupplevelsen. I nästa kapitel granskas musikens betydelse samt den reaktion som mötte jazzmusiken i Sverige.

5. Jazzen som hot eller möjlighet

”Vi var ju Satans hantlangare”

O: Det var ju en skandal på den tiden vet du därför att... när jag spelade swingmusik, då blev man nästan struken ur Svenska kyrkan. Det var något fult. Vi var ju Satans hantlangare.

B: Var du utsatt för det alltså?

O: Det fick man ju höra mer eller mindre att vi som spelar sån här swing, Benny Goodman, Count Basie, vi var ju tokiga negrer. Negermusik och sånt där. Om man tänker på i dag, där spelas det ju i kyrkorna. T.o.m. hårdrock i kyrkorna.

B: Var det en skam för din familj?

O: Ja, o ja. Det var nog en väldig skam. Mina morbröder var alldeles chockade, spela sån där negermusik när det fanns Calle Jularbomusik. Och gammelvalls och hederlig svensk musik och så där. Sen så fick jag ju förmånen att spela ihop med Jularbo lite grann. Hoppa in och vikariera (Luf M22004: 20.Int.).

Under slutet av 1930-talet och i början av 40-talet spreds musik som bröt rejält mot svenska musiktraditioner. Jazzen hade tidigare smugit sig in i landet men under den här perioden ökade spridningen och det var speciellt en variant, swingen, som grep tag i den svenska ungdomen, särskilt i städerna.

Motstånd mot jazzen bedrevs i massmedia från 1920- och fram till början av 50-talet. Musiken sågs som ett hot mot rådande normer och värderingar. Olika föreningar och organisationer, enskilda skribenter och recensenter stod bakom inläggen. Debattörerna avgav omdömen som t.ex.: ”sjukdom, osund erotik och kulturellt lågtstående”, skriver Alexander Agrell som granskat hur detta hot uppfattades och framfördes i press och skrifter. Det okulturella och osvenska hos jazzen framhölls och många vände sig mot dem som profiterade på musiken (Agrell 1984:36).

Agrell föreslår tre förklaringar till att reaktionerna blev så kraftiga. För det första bröt både musiken och dansen med tidigare former i landet. Jazzen var till stor del improviserad och lät ”bullrig”. Vidare dansade paren tätt tillsammans. För det andra var det av stor betydelse att dess skapare och skickligaste utövare var svarta. För det tredje var jazzen en generationsfråga. Ungdomen fördärvades, ansågs man, av den depraverade kulturen, alkoholmissbruk, sexuell lössläpplighet och moraliskt förfall följde i jazzens spår (ibid.: 36–37).

Reaktionerna kom inte enbart från s.k. etablerat håll utan, som vi ser i intervjun ovan, även från vanliga föräldrar och andra vuxna. Ingvar, själv jazzutövare under den här tiden, berättar att musiken ansågs syndig. Det var negermusik och lät illa. Det fanns familjer där unga fick smyga med sitt intresse. Jazz var ful musik, asocial, bullrig och speciellt improvisationerna var svåra att förstå. Alice Babs, den unga tonårsstjärnan, omtalades av vuxna som "den där slynan som sjunger negermusik".

I Tyskland samlades ungdomar underjordiskt för att dansa och lyssna till den förbjudna "negermusiken". Jazzen hade fått en särskild betydelse i de ockuperade eller krigsdrabbade länderna. I nazistockuperade områden kunde man lyssna till svenska orkestrar genom svenska radions utsändningar (Kjellberg 1985:103–105). Alice Babs filmer *Swing it magistern* och *En tralande jänta* undgick censuren och visades på olika håll i krigsdrabbade områden. Alice Babs erhöll senare brev från Prag där hon tackades för att ha spridit livsglädje och värme med sina filmer under kriget (Sjöblom 1990:184). Ironiskt nog fick just Alice Babs och filmen *Swing it magistern* stå i skottgluggen för den opinionsstorm som förfasade sig över ungdomens förfall och såg jazzen som skuld till detta (Kjellberg 1985:108, Sjöblom 1990:90–91).¹

Redan innan filmen hade premiär började en hätsk polemik. Stim-chefen Eric Westberg uttalade sig i *Film-journalen* och sa att: "flugan är svartare än de flesta och den kommer att vara väck efter ett halvt år. Flickorna som sjunger refrängen låter som slynor. Alice Babs' låter också som en slyna i radion. Fast radion kan man ju stänga av. Jag hoppas bara att jag slipper höra henne in natura." Alice Babs blev dock försvarad av Olle Carle, Cello, i *Stockholms-Tidningen* varpå Westberg replikerade att: "swingsångerskor böra ha smisk på stjärten och sättas på skolbänken". Prästen Gustav Grände, känd för sina attacker på "dansbaneeländert", gick i täten för angreppen mot de stjärtvickande "babsarna" och menade att Alice Babs lockade ungdomen från kyrkan. Polemiken fortsatte efter filmens premiär och blev än värre. Skribenter skrev att hennes skiva inte skulle få spelas någon annanstans än i en "obebodd trakt i mörkaste Afrika" (Sjöblom 1990:90–92).

Det exotiska i musiken underströks av att det var svarta som bar upp den. Vit publik kom i kontakt med människor som de stod främmande inför. Med jazzens expansion började unga vita människor som ville uttrycka icke-konformitet och kanske motstånd mot olika inslag i samhället knyta

Östens kapell spelar på Bluffen. Foto: Upplandsmuseet.

an till olika element i den svarta kulturen. I ungdomskulturerna finns en nyfikenhet och en fascination inför det som avviker från den egna kulturens mönster och en öppenhet inför svart kultur. Denna anknytning mellan vita ungdomskulturer och svarta har fortsatt under århundradets lopp och i och med dagens hip-hop-kultur vidgats till att gälla även större ungdomsgrupperingar (Sernhede 1994:6, 19. Se även Hebdige 1984).

Den svarta jazzen beskrivs ofta som ägande ett slags revolutionär potential.² Dick Hebdige menar att i och med att jazzmusiken gled in i den vanliga populärkulturen under 20- och 30-talen tenderade den att rensas, tömmas på överskottserotik, och all antydning om vrede eller anklagelser som strömmade ut i "hot" raffinerades till ett försynt, ofarligt nattklubbsljud. Den vita swingmusiken, menar Hebdige, utgjorde höjdpunkten i denna process: ofarlig, tillbakadragen, allmänt tilltalande, en tvättad produkt som inte innehöll några av de omstörtande konnotationer som dessa ursprungliga svarta källor haft (Hebdige 1984:72).

För egen del anser jag att den vita swingmusiken ingalunda var så harmlös som Hebdige hävdar. Vi har t.ex. sett hur en moralkonservativ opinion reagerade på swingjazzen, hur arbetarungdom kunde använda sig av musiken för att utmana den sociala klassordningen, hur nazisterna reagerade mot musiken och hur människor i ockuperade länder kunde finna styrka i

den. I och med swingjazzen fick också jazzen stor spridning. Den blev känd av förmodligen en stor majoritet av ungdomen i landet och banade väg för en ny typ av ungdomskultur.

I dag har förmodligen rockmusiken ännu större betydelse för unga människor. Enligt Mitterauer så är ungdomsmusikens utveckling otänkbar utan en avgränsning av individualsfären. Utvecklingen av den moderna ungdomskulturen hänger nära samman med att de unga förfogar över utrymmen som de också själva kan gestalta. En annan viktig produkt av konsumtionssamhället är att de förfogar över så mycket resurser (Mitterauer 1988:133–134).

Få ungdomar hade eget rum eller bodde i egna hushåll under 1940-talet. De kunde därför inte, som ungdomar i dag, stänga in sig på rummet med en skiv- eller bandspelare för att lyssna och utveckla sin egen musiksmak. Trots dessa svårigheter så fann många ungdomar egna utrymmen för musiklyssnande. Alltid fanns det någon som hade en skivspelare och skivor och kanske bodde inneboende med eget rum. I andra fall passade man på när det var föräldrafritt i hemmet.³

Hur mottogs då jazzen av ungdomar? I detta kapitel ska vi granska dess betydelse för unga människor och hur den användes i deras eget kulturskapande. Men först lite jazzhistorik.

Liten jazzhistorik

Den stora skillnaden mellan dans- och jazzorkestrarna var att de senare improviserade. Melodi och arrangemang var hos jazzorkestrarna mera likt en ram kring soloavsnitten. Hos dansorkestrarna däremot ställdes arrangemanget i förgrunden och det var viktigt att spela rätt efter noterna. Dansorkestrarna spelade mer elegant och polerat (sweet) medan jazzmusikerna spelade mer ohämmat och känslofullt (hot) (Bruer-Westin 1974: 9–27).⁴

Jazzmusiken uppfattades som en fräsch kontrast till den existerande europeiska musiken under 20-talet och därför slog den så bra i USA och Europa. Dess ”vilda” tempo och dynamik passade den nya urbaniserade tillvaron. Under 30-talets början ökade sakteliga intresset för jazz i Europa. De svenska skivbolagen spelade dock inte in några större mängder jazzskivor förrän under 30-talet när swingen kom. Det var svarta storband som lade grunden för swingepoken. Orkestrar på ungefär tolv man spelade en arran-

gerad musik där blåsarna uppdelades i brass-saxofonsektion. Swing var namnet på denna dansanta 30-talsjazz.⁵

Via grammofonskivor och ett fåtal gästande solister kom en del av denna musik till Sverige. Många svenska musiker kunde i mitten av 30-talet spela god jazzmusik och i och med swingmusiken ökade intresset i Sverige. Orkestertidningar som *Estrad* och *Orkesterjournalen* uppstod och här redovisades nyheter om svenska och utländska orkestrar och musiker. I Sverige bildades mängder av storband som spelade dansmusik av jazzmusikalisk karaktär. I radion kunde man lyssna på direktsändningar från olika spelningar i danssalonger och konsertsalar. Amatörmusicerandet blomstrade (Bruer-Westin 1974:53–55).

Jazzmusiken i Europa fick problem efter andra världskrigets utbrott. I Nazi-Tyskland och dess ockuperade länder förbjöds jazzen och även på andra håll, t.ex. i Sverige, innebar kriget en isolering från det amerikanska musikutbudet. Utländska musikerbesök omintetgjordes och skivströmmen från Amerika avstannade i stort sett. Istället fick svenskarna lyssna på svenska musiker (Bruer-Westin 1974:56–57). Landet var dock inte helt avstängd från impulser utifrån.⁶

Under hela 1940-talet fortsatte den svenska jazzen att utvecklas och det växte fram mängder av både professionella orkestrar och amatörorkestrar som spelade swingmusik. Omkring 2 000 ensembler uppges ha sysselsatt cirka 12 000 musiker. På många håll var orkestrar engagerade till ett och samma etablissemang under flera säsonger, ja ibland flera år. På så sätt byggdes musikmiljöer upp som t.ex. National (Nalen) i Stockholm (Bruer-Westin 1974:89, Kjellberg 1985:55–62, 85–87). Det bildades jazz- och swingklubbar under andra världskriget och det anordnades orkester- och vokalisttävlingar. Jazzen framstod alltmer som en ungdomsmusik och var tidens populärmusik.⁷

Radion – den stora musikspridaren

Radio fanns i de flesta hem. Under 1945 hade omkring 1,8 miljoner personer licens, antalet hushåll var bara obetydligt större (SOU 1945:22 sid. 80). Radion blev främsta inspiratör för eventuella skivinköp. Magneteten för ungdomar var den dagliga grammofontimmen. Radiotjänst hade börjat sina utsändningar 1925 och tre år senare startade detta populära program.

Engelska kortvägstips i Orkesterjournalen, januari 1944.

Grammofontimmen uppfyllde de flesta smakriktningar. Utsändningen kunde börja med en uvertyr och följas av opera- eller pianostycken och kortare orkestermusik. Mjukt kunde man gå över till en Straussvals eller ett operettpotpurri. Så kom den lätta avdelningen som ofta var svensk: en schlager, dragspel, "gammaldans" och till sist en marsch. Detta program hade väldigt stor betydelse för spridning av olika musik (Franzén 1991:11-79).⁸

B: Ni hade ingen grammofon i er familj?

H: Nej, vi hade aldrig det. Och den musik som det då talades om (hemma) det var ju gammal dansmusik. Möjligen... jag höll på att säga folkvisor men det vete katten. Men du vet, om det spelades en hambo i radion eller schottis, då kvickna mamma och pappa till. Det tyckte dom om. Och det var sån musik. Sen schlagermusik lyssnade jag väl på och... nån seriös musik typ Beethoven, det var ingen som snackade om. Och det minns jag, lite längre fram när man började tycka om dom här orkestrarna, Glenn Miller t.ex. Då kunde man sitta vid radion i en halvtimme och plåga sig igenom Mozart och Beethoven första halvtimmen (av grammofontimmen). Sen kunde man lyssna på den där dansmusiken och jazzmusiken. Det gjorde många (Luf M22002:30.Int.).

I och med krigsutbrottet kom radions programverksamhet att färgas av krigshändelserna. Radion överbringade nyheter från krigsfronten men också olika typer av meddelanden, varningar, maningar osv. som sändes i anslutning till nyhetsrapporteringen (Franzén 1991:140).

Radions stora betydelse har skildrats av Ronny Ambjörnsson. Radioapparaten i föräldrahemmet tronade på bokhyllan i stora rummet. Den talade direkt till allihop och samlade familjen kring sig. På kvällarna satt man tryckt kring apparaten för att inte missa något ord (Ambjörnsson 1995:8).

Vägen till jazzen

Ingvar föddes 1922 i Uppsala som son till en skräddarmästare och hans hustru. Ingvar kom att bli en av de första som drogs till jazzen. Det fanns ett

musikaliskt intresse i familjen och fadern var körsångare. I hemmet fanns ett piano vilket Ingvar lärde sig spela på. Han gick med i Uppsala gosskör som pojke. Vid tolv års ålder började han på läroverk och hörde vid denna tid för första gången den nya musiken. Ingvar hade svårt att komma upp ur sängen på morgnarna och låg och lyssnade på radion. Där fanns ett program där det ibland spelades jazz mellan klockan sju och kvart över sju på morgnarna.

Och det tyckte som sagt var inte familjen om, dom där jazzskivorna. Men då blev jag väldigt intresserad av det där. Sen kom man ut med den här kunskapen eller det där intresset alldeles ensam. Och gjorde inget större nummer av det. Man gick aldrig och pratade om det, för det var ingen som förstod det där... Ja det var så nytt så man kunde inte komma ut och säga i gosskören eller något annat ställe: "har du hört jazzmusik?" Jag kanske inte en gång visste att det hette jazz (Luf M22001:7.Int).

Ingvar upptäckte plötsligt att en annan pojke i skolan spelade jazz i en orkester. Det var bara enstaka elever på läroverket som intresserade sig för denna musik i mitten av 30-talet men dessa sökte sig till varandra.

Så var det alltid någon som hade grammofon, jag hade ingen grammofon men många andra hade ju det. Och så lyssnade man på grammofonskivor och på den vägen snappade man upp just jazzmusik (ibid.: 1).

Likasinnade träffades ofta av en slump. Ingvar berättar om ett sådant slumpartat möte med en själsfrände, ett möte som kanske blev avgörande för hans vidare musikutveckling. En dag satt Ingvar inne på sitt rum och spelade jazz.

Och då satt jag och övade... då en söndag så stannade en kille utanför fönstret där jag satt inne och spelade. Han hörde jazzmusik där inifrån. Och då sa min mamma: "Det står en kille utanför fönstret där, känner du honom?" Och jag tittade på honom. Han stod och lyssnade. Det blev ju en utav mina bästa vänner så småningom. Och så öppnade jag fönstret så småningom. Då sa han: "Jaha, du spelar jazzmusik". "Ja", sa jag, "Det gör jag väl". Jo då pratade vi med varandra. Då sa han: "Ja det är skojigt hörru du. Jag bor här borta, vi bor inte så långt ifrån varann, du kan komma hem till mig så kan vi lyssna på mina skivor." Han hade grammofonskivor (ibid.:8).

Den unge mannen som stod utanför fönstret kom sedan att ägna hela sitt liv åt den improviserade jazzen. Han och några musikintresserade kamrater spelade ihop och Ingvar fick komma med på ett hörn trots att de andra

var äldre. Ingvar besökte sin kamrat och fick lyssna till Louis Armstrong, Fats Waller, Earl Hines, Teddy Wilson och Benny Goodman. Musik som han lite vagt kände igen från radion. Ingvar lärde sig till en början att spela efter noter och spelade dansmusik ihop med några regementsmusiker under några års tid.

De jazzintresserade pojkarna träffades hemma hos varandra och lyssnade på de stora amerikanska musikerna. Så försökte de spela som stjärnorna och höll på långt in på nätterna och fram till morgnarna med att lyssna och spela. De tyckte om swingstilen och försökte lära sig improvisera. Ingvar smög sig in i lägenheten på nätterna för att föräldrarna inte skulle märka hur sent han kom hem.

1939, när Ingvar var 17 år, bildade han tillsammans med två andra kamrater en orkester som spelade improviserad jazz och vann en musiktävling i Uppsala. Han slutade skolan under en period och arbetade som frilansmusiker; spelade med i olika sättningar, mer renodlade jazzorkestrar, skol-orkestern och ibland med regementsmusikerna.

B: När började det, alltså från vilket år?

I: Ja, jag skulle vilja säga kring 1939–40 så där. För min del upplevde jag det som en svängning -40. Då började intresset för jazzmusiken komma inom vissa grupper. Det utvidgades mer och mer men... till våra föräldrar nådde det väl egentligen aldrig riktigt va. Det är väl ungefär som hårdrocken i dag inte när till oss. Det kommer kanske aldrig att göra det heller va. Men den accepterades väl och framför allt så betraktade man det väl inte som rent asocialt. Utan det var en ful musik till slut, om man var riktigt generös så kunde man säga så då. Föräldrar kunde säga. Men till en början var det rent skräpband alltså. Buller och sånt. Man blev förstörd av den. "Skrämmande att hålla på så där, hur ska det här gå" (ibid.: 15).

Men om Ingvar spelade någonting annat än jazzmusik någon gång, då tyckte fadern att det var ett tecken på att han i alla fall kunde spela. "Jag kunde spela *Sommarsång* av Pettersson-Berger och någonting sånt där. Eller... *Livet i Finnskogarna*. På rätt sätt. Som han tyckte var riktigt. 'Det där är riktig musik, han kan ju spela pojken'. Så då var jag i alla fall accepterad" (Luf M22001:16.Int). Ingvar kom att spela med bl.a. Åke Hasselgård.

Så småningom återupptog Ingvar sina studier och läste vidare till ingenjör vid Tekniska högskolan. Under studietiden hoppade han in och spelade i olika orkestrar. För Ingvar var och är fortfarande jazzen ett behov, ett slags gift som han inte kan vara utan än i dag. Periodvis hade Ingvar rätt

stora framgångar som musiker och blev lite av en idol i initierade kretsar. Men efter avslutad utbildning blev det inte mycket tid över till att spela. Musiken kunde han likväl aldrig riktigt komma ifrån. ”Det är så märkligt egentligen, just jazzmusik alltså. Att det har bitit sig fast som en fåsting på något sätt. Suttit hela livet hos en människa. Uppe i hög ålder va” (ibid.: 10).

B: Men du tänkte aldrig välja musikerbanan då?

I: Nej, det gjorde jag inte. Det tänkte jag aldrig. Och det tror jag att jag kom fram till genom någon form av förnuftigt resonemang, inbillar jag mig. Det var så här helt enkelt att... för att jag skulle vara musiker så måste jag vara en... förbannat duktig musiker. För att bli lycklig va. Där är det ju en ständigt betygsättning va. Där blir man aldrig bäst någon gång så att säga. Där är ständiga jämförelser. Där åkte man ut och in och upp och ner alltså hur som helst. Och det ville jag inte bli utsatt för. Jag visste att min begåvning var inte tillräcklig för att jag skulle bli så där fantastiskt avgjort bäst, va. Och att det skulle hålla i sig. Jag var rädd för att jag skulle bli utslagen. Att det var en bidragande orsak va. Men... jag tror att det var nog det viktigaste och sen var de väl en ned... ja är man född i Uppsala, i den akademiska världen och sett den. Fått höra bara gott om den. Sett chansen att kunna bli någonting den vägen. Så musiker var nog aldrig någonting för mig alltså” (ibid.: 43).

För att avancera socialt, studera och skaffa sig en akademisk examen krävdes att man kom från en miljö där det var accepterat och där det innebar en hög status att studera. Så var inte fallet för många arbetarungdomar som vi ska se senare i studien. För hantverkarsonen Ingvar förelåg emellertid de rätta förhållandena. Fadern hade kontakt med akademiker genom sitt yrke. De kom till honom när de ville få kläder sydda, och det rådde ett slags ömsesidig respekt. Fadern var själv intellektuellt lagd och mycket belastad. Han förde vidare värderingar om att de som studerade och blev någonting var duktiga människor.

Det var viktigt att skaffa sig en god utbildning och få en säker inkomst. Att bli musiker, menade Ingvars föräldrar, var inget riktigt yrke och bådade för en osäker framtid. Familjen hade det själv knapert ekonomiskt under långa perioder eftersom fadern led av lungtuberkulos, och därför visste Ingvar vad det innebar med osäkra inkomster. Ett problem för hans studier var bostadsförhållandena. De hyrde ut ett rum i sin två-rumslägenhet för att få in pengar och det innebar att Ingvar inte fick någon som helst studiero. Modern lyssnade dessutom mycket på radion som blev ytterligare ett störande moment.

Äkta jazz eller kommersiell dansmusik?

Jazzen influerade, som tidigare nämnts, många olika musikstilar. För de riktiga kännarna och entusiasterna i Uppsala var det den improviserade musiken och solona som gav den dess särprägel. De orkestrar som spelade mer polerat och dansant och efter noter kunde enligt kännarna mer tveksamt räknas in som jazzutövare. Dessa ansågs istället ofta som kommersiella orkestrar och hade lägre status. Glenn Millers var ju den orkester som gjorde swingjazzen till en allmän populärmusik men blev aldrig riktigt intressant för de riktiga kännarna, berättar Ingvar. Musikintresserade ungdomar skaffade sig en enkel skivspelare och köpte skivor och försökte lära sig om jazz genom läsning av Estrad och Orkesterjournalen. I orkestertidningarna fanns låtar nedskrivna som många musiker skrev av och försökte spela efter. De skaffade sig musikkompetens genom tidningarna och talade om solon osv.⁹

När det gällde soliststil hade varje musiker sin egen förebild eller idol. Till en början sökte de enskilda svenska musikerna att efterlikna idolerna, men efterhand när säkerheten blivit större har man sökt bilda en egen stil. I allmänhet skrev inte orkestrarna så mycket egen musik, man använde mycket amerikanska förlagor men lade istället till egna melodislingor.

Några av de bästa orkestrarna i Uppsala som spelade utpräglad jazz hade svårt att få spelningar därför att de inte spelade musik med bredd, de spelade t.ex. inte hambo, vals eller tango, vilket arrangörerna ofta krävde. Däremot spelade de utmärkt improviserad jazz och hade sin lite mindre, exklusivare publik. Avancerade jazzorkestrar blev ständigt utkonkurrerade av orkestrar med en bredare repertoar och som spelade sämre jazz. "Man blev aldrig populär på att bara vara duktig jazzmusiker. Inte som dansorkester. Det blev man aldrig" (Luf M22001:32. Int).¹⁰

Stå Er ihop och bilda en orkester!

Går Ni och drömmar om att få spela med i en orkester, så är det inte svårt att förverkliga sin dröm. Har Ni för med några likasinnade kamrater - sådana finns det säkert till och om möjligheterna att bilda en kvartett löst utblåsa med. Den erfarenhet som Ni får genom att spela tillsammans ger Er rutin och disciplin. Ni lär av varandra och förkovras snabbt.

Innan Ni sätter spång, låt oss hos Selanders hjälpa Er utifrån med instrument och övrig utrustning. Fråga efter boken Föds Johansson på vår instrumentutdelning, så får Ni sakkunnig hjälp. Ett par orkestransskåp och två sax kan låtas må. Vi ha oft som behövs för orkestern och till priser som passar alla. Hjärtligt välkommen!

Selanders
MUSIKER FÖR ALLA
KÖPMANNSGÅRDEN 11 • UPPSALA • TEL. 0471 1411

En uppmaning som många musikintresserade hörsammade. Orkesterjournalen nr 12 1945.

I Uppsala fanns mängder av orkestrar av skiftande slag under 40-talet. Det fanns t.ex. många dragspelstrior med fiol, dragspel och trummor. Dessa kunde luta sig tillbaka på långa spelmanstraditioner. Under 1940-talet hette var och varannan orkester swingtrio resp. kvartett eller kvintett. Ingvar uppskattar att det fanns drygt tio riktiga jazzorkestrar i Uppsala på 40-talet men sedan fanns det en mängd olika dansorkestrar, t.ex. hopsatta av regementsmusiker. Två stora orkestrar i Uppsala var Stig Grampes, en sju-man-orkester som spelade på danssalongen Mona, samt Rune Österdahls som spelade på Bluffen.

Revansch!

Att satsa på en karriär som musiker var alltför chansartat för Ingvar som ju hade sin karriär säkrad genom en akademisk examen. Ingvar var dessutom starkt påverkad av den högre status som det akademiska livet hade i Uppsala. Olof, som inte hade någon längre utbildning eller drevs på hemifrån, hade däremot allt att vinna på att utveckla sin musikaliska talang och bli musiker. Detta var hans chans att förändra sin levnadsbana, att bli något.

Nu jävlar anamma ska jag visa alltså. Jag ska visa alltså, att jag kan spela. Jag öva som bara den. Jag öva och öva. Och repeterade. Dom blev tokiga på mig grabbarna (Luf M22004:22.Int).

Stor beslutsamhet och stark revanschlust präglar ovanstående ord av en man som växte upp i en fattig familj i Svartbäcken, Uppsala. Fattigdomsstämpeln sved in i själen och känslan fick Olof att söka en väg som skulle leda till upprättelse. Han blev erkänd musiker och valde en bana som gjorde honom beundrad av sin egen generation. Olof fick så småningom också ett erkännande från föräldrarna, främst därför att han lyckades med att tjäna bra med pengar och kunde klä sig snyggt.

Kring 1943 visades en film med James Stewart i Uppsala och där hade den berömde och skicklige trumslagaren Gene Krupa en biroll. Detta inslag inspirerade pojkar inte bara i Uppsala utan över hela landet till att börja spela trummor. Olof var 15 år och blev lika fångad av Krupa som andra pojkar. Men det var inte bara musiken utan hela atmosfären i filmen som andades ett slags livsglädje. Idolerna i filmen bar fina kläder som inspirerade till efterföljd.

Olof fick möjlighet att studera vidare i något som kallades Högre folk-

skolan. Musikintresset tog dock överhand och han slutade skolan. Han var amerikainfluerad redan sedan barnsben vilket hade grundlagts genom matinéfilmer med bl.a. Mickey Rooney och Judy Garland. Han hade två morbröder som var folkspelemän och denna tradition hjälpte till att få honom att syssla med musik.

Då hade jag två saker att välja på, för att jag skulle få möjlighet att spela så måste jag sluta i skolan lite tidigare och söka mig ett jobb. Och ha möjlighet att tjäna lite pengar så jag kunde köpa mina trummor och börja spela. Och då gjorde jag det (ibid.: 3-4).

Olof tog ett arbete som ritare på en skofabrik i 16-årsåldern. Under dagarna arbetade han på skofabriken och på kvällarna gick han ner i en jordkällare utan lyse och övade med halvöppen dörr och en ficklampa. Swingen var svårspelad och krävde mycket övning. Olof fullkomligt levde för sin musik och tränade dagligen ett par, tre timmar. Han fick musikundervisning av en fanjunkare på regementet och så småningom tog han också lektioner för Bertil Fryhlmärk som bl.a. spelade för Thore Ehrlings. När kriget tog slut kom det en mängd olika läroböcker i musik bl.a. *Gene Krupas Drum School* där Ove kunde lära sig en del men han lärde sig också genom att iakttä hur musikerna spelade på de olika dansbanorna.

Under och efter kriget kom olika amerikanska musikfilmer bl.a. med Glenn Miller, Benny Goodman och Louis Armstrong till Sverige vilket intresserade många ungdomar. Olof och en kamrat gick och drömde om att bilda en egen orkester med ett engelskklingande namn. De smakade på orden, man skulle ta det egna svenska namnet och göra det engelskljudande. Och efter namnet skulle det heta Famous Orchestra.

SPECIALAFFÄREN
för allt som rör musik

Selanders
Varuhuset 19 21 Stockholm
1944

GÖR SOM LAMNETT YREK- OCH ARNATOMBÄNNER NÄR DET GÄLLER NÅGOT I MUSIKVÄRLDEN - VÄRD EBER TILL OSS!

Musikaffären – ett eldorado för musikutövarna.
Orkesterjournalen, mars 1944.

Man fick inte sjunga på svenska. Då var man corny, ute. Du vet man hade ett helsicke många gånger när man inte hade sångtexter. Då måste man sjunga, "See you to-

morrow, I hope I see you next week” och såna där texter vet du. Som man hitta på själv. Sjunga på engelska. Det gick inte att sjunga på svenska (ibid.: 8).

Olof arbetade som musiker från och till under årens lopp men också på kontor, bank och andra ställen. Vid 23 års ålder startade han äntligen sin egen orkester och i början av 50-talet vann den en orkestertävling. Hela orkestern blev uppmärksamrad och de stora stockholmsorkestrarna kom och ville ta över musikerna. Han fick själv erbjudanden och gick med i en av Sveriges bästa orkestrar och de turnerade runt i Norden. ”Vi var ju dåtidens Beatles kan man säga, på sätt och vis. Och folk stod och skrek när vi spelade”.

När hans orkester vann orkestertävlingen i början av 50-talet så hade Olof fått sin upprättelse. Det var en revansch på den fattiga uppväxten och det dåliga utgångsläget men också på människor i omgivningen som tidigt missunnat honom framgång. Det var vanliga arbetarpojkar som retat honom i ungdomen när han började. De tyckte att: ”man måste vara lite mer på den sociala skalan för att kunna få spela trummor i en orkester”. Sedan kom de som tidigare retat honom fram och ville sola sig i glansen av den berömda musikern. ”Jag hejade inte tillbaka alltså. Jag tittade knappt på dom” (ibid.: 22).¹¹

Olofs stora intresse för jazz och revanschönskingar var drivkrafter så starka att han ålade sig en stark disciplin för träning något som ledde till den eftersträvsvärda berömmelsen. Hans beskrivning av vägen till framgång är framställd som en kampens väg: medlet för framgången var intensiv övning.

I likhet med många andra musiker framhöll Olof musikens klasslöshet, att man umgicks över de sociala klyftorna. I musikerkretsarna var det endast den musikaliska kompetensen som gällde och inte den sociala bakgrunden. Men kritiken mot musiker som inte var tillräckligt bra kunde vara hård.

Annons i Orkesterjournalen, nr 6 1946.

B: Men du nämnde tidigare, och jag tyckte det var intressant, att det var socialt blandat?

O: Ja det var det verkligen bland oss killar som var intresserade av musik. Det var ingen som frågade om: "Är inte din pappa rektor eller professor?". Eller "Jobbar han vid Ekeby tegelbruk?". Det var aldrig tal om var man kom ifrån. Kunde man lira så kunde man lira och då fick man va med. Och kunde man inte lira så fick man va med och lyssna. Och intresserade man sig för att lira, det var bara hem och öva. Så det var väldigt hård utslagning på den tiden. Det var det. Kunde man lira då hade man spelning då fick man vara med. På jamssessions och så vidare. Hoppa in med jammarkillarna. Men kunde man inte lira då fick man gå hem och öva tills man kunde.

B: Men jag menar, vi säger, professorssonen fick han verkligen spela då för sin far?

O: Ja det tror jag säkert alltså. Det är många av dom här, Åke Hasselgård, hans pappa var väl härads hövding. Ja det var en underlig tid på det sättet, kanske dom som såg mest ner på oss, det var nästan dom från arbetarkretsar (ibid.: 24-25).

Den sociala bakgrunden var utan betydelse, det som räknades var att man var en duktig musiker. Vad ens föräldrar hade för yrke eller om man själv arbetade eller var student var oväsentlig. På så sätt kan man säga att det överskreds klassgränser inom musikens ramar. Däremot har det sociala bagaget haft betydelse för om man fortsatte att skapa sig en karriär som musiker eller ej som vi sett.

En viktig del i Olofs berättelse om sitt liv och sin karriär hör samman med kläderna. En ungdom som ville synas och som ytligt sett skrubbat av sig fattigdomsstämpeln.

Och musiken var ju det man levde för, t.ex. *Orkesseffruar*, när den filmen kom, så kom vi alla ungdomar med blommiga slipsar t.ex. Det hade orkestern där. Och man skulle ju ha gabardinkostymer. Jag menar skulle man ha kommit som dom gör i dag då hade man inte kommit in på ett ställe. Då skulle man ha elegant kostym. Flickorna med vackra klänningar. Snyggt lagda hår. För dom tog efter filmidolerna på den kvinnliga sidan. Och vi grabbar tog efter killarna då. Snygga kostymer och vita skjortor. Perfekt. Det gick väl åt mycket pengar till kläder och den där filmen *Casablanca*, den kanske du har hört talas om? Då kom ju schalslagen då skulle vi alla killar ha kostym med schalslag och så där. I stil med Humphrey Bogart (ibid.: 6).

I likhet med flera andra informanter tar Olof avstånd från, eller ställer sig oförstående till, klädseln bland dagens ungdom som t.ex. att inte klä upp sig i offentliga fritidssammanhang, som vid restaurang- eller dansbesök. När Olof spelade i den rikskända orkestern ålades medlemmarna en strikt

disciplin. Orkestermedlemmarna skulle byta kläder till scenuppträdandet. De skulle komma in och le på scenen. Olof blev känd som en riktig klädfantast i stan som alltid kom i perfekta skjortor. Han kontrasterar dåtidens eleganta ungdom med dagens. När Olof gick ut på ett nöjesetablissemang för en tid sedan förfasade han sig över den klädsel som folk bar. "Och det kom några unga killar in och dom var smutsiga, långhåriga och jeans och... halvtrasisga skjortor och så där, vet du. Och så titta jag till. Det var orkestern. Jag blev alldeles chockad. Det var orkestern! (ibid.: 28).

Vokalisten

Även kvinnor hade naturligtvis drömmar. Vad gäller jazzen så har de flesta utövare varit män men även kvinnor fångades av den. Kvinnliga musikutövare blev vokalister. Detta är f.ö. fortfarande fallet med de flesta dansband. Uppsalaflickan Ulla var en mycket skicklig och uppskattad sångerska under 40-talet med ett stort jazzintresse.

Jag hade vunnit en vokalisttävling på Värmlands nation och fått kontakt med en dansorkester och var överlycklig över att som sångerska få följa med ut till festplatser och folkparker i Uppsalas omgivningar – swingmusiken var det allt överskuggande intresset, och man hade stora negroida förebilder på plattor hemma att försöka efterlikna – "mörkt och sensuellt" skulle det vara, och naturligtvis skulle man sjunga på amerikanska. Alla medlemmarna i orkestern hade civila jobb i veckorna, men man träffades ofta före repetitioner och under lördag-söndagarna sommartid hade man engagemang på uppländska festplatser. Vi stuvade in instrumenten och oss själva i ett par hyrda gengasdrivna bilar och ibland åkte vi alla lastbil. Ofta fick vi vägledning av affischer som med smickrande stil aviserade vårt framträdande, om "parkens" läge om vi inte tidigare kände till det. Vi tog mestadels emot av arrangerande idrottsförenings representanter (ULMA 30720:16-17).

Ulla drogs in i musikvärlden genom brodern som spelade i en orkester. Fadern var bokbindare med teater och bokläsning som fritidssysselsättningar och modern hemmafru. Ulla hade tre syskon och hela familjen bodde i en två-rummare i Svartbäcken. Föräldrarna ville att barnen skulle få en lite högre skolutbildning och med hjälp av friplats och nedsatta terminsavgifter tog Ulla och två av hennes syskon realexamen.

Det rädde stor öppenhet i hemmet och i slutet av 30-talet när brodern

började spela jazzmusik fick orkestern repetera hemma i familjens lägenhet. De pressade in sig i den lilla två-rumslägenhetens vardagsrum och spelade. Brodern fick fri undervisning i instrumentalmusik i läroverket. Han hade en resegrammofon på vilken han spelade de stora amerikanska idolerna och

*Som vokalist hade kvinnorna störst möjlighet att få vara med i orkestrarna.
Teckning: ULMA.*

tog efter dessa. Ulla kunde alla låtar som brodern spelade. Hon började som vokalist i hans orkester. Efter realen arbetade Ulla en tid i Rulffs musikhandel i Uppsala. I början av kriget reste hon runt med olika orkestrar som spelade ute på landsbygden. Hon sjöng också på olika danshak i Uppsala. Repertoaren var blandad och dansvänlig med schlagers och amerikansk filmmusik. Hon flyttade till Stockholm och började spela på olika danslokaler där. I samband med detta blev hennes inställning till musik mer sofistikerad: "Det var då jag blev så väldigt fin så att jag bara skulle sjunga det allra mest extremt jazziga" (Luf M22007: 13.Int).

Ulla väckte uppmärksamhet för sin lite hesa röst. Hon var med i en känd orkester i Stockholm som spelade avancerad jazz. Hon själv sjöng alldeles för jazzigt för att någonsin bli accepterad av den stora publiken. Orkestern kompromissade lite grann med sin repertoar när de spelade på landsorten. De hade ofta en timmes konsert och spelade sedan dansmusik för att tillmötesgå publiken. Vid ett tillfälle spelade en av orkestermedlemmarna ett dragspelsstycke och den rev ned kvällens största applåder, vilket var försmädligt eftersom det var kvällens enda inslag utan jazz. Orkestermedlemmarna själva hyste ett stort förakt för schlagers och inriktade sig på ren jazz och evergreens.

Hennes stora idoler var framförallt de svarta sångerskorna Billie Holiday

och Ella Fitzgerald som hon lyssnade på under hela 40-talet och försökte efterlikna.

Varje onsdag och lördagkväll mellan kvart över tio och elva brukade en känd dansorkester spela i radion. Ulla deltog vid några tillfällen i dessa radio-program. På privata fester dansades till radions orkestermusik.

I Ullas tycke var den äldre generationen hemskt intolerant mot jazz. Att sjunga som Ulla med lite "negroid" röst innebar att samtidigt vara en dålig människa. Den som ägnade sig åt sådan musik var lösaktig eller omoralisk eller höll sig inte till reglerna. Musiken var rytmiskt eggande och dansstilen innebar oftast att man höll i varandra, oftast tätt. Det spelades trånande toner som gav en sexuell touch.

I likhet med Olof kände Ulla av kritik: "kritiken kom oftast underifrån från dom egna. När jag vann den där tävlingen och så var jag plötsligt då swingsångerska. Då var det en del som spydigt sa till mig: 'Vad du har kommit upp dig då.' Det var lite fult vet du" (ibid.: 43).

Ullas speciella filmidol hette Deanna Durbin. Hon spelade med i musikfilmer och sjöng klassisk musik. En av Durbins mest kända filmer hette *Hundra man och en flicka* (1937) och var en historia om en fattig liten tonårsflicka med en fantastisk röst som slog den berömda orkestern med häpnad, blev upptäckt och väldigt berömd.

B: Ville du själv bli berömd?

U: Nej, jag ville inte det. Nej, nej, men det var så härligt då när man var så ung och hade så dåligt självförtroende, och jag hade finnar i pannan och jag hade oglamorösa kläder och var så fattig och hade inget eget rum att vara i, och sen då, vara med i en sån Askungesaga, det var överhuvudtaget vad jag älskade mest. Men ändå hade man distans till det så att man tänkte ju aldrig att det skulle gå en själv likadant. Men man njöt av en sån handling (ibid.: 50).

Det här var en tid då man älskade framgångshistorier, och den svenska filmen *Swing it magistern* var direkt påverkad av den amerikanska motsvarigheten *Hundra man och en flicka*. Alice Babs Nilson som själv var en fattig ung tonårsflicka med en stor röst fick personifiera framgångstemat.¹²

Radioprogrammet "Vårat gäng" var omåttligt populärt från slutet av 30-talet, och här handlade det också om målinriktad ungdom från enkla förhållanden som tog sig upp genom musiken. 1941 spelades det in en film med samma namn.

Kvinnlig dansmusiker

Hur var det då att vara ensam kvinna i en i övrigt manlig orkester och fara ut på turnéer? Blev hon accepterad som like och vad ansåg omgivningen? Kerstin var dragspelare i olika dansorkestrar på 40-talet, både i orkestrar med enbart kvinnor och som ensam kvinna bland män.

B: Hur var det när du spelade ihop med killar då? Var det svårt att vara tjej? Dom accepterade dig?

K: Jaa. Och i bilen hem på nätterna brukade dom, chauffören och killarna dra fräcka historier. Men då brukade dom ropa på mig först och se om jag sov. För jag brukade alltid somna bakom kappan i ena hörnet. Då svarade inte jag. Satt och tjuvlyssnade. Men dom var väldigt finkänsliga. Väntade tills jag somnade. Nej det var inga problem med killarna. Inte alls (Luf M22003:12. Int).

I likhet med Ulla så började Kerstin spela genom en familjemedlem. Hennes far var yrkesmusiker under en period, han spelade i en restaurangtrio. Även modern var musikalisk och spelade piano på gehör. Kerstin gick efter folkskolan en två-årig högre folkskola och arbetade sedan på kontor.

Hon tog lektioner på musikskolan och senare hos en privat lärarinna. Så småningom kom en pianist från faderns orkester hem till familjen och lärde Kerstin spela piano. Vid 15 års ålder fick hon ett dragspel av fadern och hon tog lektioner för dragspelaren Elis Kimby. Efter hand började hon spela ihop med två andra flickor, piano plus två dragspel. De hade ett engelskt namn. I en annan orkester hon deltog i bestod medlemmarna av två pojkar och två flickor. Efter en tid startade Kerstin egen orkester. Hon spelade offentligt från 1944 till 1947, och slutade när hon träffade sin blivande make.

B: Jaså, varför det då?

K: Jo han tyckte inte att det hörde ihop att flänga på dansbanor och ha familj. Nej. Och han hade också förutfattade meningar. Ja, med all rätt måste jag säga. För att jag har sett en hel del. Ja då. Det blir många frestelser när man är ute. Det är klart att man fick dansa i pausen och sen när dom satte på gram-mofon då men... pojkarna är inte så nogräknade vet du, när dom är ute och spelar. Så att... och det insåg jag ju själv att det var väl inte så lämpligt att mamma åker ut på lördag och söndag och sen kom det ju barn i huset. Jag la av fullständigt (ibid.: 7-8).¹³

Kerstin reste runt i Uppland och spelade även i Stockholm vid några tillfällen. Orkestern spelade på Folkets Hus, restauranger och ute på dansba-

nor. Repertoaren var bred och bestod mest av dansmusik därför var hennes orkestrar alltid mycket populära. Hon deltog också i dragspelstävlingar. Men det var några tuffa, intensiva år med hårt dubbelarbete. 1942 var Kerstin ute och roade de inkallade pojkarna vid norska gränsen.

Och körde tre föreställningar varje dag. Och det var ju kul. Jämtland, Härjedalen. Dom låg uppe vid norska gränsen pojkarna och fick lappsjuka och behövde roas. Fast det var ju ganska jobbigt. Då hade man 21 kronor om dan. Det var ju oerhörda pengar då. Du förstår man hade 80 kronor i månaden på sitt jobb. Och så fick man plötsligt 21 kronor om dan. Fri mat och logi. Det var ju jättefint. Men det var jobbigt som sagt. Det slutade med att jag blev sjuk på kuppen. Blev överansträngd helt enkelt. Det blev ju dåligt med sova och sena kvällar ibland och mycket resor. Ibland fick man ju gå på vägen och skjuta på, det var ju gengas då (ibid.: 28).

Kvinnor som varit med i orkestrar under 40-talet understryker att det rådde ett slags jämställdhet inom orkestrarna, kvinnorna hade en lika stark position som männen och respekterades (se även Wittström 1973:94). Utifrån ett litet underlag är det svårt att generalisera men möjligen var orkestrarna inte bara klassöverskridande utan också könsöverskridande. Det spelade ingen roll om man var man eller kvinna, det var förmågan som räknades inom orkestern. Däremot kan kanske det faktum att antalet aktiva kvinnor var så få inom orkestrarna tyda på att barriären att ta sig in i dessa var desto svårare. Kvinnor som ställde sig på scenen var med och tog för sig av ett offentligt liv.

Swingen som generationsmusik

När jazzen kom till Sverige gick den hand i hand med moderniseringen. Jazzen stod för något nytt och exotiskt och attraherade ungdomsgrupper som bejakade den nya tiden. Massmedier hjälpte till med den internationalisering som följde. Med musiken kom kulturella utspel som dans, kläd- sel osv. Swingjazzen blev en generationsmusik. Mitt under kriget fick swingjazzen ett stort uppsving bland ungdomen många rycktes med av den amerikanska svängiga musiken som lockade till dans och kontrasterade mot krigets dysterhet.

Påfallande många aktiva musikutövare i olika jazz eller dansorkestrar kom tidigt i kontakt med musik genom föräldrar, syskon eller andra släk-

tingar. ”Man fick musik till blodet”, säger en dåtida musiker (jfr Wittström 1973).

Antalet orkestrar och amatörmusiker ökade klart under 1940-talet och musikerna var populära bland ungdomen: ”... och där var kanske tusen eller mer i publiken som såg upp till en, man var känd utav dom här. Man var kanske beundrad utav dom. Man kände en viss tillfredsställelse av att kunna göra någonting som människor tyckte om. Som dom uppskattade” (Luf M22010:18.Int). Ett annat incitament för musikerna var att de tjänade bra med pengar. Dessa pengar behövdes väl som komplement till vad de tjänade civilt.

Redan i början av 40-talet hade flera av de amerikanska svarta storbanden börjat söka sig mot nya uttryckssätt. Be-bopen nådde Sverige först i slutet av 40-talet och det var först kring 1950 som Charlie Parker och Dizzie Gillespie fanns representerade på den svenska skivmarknaden (Bruer-Westin 1974:59,89). Svenska ungdomar som hade lärt sig älska swingen hade svårare att ta till sig be-bopen som var mer komplicerad. Men många menar att de lärde sig även efterhand att gilla den nya musikstilen, en del behövde flera år på sig för att kunna tycka om den. Så småningom började även svenska jazzmusiker spela be-bop.¹⁴ Omkring 1950 kom en ny jazzstil som kallades cool. Med cool avsågs att musiken som spelades var lägmäld till skillnad mot de tidigare stilarnas mer kraftfulla uttryck (ibid.: 73).

För många av de som var unga på 40-talet går det ett slags gräns vid be-bopen och cool jazz. Dessa musikstilar blev accepterade efter en period men när rock'n rollen kom i mitten av 50-talet var det definitivt stopp för många gamla jazzälskare. Nu var det dags för en annan ungdomsgeneration att ta vid och utveckla sin favoritmusik. Ingvar ansåg rock'n rollen vara ett steg tillbaka i musikutvecklingen eftersom den var enklare än jazzen med ett fåtal ackord.

Jag kommer ihåg 1956 när jag var i Uppsala och spelade då. Inte så ofta, men det hände då och då. Då man började känna att det här är sista varvet nu som går. Då tyckte vi väldigt illa om den här musiken och satt många och funderade: ”hur kan människor tycka det är bra?”.

Så när man var ute och spelade, och rock'n'rollen hade inträtt i landet så kom ju alla fram och sa det: ”Vad spelar ni det där för, kan ni inte spela rock'n'roll eller någonting.” Och då kunde man inte det. Därför att man inte hade utrustningen. Man skulle ha gitarr och man skulle ha en som sjöng och allt det där. Då spelade man ofta boogie-woogie, för den var väldigt bråkig och bullersam och rytmisk och så där (Luf M22001:31.Int).

För de musiker som ville fortsätta att spela som levebröd följde en svår omställning till en musik de inte var så intresserade av att spela, men som de var tvungna att anpassa sig till. Olofs orkester fick spela och sjunga schlaggers, vilket de hatade. Men Olof insåg att det var nya tider och ny ungdom med ny musik. "Då tänkte jag, det är en ny tid. Jag tänkte på mina morbröder och så där. När vi kom med swingmusiken i mitten av 40-talet då var ju dom ute med sin Jularbo-musik" (Luf M22004:14.Int). När Rock'n'rollen kom som musikform under 1950-talet var jazzen inte längre en bred dansmusik. 1940-talets ungdomsgeneration var inte längre ung och hade svårt att ta till sig den nya musiken. Nu var det dags för en ny generation att ta vid.

Nyhet!

TRUMPET SKOLA

AV THORE EHRLING

En trumpet-skola, utarbetad efter moderna, amerikanska principer, har framför allt sikts i svensk undervisningslitteratur. Denna brist övrigt nu genom en utomordentlig och i alla avseenden ickefärdig trumpet-skola, utarbetad av Thore Ehrling, en av de absolut ledande trumpetarna i Sverige. Läroboken innehåller allt vad en modern trumpetare behöver veta, är illustrerad och har en särskilt kapitel om trumpeterna i dansorkestern. Pris 9.50.

Skolans FÖRLAG

Regeringsgatan 22 - Tel. 10 99 76, 20 29 26 - STOCKHOLM

*Att lära sig spela per
korrespondens. Orkesterjournalen, juni
1946.*

6. Den laddade kroppen

Ungdomens sexualvanor

Det "sexuella" stod i fokus för debatten om ungdomsproblemen. Debattörerna oroade sig bl.a. för att jazzen och dansen ledde till oönskade erfarenheter. Föreställningarna var att ungdomen var mer lössläppt än tidigare generationer och i moralisk fara. Var det så att den intellektuella medelklass som angav tonen i diskussionen hade ett annat förhållningssätt till kropp och sex än vad de folkliga skikten hade? Eller hade kanske föreställningen om en sexuellt lössläppt ungdom en reell grund?

För att få ett grepp om den svenska ungdomens sexualvanor utfördes ett antal undersökningar under 1940-talet.¹ Utifrån befolkningsstatistik hade man ofta indirekt kunna sluta sig till att sexuella erfarenheter före äktenskap måste vara mycket vanligt. Denna hypotes visade sig stämma väl överens med den undersökning som Gustav Jonsson gjorde bland beväringar.

I en av grupperna, bestående av män i 40-årsåldern, hade i stort sett samtliga haft samlag som ogifta. I gruppen med 20-åriga män var siffran 80 %. Eftersom studenterna bland 20-åringarna visade ett markant annorlunda mönster så fick de bilda en grupp för sig. Av studenterna hade 40 % haft samlag före 20 års ålder (SOU 1951:41 sid 170–71).

Gustav Jonsson menade att orsaken till den lägre förekomsten av samlag bland studenter under tonåren hörde samman med uppväxten i de övre socialgrupperna. Viktigt tycktes vara att "...studenterna längre än andra ungdomar får inta barnets beroendeställning inom familjen" (SOU 1951:41 sid 175).

Jonsson räknade också fram ett slags medeltal för pojkarnas sexuella debut och fann att denna var cirka 17 år. Undersökningens resultat visade att sexualrelationerna under 1940-talet var stabilare än under tidigare perioder. Därmed kunde han tillbakavisa "vulgäruppfattningen om en tilltagande sexuell lösaktighet bland de unga" (SOU 1951:41 sid 185).

Det finns dock ett stort problem med Jonssons slutsatser. Som stöd för tillbakavisandet av en tilltagande sexuell lösaktighet bland unga anför han att fler av gruppen män i 40-årsåldern hade sin samlagsdebut med en tillfällig förbindelse än gruppen 20-åringar. De yngre hade alltså i flera fall en stadigare förbindelse vid sin sexdebut. Men eftersom undersökningen utfördes under åren 1942–43 gjorde de flesta av männen sin debut redan i

slutet av 30-talet eller möjligen kring 1940. Alltså är det svårt att se dessa som representativa för 40-talets unga. Snarare berättar resultaten att unga under 30-talet var restriktivare i sexuellt avseende än generationerna både före och efter.

Statistiken pekar i en annan riktning vad gäller 1940-talets sexualvanor. Man kunde slå fast att det allmänt skedde en nedgång i ålder vad gällde den sexuella debuten. Frekvensen samlag ökade bland unga. Antalet ogifta mödrar under 20 steg och var talrikare 1945–46 än under de föregående 75 åren. Antalet giftermål bland unga under 20 steg också vilket var ett tecken på att de gift sig på grund av graviditet. Under beredskapsperioden hade antalet skilsmässor ökat markant. Gonorréfrekvensen bland unga flickor i åldern 15–20 år ökade. Statistiken tyder alltså på att det sexuella mönstret bland unga under 20 förändrades under 40-talets lopp (SOU 1951:41 sid 214–221).

En annan undersökning som baserade sig på ett mindre antal kvinnor visade att av de gifta kvinnorna i undersökningsmaterialet hade 80 % sagt sig haft samlag redan som ogifta. Den genomsnittliga åldern för den sexuella debuten låg vid 18 års ålder. Vidare hade omkring 50 % av kvinnorna från de övre och mellersta socialskikten haft samlag före 21 års ålder medan antalet var 65 % inom den lägsta socialgruppen (SOU 1951:41 s. 197–198). Denna undersökning visade alltså i likhet med den förra att det fanns sociala skillnader i det sexuella mönstret.²

Undersökningarnas resultat pekade bl.a. i riktning mot att arbetarungdomens sexuella debut skedde tidigare än medelklassens unga. Den häftiga debatten kring Dansbaneeländet bottenade bl.a. i att medelklassen fruktade att deras egna barn skulle ta efter arbetarklassens mera "lössläppta" vanor (jfr Frykman 1985:76–78). Men här fanns också tendenser till förändringar i det sexuella mönstret bland yngre som kan tolkas som en mer lös-släppt praktik i jämförelse mot i alla fall 30-talets unga. Jämför vi med 1800-talet blir dock tolkningen en annan (se Frykman 1993:189–190).

Ungdomen bryter ny väg

Om sexualfrågan fördes en livlig debatt under 1920- och -30-talen. Starka krafter arbetade för en annorlunda syn på sexualiteten. När preventivlagen upphävdes 1938³ hade en ny sexualsyn i praktiken redan upphävt den. Det ansågs nu att kunskap om och tillgång till preventivmedel hörde till de

självklara rättigheterna. 1942 infördes sexualundervisning i skolorna men den blev obligatorisk först 1956 (Ottosen-Jensen 1986).

En befolkningskommission tillsattes 1935 med uppgift att utreda befolkningsfrågan och stimulera äktenskapsbildningen.⁴ Den sökte vidare vädra ut gammal dubbelmoral och okunnighet i sexualfrågan. Man pekade inte minst på att den offentliga inställningen präglats av "bristande uppriktighet". Hoppet stod till de unga, kommissionen framhöll att de "... särskilt hos ungdomen trott sig skönja en större vilja till och förmåga av öppenhet och allvar vid diskussionerna av denna fråga liksom av sexuallivets problem i allmänhet. Men denna utveckling till det bättre har ännu icke till fyllest genomsyrat det allmänna uppfattningssättet" (SOU 1936:59 sid 13).⁵

Den allmänna föreställningen om att antalet utomäktenskapliga förbindelser var i stigande kommenterade kommissionen med att det var just hos ungdom inom de högre sociala skikten samt inom medelklassen hos vilka dubbelmoralen varit gällande, som förändringar vad gäller könsförbindelser var utmärkande (SOU 1936:59:73). Spridningen av smittsamma könsjukdomar, som också var en del av argumentationen gentemot ungdomen, menade man berodde på okunnighet.

Kommissionens slutsatser var att det behövdes upplysning och undervisning om sex. De förändringar som alltmer bredde ut sig syntes alltså först och främst inom den unga generationen. Det var i hög grad kvinnornas framträngande på arbetsmarknaden och andra områden som banat väg för förändringarna. Med detta betänkande hade en milstolpe vad gäller det offentliga talet om sexualiteten uppnåtts. Brytningen med den viktorianiska epoken var fullbordad (Nilsson 1994:266–267).

1937 kom Befolkningskommissionen med ytterligare en utredning som gällde abortfrågan. Ett viktigt motiv för kvinnor som ville ha abort vid den här tiden var den sociala ringaktning som en ogift moder utsattes för. Hon t.o.m. riskerade att bli utstött från sin familj. Många kunde överse med att en ogift kvinna hade sexuella förbindelser men blev hon havande så tog man avstånd ifrån henne. En humanare syn var dock på väg, uppfattningen i slutet av 1930-talet var väsentligt mildare än bara några årtionden tidigare menade kommissionen (SOU 1937:6 s. 13–14. Se även Frykman 1977).

I betänkandet i sexualfrågan 1936 visades på en ny moral men den var full av paradoxala förslag. Sexualiteten instrumentaliserades som ett medel för staten att skaffa fram fler barn. Men sexualiteten lyftes också fram och prisades för den glädje som den gav människorna. De utomäktenskapliga förbindel-

serna accepterades, samtidigt som äktenskapet framhölls som det enda "normala". Preventivmedelstekniken skulle läras ut samtidigt som man varnade för en alltför långt gående "rationalisering" av driftslivet (Hirdman 1993:147).

Nyfiken på sex

Ett mandomsbevis mellan grabbarna i Svartbäcksgänget var att förmå någon äldre kompis att köpa preventivmedel. Paketet kostade 50 öre och många grabbar köpte det av ren nyfikenhet. Paketet förvarades sedan i plånboken länge och väl utan att komma till användning. På plånbokens avigsida bildades efter hand ett eller tre upphöjda ringavtryck! Pinsamt om någon förälder fick se det och bli ertappad med innehav av kondomer. Den upphöjda ringen på plånboken var beviset – den försvann inte i brådrasket (ULMA 30720:48).

För att skaffa klarhet om erotiska sammanhang gick pojkar ur gänget iväg till biblioteket och läste *Människokroppens organ*. Läsningen gav upphov till skratt vilket lockade fram bibliotekarien som tog ifrån pojkarna boken eftersom den tillhörde bibliotekets vuxenavdelning. Pojkarna var gamla nog att börja arbeta men ansågs inte ha åldern inne för att få läsa om människokroppen, något hemligt som vuxna smusslade med.

De här arbetargrabbarna strävade efter att vara vuxna tidigt och just sexualiteten var ett område där man ville verka erfaren och insatt. Unga pojkar i gänget som själva inte hade haft kontakt med motsatta könet iakttog hur äldre ungdomar betedde sig på dansbanan och det man inte såg själv lade fantasin till. Nyfikna busvisslade de efter förälskade par som försvann in i skogen och diskuterade vad paret skulle göra där.

Den sexuella debuten för Allans del skedde i samband med en danskväll vid 16 års ålder. Med en kamrat hade han delat på brännvin och när buteljen var tom irrade Allan runt omkring dansplatsen på ostadiga ben och letade efter en viss flicka. Benen lydde honom inte och han snubblade in i ett busksnår och lade sig tillrätta för att vila. Han vaknade upp huttrande framåt morgonkvisten och såg den efterlängtade flickan sitta på en sten och vänta på honom. Så här på tu man hand infann sig blygsel och de hade svårt att hitta orden. Allan bad henne till slut komma närmare så han kunde hålla om henne, men hon föreslog först att de skulle leta reda på cyklarna och fara hem.

Gängets jargong och råsnack gick ju inte an då man nu hade en tös på tu man hand. Hittills har man ju bara vräkt omkull dom och tafsat under kjolen, försökt dra ner deras trosor men inte lyckats... Bara den där erövringslusten i gäng då vi kopplade armarna på tjejen för att någon kompis skulle få nöjet av

att släta henne! Undrat över varför dom, som vi sa, fick grejerna en gång i månaden. För oss grabbar ett fullkomligt mysterium, höljt i dunkel. Den naturliga förklaringen fanns ju, men man pratade inte med sina systrar eller tjejer om de där (ULMA 30721:61).

Till slut tog flickan av sig sin kappa, bredde ut den i gräset och satte sig bredvid Allan.

Skälmskt tuggar hon på ett grässtrå, ber mej sluta ögonen så hon får pröva var det känns mest. Förnimmer då hon sakta snuddar sitt känselspröt mellan ögonen, under ögonen, mellan näsan och mun... Hastigt drar jag henne intill mej, uppfylld av en enda tanke, hon skulle bli min tjej. Hon trycker sig intill, andas häftigt, hela hennes kropp spänner sig. Känner hur det växer under tyget på mina sommarbrallor... nu måste jag... min omfamning blir vild av begär... jag försöker övertyga henne om att inte vara rädd: "Såja, jag ska vara snäll, du hjälp mej, du e fin..." flämtande kysser jag henne, allting är tyst omkring oss. Låter brallorna hasa ner, den svala morgonbrisen gör att jag ryser till men hon höjer sig under mej – hon gör mig till viljes...hur tillgiven hon var, bara hon och jag, stillheten, den blå himlen... hennes kappa som skrynklad ihop sig under vårt famntag. Som i kramp kramar jag om henne... neej inte än... och... det hela är över. Hon ligger stilla med slutna ögon... kommer ihåg hennes protester. Om du lovar att va försiktig, du måste lova de... (ibid.: 59–61).

Denna första älskogsupplevelse slutade lite snopet för paret. Flickans kappa blev full av fula blåbärsfläckar vilket gjorde Allan hemskt förlägen. De fann sina cyklar och trampade in till stan sjungande slagdängor. Inne i Uppsala åkte flickan iväg åt sitt håll med ett kort hej och Allan blev kvar och kände sig dystert och sårad.

Alldeles solo står jag där med min hoj i hörnet. Känner mig lite dum, kom mej inte för att stämma träff med henne heller. Kappans fel, alltihop! Men jag har nu varit med om de där att vara med en tjej. Men de gick ju så fort, de kanske inte tjejen gilla, och så va hon så där jädrans rädd. Hon va lite fumlig själv – men min första tjej (ibid.: 62).

Allans beskrivning kan te sig som en realistisk skildring av en tonårings första tafatta sexuella upplevelser. Här finns osäkerhet och blygsel men också förväntan och ömhet. Kanske flickan i berättelsen upplevde rädslan över att ha blivit gravid. Skildringen hade med största sannolikhet tolkats av 1930- och -40-talens moralkonservativa debattörer som ett bevis för ungdomens förfall i sprit och sex, ett veritabelt dansbaneelände. Intim pardans och eggande musik i förening med alkohol kunde leda till förförelse och sex ansåg debattörerna, som vi sett tidigare.

För ungdomen var de praktiska möjligheterna till sexuell samvaro inte alltid så stora. Möjligheten ökade under somrarna kring utedansbanorna. Under vinterhalvåret minskade chanserna då de flesta bodde hemma. Ett undantag utgjorde de som flyttat in från landet och hyrde rum i stan. Rykten spred sig om "madrasser", flickor som ansågs lättillgängliga. Många av informanterna kan berätta om att det var tillåtet att ha samlag om man haft sällskap med en person under en längre tid, s.k stadigt sällskap.

Dansbanan var en plats där många träffade sin blivande make eller maka. Men vad hände egentligen på vägen hem från dansbanan, var en puss i porten det enda som vanligtvis skedde av närmande? En man som svarat på en frågelistan kan berätta här vad som var brukligt i hans bygd:

Så om man tillhörde de utvalda som fått första damernas så bjöd man flickan på slutvalsens som ofta var Konvaljens avsked och så kom man överens om sällskap hem. Så vandrade de tillsammans bort för att ta ut sina cyklar från cykelstallet följda av de överblivnas avundsamma blickar. Under hemfärden, hur upplevdes då inte sommarnatten. Här och var hördes näktergalens nattkonsert och så den ljusa sommarnattsskymningen. Vad hände sen? Ja var sällskapet bara en enstaka gång så blev det väl bara en pratstund eller en liten promenad – kanske man kunde stjäla en kyss innan man for hem. Blev sällskapet varaktigt blev det nog mera av kyssar och smek och blev det riktigt stadigt kunde det nog bli ganska intimt utan att man fördenskull hade samlag med varandra. Ännu krävde nog de flesta flickor ring på fingret innan de blev mera lättillgängliga och jag tror de flesta pojkar respekterade detta även om de ibland betedde sig som det vore motsatsen. De flickor som var lätta på foten stod inte särskilt högt i kurs hos pojkarna även om en del gärna stod till tjänst och följde dem hem. Jag hade en kamrat som talade om att han en gång följt en flicka hem, han var endast 16 år då och när de kom hem så "for hon i byxor på mig. Jag blev så rädd så att det dröjde länge innan jag sen vågade följa någon tös hem", berättar han. Annars var det sällsynt att någon berättade om sina äventyr med flickor för kamraterna. Någon hade kommit att se i handväskan hos en flicka att hon hade kondomer med sig. Detta ansågs vara förfärligt, sådant skulle inte en flicka befatta sig med, det var pojkens sak. Så ansågs det också visa att hon var med från början (Luf M20498).

Den skamliga kroppen

Det fanns, som vi sett ovan, skillnader i det sexuella mönstret mellan olika sociala skikt, där arbetarklassen var mer öppen i synen på sexuella förhållningsskapliga förbindelser. Men hur stor var öppenheten i sättet att förhålla sig till kroppen och i sättet att tala om sex? Man skulle kunna tänka sig att

Olika generationer?

trångboddheten och den intensiva fysiska närvaron bland arbetarfamiljerna skulle gynnat en öppnare syn. Men 40-talsungdomens berättelser tyder på mycket hemlighetsmakeri mellan föräldrar och barn. Henry berättar om hur kroppen hanterades i hans familj under barndomen:

Man fick inte visa sig naken. Det var en regel som gällde också inom familjen. Pappa och mamma klädde sig i köket och under tiden fick jag och min bror hålla oss i rummet. Vi hade ju utedass och nattkärl. Pottan stod under diskbänken och när den användes av någon skulle de andra gå in i rummet. Man kan tänka sig pjosket när det kom främmande, skämten när det var fest med grogg och pottan skulle fram för damernas räkning. Ingen regel minns jag så bestämt och orubbligt från barndomsåren i Uppsala som den att man skulle skylla nakenheten. Brott mot den regeln betraktades som något sjukligt (ULMA 33681:14.Mem).

Beröringen blev problematisk, beskriver Ronny Ambjörnsson utifrån sin uppväxtmiljö: "Vi gick alla omkring som med luftkuddar mellan oss, kom två kroppar för nära repellerade de varandra som omvända magneter" (Ambjörnsson 1995:15). Kombinationerna av å ena sidan hög grad av fysisk närhet mellan familjemedlemmarna, den alltmer öppna offentliga diskussionen om sexualitet, litteratur och film samt, å andra sidan hemlighetsmakeriet gjorde att sexualiteten laddades och blev mera spännande.⁶

1930-talet har beskrivits som en tid av kroppens revolution och detta hade samband med viljan att upptäcka och förändra samhället (Frykman 1993: 163–172). Idrott och gymnastik blev på modet, den fysiska träningen ansågs vara en karaktärsdanande fritidsverksamhet. Man förhäriligade den arbetande och nyttiga kroppen (Frykman 1985:69).

Detta tal om kroppen och sexualiteten tycks ha påverkat 40-talsungdomen i högre grad än deras föräldrar. Det var ungdomen som upprördes över vuxengenerationens prydhets vad gällde sättet att tala om sex.

Jag kommer ihåg hur man alltid hörde om sex, det snackades kolossalt mycket om sex. Det gjorde man då, dels på skämt och dels då kvinnorna på allvar mera avståndstagande. Sex var egentligen något förbjudet, skamligt. Och med den följderna att man kunde bli gravid, då hade man inga rättigheter kvar. Såna historier kommer jag ihåg att jag hörde från sex-sju-årsåldern och det fortsatte ju bara under kriget (Luf M22002:24.Int).

Henrys berättelse om barndomens 30- och 40-tal visar ett slags besatthet av sex. Han minns arbetarfruarnas skvaller kring "lösa" sexuella förbindelser, ett ständigt tal om det förbjudna och de som utförde det förbjudna. För unga människor framstod vuxnas skvaller som något negativt och otidsenligt.

Den där skadeglädjen den kommer jag verkligen ihåg, den låg alltid på lur alltså. Vanligast märkte man ju det när någon flicka blev gravid och inte var gift eller ens förlovad. Det var ju inte ett kafferep eller ett kalas utan att någon på det här sättet drogs upp, mer eller mindre avrättades (ibid.: 11).

Erövrarna

Att vara sexuellt erfaren hägrade för de arbetarpojkar som tidigt började arbeta och var ute och roade sig mycket. Men en hel del var bara jargong och skryt. Det var troligtvis endast en mindre del av dessa som gjorde sexuella erövringar på löpande band och hade sex som ett mål i sig. Det tycks som att det var viktigare att kunna redovisa, som ett manlighetsbevis, inför andra pojkar att man hade gjort en sexuell erövring än vad själva upplevelsen i sig betydde. Önskade följder kunde bli att någon flicka blev gravid och den blivande fadern, som inte hade känslorna med, vägrade ställa upp och gifta sig med henne.

En ung man som sökte sexuella erövringar var stockholmspojken Rune. Han och de manliga vännerna gick på dans och hade som mål att få tag i villiga flickor.

Och jag menar, varför gick man ut och dansade, ja inte gick man ut och dansa för att det var roligt att dansa. Och inte gick man ut på dansen för att konversera, för att träffa glada kamrater. Utan skälet var ju... att få tag i en tjej. Ja, en sak till. Jag menar, grejen för att du ska förstå liksom hur... hur tillvaron gestaltade sig, jag menar sen var det ju inte hem och vältra sig i kuddarna i fall man fått tag i en tjej va. Utan det var ut i Djurgårdsskogen va. Eller i en källare eller på en vind. Eller i trappuppgång. Ja det var otänkbart att ta med sig en tjej hem va. Och dom kunde i allmänhet inte ta med sig en kille hem va. Utan... dom mera intima tillställningarna dom försiggick på såna platser (Luf M22017:28. Int).

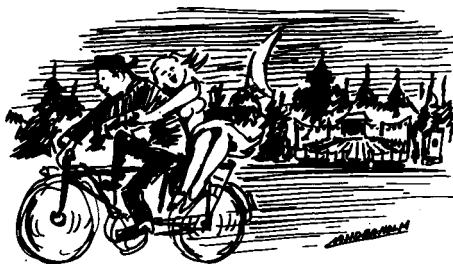
Synen på flickor var med Runes egna ord cynisk, flickor användes till en sak, sex! Första samlaget ägde rum i 14-årsåldern. Rune tyckte att det var enormt, nu hade han dessutom ”en otrolig grej att berätta för kompisarna”.

Rune växte upp tillsammans med sex syskon i en fattig familj. Fadern försörjde sig som diversearbetare. Den tidiga barndomen tillbringades i lantlig miljö men så småningom flyttade familjen till Stockholm. Snart lärde Rune känna en grupp pojkar och tillsammans bildade de sju grabbarna ett gäng som höll ihop under hela uppväxttiden.

Pojkarna i gänget började tidigt arbeta och tjäna egna pengar. De låg

ständigt i strid med andra gäng, ofta blev det blodiga slagsmål. ”Påkar och såna här tillhyggen, där damma man ju på. Friskt. Och slangbellor och sånt där så att där var ganska våldsamma slagsmål.”

Rune och hans vänner började gå ut och dansa vid 15 års ålder. De köpte varsin hatt för att de skulle se vuxna ut. Efter påtryckningar hemifrån började Rune i realskolan och påbörjade därmed en resa bort från sitt sociala ursprung. Trots att han nu gick i skolan höll han fast vid sina gamla vänner. När Rune gick ut för att dansa gick han aldrig dit läroverksungdomar gick, där han inte kände sig hemma. Vid ett tillfälle besökte han ett ”fint” ställe på Sturegatan men bestämde sig för att aldrig göra om det.

Att slå följe hem. Teckning: ULMA.

B: Varför det ?

R: Nej för att där gick alltså... den här typen utav tjejer som förväntade sig att man skulle föra en innekonversation.

B: En innekonversation?

R: Ja. Alltså att man skulle kunna snacka och så där du vet. Det där låg inte för mig.

B: Menar du vara intellektuell?

R: Ja, ja visst.

B: Därför att dom var studerande?

R: Ja, just det. Och det där hade jag komplex för. Alltså. Det fixade inte jag (ibid.: 22).

I ett tidigare avsnitt berättades om hur Thore klarade av att överskrida klassgränserna och vinna gillande hos medelklassflickor på dansgolvet. Den blivande klassresenären Rune skydde istället medelklassflickorna med vilka han inte kände sig hemma. Av allt att döma hade Rune samma språkliga begåvning som Thore men en stor skillnad var just det faktum att Rune var på väg att byta klass och befann sig i en osäker social position, där erfarenheterna från skolan dagligen underströk klasskillnaderna. Den fördel medelklassungdomen hade vad gällde social och kulturell kompetens skapade mindervärdeskänslor hos Rune.

Han sökte sig istället på fritiden till personer och miljöer där han kände sig mer hemma och socialt säker. Det vanliga var att arbetare och studerande inte gick till samma ställen och dansade. Man var på osäker mark på respektive grupps område. Rune gick sällan till Skansen där medelklassungdom gick och där flickorna förväntade sig att "...man skulle föra just det där samtalet. Och det låg inte alls för mig. Där kände jag mig väldigt underlägsen alltså" (ibid.: 26).

Rune och kamraterna gick hellre till Bal de Paris i Stockholm och dansade för dit gick flickor i gängets smak. "Där kunde man ragga en brud mycket lättare alltså, utan att behöva ha hela det här köret, jävla kring-snacket alltså. Och så där trivdes man ganska bra. Sen fanns det ju Nalen, och Nalen var ett bra ställe, där fanns arbetartjejerna" (ibid.: 27).

B: Men överlag, var det mycket skryt om det (sex)?

R: Ja.

B: Som var bara skryt ?

R: Ja det är klart. Man förstörde upp naturligtvis allting va. Och det var... jag såg en gång en italiensk film, jag kommer inte alls ihåg vad den hette. Den skildrade unga grabbar i hans ungdom, och deras nästan så där hysteriska intresse för sex. Och lite grann utav det där fanns. I varje fall i det gäng som jag tillhörde.

B: En slags enorm upptagenhet av det?

R: Ja, just det. Fixering. Och jag har försökt fundera på det där mycket efteråt, va. Och jag har försökt att för mig själv förklara. Vid den här perioden när man alltså började upptäcka saker va. Det var ju mitt under ett brinnande krig. Och vi vet ju hur amerikanerna reagerade med alla sina pinupbilder som delades ut (ibid.: 24).

Rune menar att barndomsupplevelserna av kvinnan var så motsägelsefulla att de präglade honom för livet. Som åtta-åring hade han aldrig sett en flicka naken trots alla systrarna och en dag kom en syster hem med ett ritblock fullt med croquis-teckningar med nakna flickor i. Åttaåriga Rune började själv rita liknande teckningar och fick då "så in i helvete mycket skäll och spö". Sexualmoralen i hemmet var sträng.

Starka tabun inom hemmets ramar samtidigt som Rune och vännerna fick tag i tidningar med lättklädda damer skapade stora förväntningar och uppskruvade förhoppningar om sex. Någon vidare sexualundervisning hade de aldrig fått utan kunskaper inhämtades från andra pojkar.

B: Men blev inte flickor gravida då?

R: Grejen var ju det alltså att... dom blev ju det men det visste man inte om.

Men sen när man blev äldre va, så använde man ju kondomer alltså. Men när man var yngre så, man träffa nån en gång. Så visste man inte vad som hände med henne...

R: Grejen var ju den alltså man var ju dörädd för att tänka sig att gå och lägga sig med en tjej som kände en. Som man kunde göra på tjocken. Det var man ju dörädd för.

B: Som kunde komma sen och ställa krav?

R: Ja. Det var ju en fasa. Och jag menar det var ju... det som t.ex. i många fall avhöll en ifrån att försöka hoppa i säng med en tjej. Alltså att hon visste vem man var. Men en vilt främmande, hon var inte farlig. Hon kunde inte göra något. Den våga man sig på. Men dom här som man kände alltså, dom var man jäkligt rädd för (ibid.: 33–34.).

Rune blev ofta kär. En flicka i skolan, Britt, gjorde stort intryck. Rune gick in i ett kyrkligt ungdomsförbund för att få träffa henne och återkommer i intervjun till denna flicka vid flera tillfällen. Rune hade ett intensivt umgänge med Britt under ett års tid. För hennes skull gick han t.o.m. på ett par skoldanser på läroverket, trots sin ovilja.

Så jag gick ju och kära ner mig och henne höll jag ihop med en tid va. Men då, liksom, då var man ju redan så präglad va så när hon då... inte tyckte liksom att vi skulle leka riktigt som jag tyckte vi skulle leka, då kunde jag liksom inte vara med längre. Utan då steg man av (ibid.: 29).

Rune och några av hans vänner bildade ett "bass" i tonåren och spelade ihop. Britt ställde upp vid olika tillfällen som vokalist. Rune såg upp och placerade henne vördnadsfullt högt upp på en piedestal. Han tyckte det var "fantastiskt" att hon nedlät sig till att sjunga ihop med honom och de andra.

Rune delade upp flickor i två kategorier. De som man kunde få i säng efter dans, oftast arbetarflickor, och som inte betydde så mycket var den ena. Medelklassflickan Britt ingick i den andra kategorin, som han såg upp till och behandlade med vördnad. Att tala om osäkerhet inför flickor eller osäkerhet i allmänhet var tabu inom gänget. Man skulle vara en "kille med jävla go i".

Jag tror liksom att det fanns det här alltså underklasskomplexet. Och det grundlades säkerligen mycket ifrån dom här slagsmålen med kisserdoggarna va. Från Östermalm. Och dom här små ptydliga pojkar som gick i Djurgårdens folkskola. Hela köret då. Killarna på Östra Real då, på Karlavägen (ibid.: 40).

Både Thore, som ju också hade sällskap med en medelklassflicka, och Rune gjorde erfarenheten att dessa flickor var sexuellt svårtillgängligare än vad arbetarflickorna var. Flickor från medelklass var hårdare hållna. Av Thores

och Runes berättelser framgår att dessa två medelklassflickor var mer åtråvärda än andra flickor, att vara tillsammans med dem innebar en statusmässig större erövring än att vara tillsammans med en arbetarflicka. Att låta förbindelserna sluta i äktenskap var dock inte möjligt. I Thores fall var det så uppenbart att han inte ville låta flickan ”deklassera” sig, och detta kanske också var fallet för Runes del.⁷ Hur var det då för unga från medelklass?

Som en prinsessa

Musikern och folkskollärarsonen Berndt Egerbladh berättar i sina minnen från 1940-talet om den sexualskräck som präglade honom och hans generationskamrater. Det fanns inte några ord för kärleksakten som vågade uttalas utan man sa att man ”gjorde det där”. Kunskaper om verkligheten hämtade han i oskyldiga porrtidningar som kom vid den här tiden, *Top Hat* och *Pin Up* som fanns att köpa i kiosken. Ett bart bröst eller en kjol uppdragen till troskanten räckte för att bli upphetsad. Ungdomarna blev mästare i att utveckla sin sexuella fantasi (Egerbladh 1991:224).⁸

Västkustflickan Eva, dotter till en musiker, upplevde i likhet med andra ungdomar vi tidigare träffat på hur dans och musik hade en förlösande kraft. Även medelklassens unga gjorde erfarenheter på festplatserna.

Sen så småningom så lärde jag mig att dansa... och jag tyckte det var underbart roligt att dansa. Och då dansade jag med flickor innan jag började dansa med pojkar. Sen kom ju pojkarna in i bilden och det var ju en helt ny värld detta att dansa. Man kunde lossa på hämningar och blyghet och allting sånt där. Där hjälpte musiken till. Det var nån sorts förlösning att... dansa efter musiken, rytmisk musik. Och sen när pojkar kom in i bilden så kom ju ytterligare en aspekt och det var ju det att... få känna närheten till en kille och var man då förälskad så var det ju fantastiskt. Dels att få dansa och så känna. Hans armar omkring. Man dansade kind mot kind, där kom ju det sexuella, det erotiska, erotiken in som är viktigt. Som kommer in i tonären. Och att det dessutom var tabubelagt gjorde ju att det var mer spännande... naturligtvis. På den tiden höll man i varandra. Verkligen. Kramade och dansade kind mot kind. Och det gör ju inte ungdomar i dag. Det betyder ju faktiskt mycket (Luf M22012:27. Int).

Dansbanan var den enda legitima offentliga plats där känslor kunde uttryckas. I likhet med Rune tar Eva upp hur tabueringen i själva verket skapade ett ännu större intresse för sex. Hon beskriver sina föräldrar som mycket varma

och att det var en öppen kommunikation inom familjen. Det fanns dock en spärr som trädde in när det gällde att tala om pojkar och sex. Likt många andra flickor varnades hon för pojkar. Eva sökte kunskaper på egen hand och med hjälp av kamrater. Föräldrarna till en av hennes kamrater var läkare och flickorna studerade i hemlighet deras medicinska litteratur.

Men, jag menar, som jag sa till dig tidigare så var det stora spöket att bli med barn va. Och när man var riktigt liten, det kan jag tala om för dig att då var det... vi var ju så okunniga, vi levde ju i ett sånt mörker när det gäller allt som hade med det sexuella att göra. Det fanns ju t.o.m. barn som trodde att, gamla barn, som trodde att man kunde bli med barn om man kysstes. Jag minns när vi var i 13-årsåldern "det är väl inte så farligt att kyssas, man kan väl inte bli med barn?". På fullt allvar (ibid.: 27–28).

Överlag har samtliga informanter fått minimala sexualupplysningar oavsett social bakgrund. Att vara uppvuxen i en familj med stor barnaskara ökade inte kunskaperna. Mödrarna höll barnen utanför de små anländande syskonens härkomst. Även menstruationen blev till mystik. De som ville skaffa sig kunskaper fick förhöra sig genom bättre upplysta kamrater eller eventuellt hitta något upplysande i tidningarna. Repliken "Akta dig för pojkar" hörde flickor både i arbetar- och medelklass.

En del informanter kan berätta om sexualundervisning i skolan men den var av rent biologisk natur. På 40-talet förekom sexualupplysningsfilm på biograferna och några av informanterna hade gått dit för att se en sådan. Men män och kvinnor fick ej se filmen samtidigt utan den visades olika dagar för respektive kön.

Under somrarna gick Eva tillsammans med några väninnor till Folkets Park och dansade. Det var tillåtet att vistas där men till dansbanor med dåligt rykte ute på landsbygden fick hon inte fara. I jämförelse med andra medelklassflickor i undersökningen var Evas föräldrar lite ovanliga som tillät henne att börja gå till parken redan i 14–15 årsåldern. Där kunde hon dansa med sin hjärtans kär som tog henne hem till dörren och gav en förstulen puss. Föräldrarna visste precis när dansen tog slut och då förväntade man att hon skulle komma hem omedelbart.

I den lilla västkuststaden fanns inga alternativ till Folkets Park så här fick både arbetar- och skolungdom samsas. Men arbetar- respektive skolungdomarna höll sig var för sig och dansade. Att överskrida klassgränserna var möjligt, men ovanligt, menar Eva. Hon berättar om en episod lite senare i livet då hon var på tillfälligt besök i sin hemstad. Eva stötte ihop med en

man på gatan som hon var lite bekant med sedan ungdomen. De började prata om sina liv och plötsligt gjorde mannen i fråga en bekännelse:

Ja, du kan tro, sa han, att vi arbetarpojkar vi betraktade dig på avstånd. Vi skulle aldrig ha vågat närma oss dig. Än mindre bjuda upp dig till någon dans. För oss var du en prinsessa. Som satt där uppe (ibid.: 24).

Eva hade ett vackert, filmstjärneaktigt utseende och dessutom en far med utländsk bakgrund som bidrog till en exotisk framtoning. Allt detta utgjorde en lockelse. Evas berättelse bekräftar det som förut sagts om arbetarpojkarernas större vördnad för medelklassflickorna.

Att möta någon från ett annat socialt skikt var i sig en krydda, det annorlunda var spännande.

Det har förmodligen varit värre för unga kvinnor från medelklass att bli oönskat gravida, då förbuden varit starkare inom detta skikt, än för arbetarflickor. Inga orsakade skandal i mitten av 1940-talet då hon vid 18 års ålder kom hem till sina föräldrar och berättade att hon var gravid. Det var en självklarhet att paret genast skulle gifta sig eftersom hon inte kunde få abort. Inga hörde inte till dem som ofta var ute och dansade och roade sig. Barnet var inte en följd av något dansbaneelände, hon kunde tvärtom räknas in som en välartad föreningsaktiv läroverksflicka. Hon växte upp i en skyddad miljö, föräldrarna var politiker.

Jag menar det som kanske förekom en timme i skolan, det kan man ju inte kalla sexualundervisning för att det var så... det tror jag ingen begrep ett endaste dugg av, i alla fall begrep inte jag det. Och jag vet att strax innan jag skulle få min dotter så hade jag ingen aning om hur en förlossning skulle gå till. Jag trodde dom skulle skära upp magen på en, det verkar ju inte klokt, i dag verkar det ju inte klokt (Luf M22013:28.Int).

Trots att föräldrarna hade yrken där de måste ha konfronterats med sexualfrågor och ungdomsproblem mäktade de inte med att ge sina barn kunskaper om sexualitet. Inga blev dock varnad för att bli med barn men föräldrarna trodde inte att dottern skulle göra något sådant. Inga förklarar själv sin graviditet med att hon var lämnad ensam så mycket av sina hårt upptagna föräldrar och hade ett stort ömhetsbehov. En ömhet som hon fick av en pojke hon träffade. Hon kände inte till att det fanns preventivmedel.

Och sen så drabbades jag då utav det här med kärleken va, som blev som ett klubbslag. Innan jag hade hamnat där, så hade dom där andra människorna som man hade sällskapet med lite grann, det hade varit så perifert. Möjligen

en puss alltså. Men det var absolut det längsta det någonsin hade gått till. Och därför så var det en värld som jag aldrig hade brytt mig om. Och sen när jag hamnade i det här så var det för sent att bry sig om det. Förstår du? Det var liksom en överrumpling och så... därför var allting bara okunskap och... men det verkar konstigt när man säger så i dag ibid.: 29).

Trots giftermålet räknades det ändå som en skandal i föräldrarnas kretsar. Hon tyckte synd om föräldrarna som också blev hårt drabbade i och med att de tillhörde ett offentligt liv. Kamratkretsen visade dock tolerans. En annan medelklasskvinna i undersökningen blev också gravid innan hon var gift och det uppfattades som en oerhörd skam. Inte heller i detta fall fryste kamratkretsen ut henne.

Mödrarnas förmaningar till döttrarna om att akta sig för pojkar var inte alltid enbart moraliskt betingade utan kunde också böttna i egen erfarenhet, att de kanske varit tvungna att gifta sig på grund av graviditet och inte av kärlek. Så här berättar Märta:

B: Fick ni förmaningar om att inte gå ut med pojkar, alltså sexuella?

M: Ja, o ja. Det var väldigt farligt. Alltså den tidens... den tidens mammor. Min mamma och hennes generation, det var ju ofta så att dom själva hade gift sig ganska tidigt därför att dom blev med barn. Så att jag... får på något sätt för mig att det fanns många fler trista tvångsäktenskap då..." (Luf M22008:45.Int).

En förändrad sexualsyn

Fast jag tycker ändå, jag kan ha fel, men jag tycker att det lättade väldigt mycket när det gäller den här intoleransen från dom äldre. I och med att kriget tog slut. Det hände så mycket då, tycker jag, det var mer i början på 40-talet som... jag har för mig det (Luf M22007:29.Int).

Ulla tror att den äldre generationen vände sig vid att ungdomarna tog sig vissa friheter i sexuellt avseende. Dock hade friheten gränser, det var aldrig riktigt socialt accepterat att skaffa sig barn utom äktenskapet. Efter kriget var dock fördömandet av de gravida inte lika hårt som innan. Överlag tycks toleransen mot utomäktenskapliga barn ha varit störst i ungdomsgenerationen.

Den allmänna diskussionen om sexualitet var, som många nämnt, livlig under 1930-talet. Beredskapstiden innebar en ytterligare påspädning. I samband med att männen kallades in till beredskap talades det om havererade äktenskap och om kvinnor som varit otrogna. En del menade att den svenska moralen föll med kriget.

Jitterbuggen visar också hur synen på kropp och sexualitet höll på att förändras. Bland äldre ansågs det opassande att kvinnor slängdes upp i luften och visade underbyxorna. Sven menar att jitterbuggen banade väg.

S: Jo jag tänker att i och med att dom kunde visa lite mer än vad som var vanligt, så uppskattades det utav dom yngre. Dom var inte så prydna menar jag som generationen före dom. Utan de levde mer i nuet. Dom visste redan då att vi var på väg mot ett friare samhälle.

B: Du menar ungdomarna då alltså ?

S: Ja just det. Jag tror att det var det som var orsaken till det.

B: Så du menar att det kanske banade väg för nån slags, lite öppnare sexualmoral ?

S: Mm. Ja. Jo det är riktigt.

B: Du tycker det var påtagligt, kunde man märka det ?

S: Jo det tror jag alldeles säkert för jag vet när vi växte upp så pratades det mycket om just, ungdomar emellan, om det sätt som generationen före oss, talade om sexfrågor och allt det där, det skulle va hysch-hysch. Och de skulle smyga, de skulle viska och det ena med det andra. De tyckte att det var fel. Så det var väl liksom sen nånting som var följden utav detta” (Luf M22010:22.Int).

Sven och hans kamrater resonerade mycket om sexfrågor. De läste skönlitteratur där sexualitet behandlades, bl.a. Vilhelm Moberg. På bio såg man filmer där det fanns rikligt med anspelningar, men där det visades mycket lite. Där kärleksscener borde vara, rusade istället ett tåg eller svallade en våg.

När kriget kom och därmed förändrade sexualvanor hade marken redan beretts för en ökad frigörelse genom 1930–40-talens debatter och diskussioner. Under beredskapsperioden talades det allmänt om den sexuella lös-släppthet som följt med inkallelser. Män som befann sig på annan ort var inte utsatta för samma sociala kontroll som hemma och ungdomen var inte heller så bevakad.

Förändringarna som ägde rum hos den unga generationen kanske främst ska ses som ett annat sätt att tala om sexuella frågor än de vuxnas. Alltså en större öppenhet. Kritiken mot de vuxna inbegrep också bristen på öppna kärleksbetygelser. Kanske ungdomen nu hade en större benägenhet att visa känslor offentligt som att kramas och kyssas? Inte minst den mängd kärleksfilmer som visades på biograferna kan ha hjälpt till att bryta barriärer. Kan det vara så att ett mer offentligt sätt att visa känslor var ett av de områden som retade upp moraldebattörerna och fick dem att stämpla ungdomen som djurisk och fysisk?

7. Filmen som förförare eller inspiratör?

Filmens påverkan

Filmen verkar således med synnerligen starka medel. Att publiken och i synnerhet ungdomen också röner inverkan framgår bäst, om man undersöker vissa yttre beteenden och filmens påverkan på dessa. Att filmstjärnor verkar idealbildande för unga människor beträffande kläder, frisyra, make up, minspel, röstläge etc. är välkänt. Så fort exempelvis en aktris slagit igenom som typ, får hon omedelbart efterföljerskor överallt där film visas. Otaliga unga kvinnor söker kopiera idolen så mycket som möjligt: ju större imitatorernas skara är desto modernare blir typen (SOU 1945:22 s. 251).

Ledamöterna i Ungdomsvårdskommittén bekymrade sig för att filmstjärnans lyxtillvaro i de "läckraste miljöer" framstod som eftersträvansvärd. Utredarna ställde sig likväl kritiska till de moraldebattörer som hävdade att filmen var den stora förföraren och att den verkade vanebildande och främjade överdrivet bruk av tobak och alkohol. Vad man mer oroade sig över var den "erotiska verklighetsförfalskningen". "Den förljugna och förenklade men lockande bild av det erotiska som filmen ofta ger, verkar emellertid mycket tilltalande på otaliga okritiska unga människor" (ibid.: 254).

Ett tecken i tiden inom filmen var att man började rasera tabun kring sexuella förhållanden. Det var inte tal om någon frigjordhet men det fanns ändå en öppenhet som var kontroversiell. Lika påfallande som själva sexualintresset var sexualskräcken, menar Leif Furhammar (Furhammar 1991).

Den unga generationen tillbringade för mycket tid på biograferna och de filmer som de såg var av låg kvalitet och påverkade vanor och idealbildning på ett negativt sätt. Kommittén tyckte att "ett överdrivet besökande av biografen" varken var önskvärdt ur samhällelig eller de ungas synpunkt. Det negativa med att tillbringa för mycket tid på bio var att det ansågs vara en passiv sysselsättning. "I den mån en stor del av fritiden ägnas åt biobesök betyder det att fritid, som kunnat användas till aktivitetsbefrämjande och personlighetsutvecklande sysselsättningar försittes [...]" (SOU 1945:22 s. 264). Dessutom menade man att täta biobesök innebar en alltför stor påfrestning på de ungas och deras föräldrars ekonomi.

Kommitténs resonemang var en parallell till hur man resonerade beträffande dansen som vi sett i ett tidigare kapitel. Filmens inverkan på de unga relaterades till tids- och samhällsförhållandena och man levererade en kraftig civilisationskritik. Det dagliga livet sågs som forcerat, arbetsförhållandena hade rationaliserats och industrialiserats i högre utsträckning än förr och arbetstempot hade drivits upp.

Men inte bara arbetslivet utan också fritidens förströelser har mekaniserats. De lättlästa veckotidningarna och bildtidningarna, radion och biografen kräver inte större personlig ansträngning för att kunna tillgodogöras. Att läsa, höra och se har alltmera blivit ett rent "mekaniskt" uppfattande av det lästa, hörda och sedda. Tidningar, radio och film anpassas också efter "vad folk vill ha". Det har blivit de kanske främsta medlen för flettalet att slå ihjäl fritiden med, i stället för att aktivisera den, ge den innehåll, skaparglädje och mening som motvikt mot arbetslivets intresselöshet, monoton och mekanisering. Mekaniseringen har sålunda trängt in i de ungas liv på fritiden, där de passivt avnjuter förströelserna. Veckotidnings- och filmproduktionen är en massframställning av lyckodrommar på löpande band – nöjeslivets rationalisering – som är lika rationell som massfabrikationen av konfektionskläder, bilar och gummumi (SOU 1945:22 sid.259).

En av frågorna som ställdes till Nalen-ungdomarna i den förutnämnda undersökningen av Ludwig Schnabl var "Måste Ni ibland skratta mot Er vilja?" Frågan om fnittrandet på biograferna visade sig vara ett mycket omdiskuterat ämne i ungdomsvårdande kretsar. Vid seriösa filmförevisningar hade vuxna lagt märke till halv vuxna pojkar och flickor som ofta störde föreställningarna genom att fnittra eller rentav brista ut i skratt vid olämpliga ögonblick. "I dessa fall är det dock aldrig fråga om ett ohämmat, befriande skratt utan snarare om ett neurotiskt skratt-tvång, som vederbörande inte kan göra så mycket åt och som han (eller hon) skäms för." Två tredjedelar av pojkarna medgav att de ibland blev offer för ett till synes omotiverat skrattvång, men flickorna övertrumfade dem stort. Förhållandet mellan ja- och nej-svar var nämligen för deras del 5:1 (Schnabl 1946:38-39).

Även reaktionen på fnittrandet på biograferna var en reaktion mot ett fysiskt, djuriskt, okontrollerat beteende som väckte anstöt hos en mer kultiverad, kontrollerad medelklass. Biograferna var klassmötesarenor och under vissa filmförevisningar möttes ungdom från "lägre" sociala skikt och vuxen medelklass – två grupper som kanske sökte två skilda typer av filmupplevelser.

Ungdomens utmaning vid den här tiden var fysisk, menar Jonas Fryk-

Biografen – här såddes drömmar och längtan efter det moderna. Foto: Stockholms stadsmuseum.

man. Det var genom sättet att vara och uppträda som de unga ifrågasatte de vuxnas värld. De moralkonservativa menade att ungdomen var sexuell, rå, förvildad, primitiv, flamsig och flabbig och visade brådmogenhet och brist på kontroll. Ungdomen var kropp och natur, medan kritikerna var ande och kultur (Frykman 1988:94).

Vilka filmer såg man då?¹ Edvard Perssonfilmerna var ju enormt populära. Edvard Perssons storhetstid inom svensk film inföll 1936–1946, den period då folkhemspolitiken sjösattes. De största publikframgångarna var *Söder om landsvägen* (1936), *Kalle på Spången* (1939), och *Livet på landet* (1943). Många människor upplevde säkerligen Edvard-figuren som förlösande, genom honom ”ventilerades vanmakt och olust inför myndigheter och överhet, restriktioner och byråkrati, kulturellt främlingskap och kris-tidsvånda”, menar filmvetaren Kjell Jerselius (Jerselius 1987:71. Se även Furhammar 1970)².

Populära var naturligtvis också alla beredskapsfilmer. Ett annat mycket omtyckt tema, som motsvarade modernitetens tankar om allas möjligheter, var de filmer där huvudpersonen på olika sätt gjorde karriär och förflyttade sig uppåt socialt.³ Ungdomsvårdskommittén insåg att dessa framgångshistorier påverkade unga. En påverkan som var på både gott och ont.

*I biograffojén. Teckning av Birger Lundqvist.
Stockholms stadsmuseum.*

Nu gör det naturligtvis i och för sig ingenting att film och konst överhuvudtaget gör ungdom missbelåten med sin egen fattiga och enformiga tillvaro. Missnöje är en mäktig motor i utvecklingens tjänst och skapar en strävan att förbättra tillvaron. Men den längtansfyllda otillfredsställelse, som filmen provocerar, saknar beklagligtvis den aktivitet, som är förutsättningen för framåtskridandet. I otaliga filmer får de unga lära sig hur det går bra för fattiga och smarta ungdomar. Men framgången är sällan deras egen förtjänst. Den vackra kontoristen gifter sig med den stiliga och lyxige chefen, den fattige pojken får av en slump ett handtag av en excentrisk miljonär eller gör en fenomenal uppfinning. Deus ex machina har en tusenfaldig gestalt i filmens underbara värld. På filmen går önskedrömmarna i uppfyllelse och i regel utan att man behöver lägga två strån i kors för att så skall ske (SOU 1945:22 sid 259-260).⁴

Vilka intryck gjorde då filmerna på de unga? Tillägnade de sig filmens ideal på ett okritiskt sätt? Var biogåendet en passiv, mekanisk sysselsättning med syfte att "slå ihjäl tiden"?

En sagolik upplevelse

Längre fram på våren upplevde jag något alldeles oförglömligt som hade med film och bio att göra. En majkväll – kanske gjorde jag en sväng över stan efter en simträning – kom jag att stå inne på gården vid Skandia-biografen på Trädgårdsgatan. Jag hörde surret från maskineriet och kontrollhögtalaren uppe från biografens maskinrum. Man tog sig dit via en järntrappa som löpte uppför bions gårdsvägg.

Innan jag riktigt hunnit överväga vad jag tog mig för smög jag mig upp för trappan och blev stående länge utanför maskinrummet. Det var ljummet i luften, maskinisten hade låtit dörren stå öppen, och när han omsider uppträckte mig därutån körde han inte iväg mig som jag måste ha väntat. Han lät mig tvärtom komma in och se projektorerna.

Kanske trodde han först att jag var nyfiken på kvällens film – en amerikansk militärfars med Abbott och Costello. *Kompaniets olycksfåglar* minns jag att den hette. Snart insåg han dock att mitt intresse gällde maskineriet, projektorerna, filmrullarna, spolapparaterna, tekniken, kort sagt. Då blev han intresserad själv den unge mannen och gav mig en mycket omfattande lektion. Faktiskt blev jag kvar däruppe tills han släckte och stängde efter nioföreställningen.

Det där var nog en av de mest sagolika upplevelserna jag hade under hela min uppväxttid. Snart var jag tillbaka, gjorde mig ”nyttig” genom att springa till Gunnars konditori och hämta kaffekorg, gå andra ärenden, sitta och bevakta aktbyten osv... En söndag före matinédays fick jag till och med ta med mig mina filmstumpar som han körde i en av projektorerna.

Vilken enastående känsla när jag såg de gamla stumfilmsaktörerna – avbyta av en och annan bit Edvard Persson eller SF-journal uppträda på Skandias stora duk. Att ta realen eller studenten skulle inte ha förekommit mig som viktigare. Jag är den snälle biografmaskinisten evigt tacksam för hans tålmod med mig de där värvällarna 1942 (ULMA 33681:132-133.Mem).

Henry, nu 13 år, hade en egen liten filmprojektor och några filmstumpar som maskinisten på Grand lät honom spela upp en dag. Redan som fyra-åring hade han fått följa med sin far till Eddabiografen i Uppsala och titta på Leni Riefenstahls *På fjället i sol*. De kom att bli riktiga stamgäster på biograferna fortsättningsvis och som nämnts i inledningskapitlet hade familjen som vana att tillbringa nyårsaftnarna på bio.

Henry och fyra andra barn i huset gjorde sällskap på söndagsmatinéerna. De levde mer eller mindre för söndagsbion, studerade *Uppsala Nya* på lördagsmorgonen då matinéprogrammen utannonserades och resonerade hela lördagen om vad de skulle se följande dag. 1936 byggdes tre nya biografier i Uppsala, Grand, Fågel Blå och Röda kvarn. Barnen gick till Fågel Blå och smög sig in i lokalen för att se hur fåtöljerna och vita duken kom på plats. I barnens ögon var interiörerna palatsliknande. Grandbiografen var särskilt imponerande med sin purpurröda ridå som täckte hela filmduksväggen och gav en stämning av trivsel och värme.

Söndagens film kunde genomsyra lekarna under hela den kommande veckan. Var vi på Lillan och såg Buck Jones i *Svarta masken* så återupplevde vi filmen därhemma på gårdarna när vi delade upp oss i grupper och ”red” och sköt ihjäl

varann av hjärtans lust. Sylve ledde – med ålderns rätt – lekarna. Vi spelade revy hemma på gården, med stentrappan till Stora huset som estrad, och härmade efter förmåga Edvard Persson, Elof Ahrle och Åke Söderblom (...) (ULMA 3368r:36. Mem).

På liknande sätt diskuterades och härmade matinéerna hemma i gathörnet. Både pojkar och flickor var bitna. Att gå på bio var inte bara en angelägenhet för barnen utan även föräldrarna gick dit. Edvard Perssons filmer var viktiga för hela familjen. Det hände att tre familjer i kvarteret där Henry bodde slog sig ihop och gick iväg för att se t.ex. *Söder om landsvägen*.

Flickorna i kvarteret läste veckotidningar och höll genom dessa reda på vad som spelades in. Långt i förväg bestämdes vad alla skulle se. När föräldrarna gick på barnförbudet hade de med sig godis hem som tröst till barnen som inte fått följa med. Alla ungar drömde om 15-årsdagen då de skulle få komma in på de barnförbudna filmerna. Henry och hans kamrater studerade bilderna i biografernas skyltfönster och gissade och fantiserade kring vad de handlade om. Femtonåringarna i kvarteret lade ut texten kring det de sett på bion för ivrigt lyssnande och avundsjuka barnaöron.

Då och då visades reklamfilmer. Henry och kamraten Harry gick t.ex. på Fågel blå tre eftermiddagar i rad och såg *Sockerskrinet*, reklam från Sockerbolaget som vände sig till alla husmödrar. Vid ett annat tillfälle såg de Socialdemokraternas valfilm. I lokalerna för en sparutställning hade en inre del ordnats till biolokal och dit gick Henry och hans vänner från kvarteret och såg kväll efter kväll i en månads tid samma två filmer, en om spårande och en som hette *Störtlopp*. De kunde snart varena ruta, replik och musiksnutt utantill.

När *Robin Hood* gick som matiné på Grand invaderades Slottsbacken av pojkar med pilbåge och träsvärd som drömde om att fåktas som Erroll Flynn eller Basil Rathbone. *Snövit och de sju dvärgarna* slog alla tidernas matinerekord. Den visades vecka efter vecka och på söndagarna var det långa biljettköer utanför biografen. Henry såg filmen tre söndagar i rad. Leni Riefenstahls omdiskuterade *Den stora olympiaden* kom till Fågel Blå och visades som skolfilm. Efter det arrangerade barn och ungdomar många maratonlopp. En hel del ungdomar blev med tiden så rutinerade biobesökare att de lade märke till eventuella fel i filmerna och hade diskussioner efteråt om vad som klickat. De läste recensioner och lärde sig kritisera det de sett.

Efter världskrigets utbrott visades svenska beredskapsfilmer. Vid ett oktoberlov som råkade sammanfalla med en inspelning vid Polacksbacken

Henry (i mitten) med två vänner. ↑

Filmidolerna fungerade som förebilder för de unga. Henry i solglasögon. Foton i privat ägo. →

i Uppsala var Henry och Harry där och bevittnade inspelningen av *Hjältar i gult och blått* med Elof Ahrle, Thor Modéen och Sigge Fürst i huvudrollerna. Vissa filmer var extra populära och sågs gång på gång bl.a. *Gunga Din* med Cary Grant, *Anderssonskans Kalle* med Nils Hallberg och *Kapten Blod* med Erroll Flynn.

Vid den här åldern trängde sig tankar kring den egna identiteten och det egna utseendet på. Nu var det tid för frigörelse från föräldrar och början till att bli självständig. Lekarna upphörde mer och mer och Henry och kam-

raterna stod istället i gathörnen och samtalade i det oändliga eller också idrottade de.

Vid 13–14-års åldern inträdde ett nytt moment i Henrys liv i förhållande till föräldrarna. Tidigare hade han delat filmupplevelsena med i första hand fadern. Nu blev kamraterna viktigare. Han började skämmas inför andra kamrater för att gå på bio med föräldrarna och kanske bli sedd på stan.

Henry studerade nu i Praktiska mellanskolan och när en ny pojke, Stig, började där blev han lite av en auktoritet. Stig hade en resegrammofon på vilken han spelade jazzskivor. Pojkarna lyssnade på Artie Shaw och Louis Armstrong. Genom Stig fick han klart för sig vad nazismen var, för Stig läste tidningar och var insatt i politik.

Lördagskvällar hade jag i allmänhet tillbringat hemma. Ofta lyssnade jag på lördagsunderhållningen i radio – undantaget var ett program som hette *Månadens magasin* som tycktes mig fullständigt nöjesfattigt. Just en sådan lördagskväll när jag beredde mig på att sitta hemma med någon bok vid radion knackade det på ytterdörren. När jag öppnade stod Stig där och ville ha med mig på bio. Jag var nödbedd kanske av fruktan att han skulle föreslå någon barnförbjuden film, kanske inför själva omställningen. Uppmuntrad av pappa och upplyst om att filmen (*Vingar ovan molnen* med Erroll Flynn och Fred MacMurray) var barn tillåten tog jag på mig min alltför långa grå trenchcoat och skolmössan för att följa med honom. (ULMA 33681:165. Mem.)

Denna kväll blev till en viktig gräns och fortsättningsvis stannade han aldrig hemma mer en lördagskväll. Några dagar efter den här episoden fattade Henry mod och gav sig iväg för att se en barnförbjuden film. Han köpte biljett och släpptes in på sjuföreställningen. I triumfens ögonblick höll han på att vända om för att köpa snack vid godisdisken utanför entrén men hejdade sig i sista ögonblicket. Han vågade inte ta några risker.

Med det kunde jag känna mig säker på att ha tagit klivet över till en annan människoras: den med barndomen bakom sig. Det var som att plötsligt bli en betydelsefull figur. Hur länge den känslan satt i kan jag inte längre erinra mig. året ut kanhända (ibid.: 167).

Bio var ett förhållandevis billigt nöje. En del kvinnor berättar dock att de inte hade råd att gå på bio mer än en gång i månaden. Det tycks som om pojkarna i högre grad lyckade komma över de pengar som krävdes. Detta stämde också med SOU:s egen statistik som visade att det var pojkarna som var de flitigaste biobesökarna. Informanter berättar att de ofta var inveck-

lade i omfattande lånekaruseller för att få ihop till biobiljetten, eller stod utanför biografen och tiggde, ”mangade”, ihop det som fattades.

Till biobesöket hörde ofta strögandet, promenerandet upp och ned för stans huvudgata. De lite äldre med mera pengar på fickan kunde också run-da av med ett kondisbesök.

Filmidolen som förebild

En stor del av modet, musiken, smaken och filmerna kom från USA. 1936 hade filmen *Top Hat* med Fred Astaire och Ginger Rogers Sverigepremiär. Den blev en stor succé och steppdanser i filmen en modefluga (jfr Silvé-Garnert 1991:141). Flickor efterhärmade Veronica Lakes frisyr och en del tog t.o.m. efter Lakes sätt att stryka tillbaka sin långa lugg. När Ingrid Bergman var med i *När klockan klämtar för dig* (1943) skulle många flickor ha s.k. Maria-rufs, kortklippt hår som var lite rufsigt.

B: Hade ni idoler?

U: Ja det var väl dom här... nu måste jag säga att när jag ser repriser i dag när jag är gammal, så tycker jag att mycket är hemskt dåligt. Det finns några, t.ex. *Casablanca*, det är en film som fortfarande är bra. Men annars har vi sett en massa på TV då, repriser, som ju varit botten. Men... från -39, -40 så var jag så pass fattig så att jag gick på bio så sällan så det var en stor upplevelse bara att gå på bio, dom gånger jag gick. Så jag tyckte allt var bra. Allt var underbart. Jag är övertygad om att filmstjärnor på den tiden var väldigt, väldigt mycket viktigare för ungdomen, än dom är i dag. Man identifierade sig med den och den eller man... det fanns ju *Filmjournalen*, och det var ju hemskt många som köpte den. Där var det då en massa skvaller om stjärnorna, och det var ju dom här Ginger Rogers och Fred Astaire och så var det Barbara Stanwyck och så Robert Taylor och Vivien Leigh, ja det var en massa. Och dom var så väldigt, väldigt stora så jag har aldrig hört några ungdomar i dag som talar med samma hänförelse och så ofta om filmidoler, som vi gjorde (Luf M22007:48-49. Int).

Filmerna lanserade ett nytt rörelsemönster och en ny kroppslighet. Humphrey Bogart och James Cagney var förebilder för många pojkar, med sitt lite tuffa, brutala kallsinne mot den kvinnliga huvudrollsinnehavarinna. Henry försökte härma Bogarts lite stela stil. ”Samtidigt så fick det ju lov att kamoufleras, det skulle ju inte synas att man härmade den eller den. Det skulle ju va, gubevars, lite naturligt också. Men visst var det filmerna som bestämde.” Han berättar vidare hur det gick till att härma:

Ja, jag såg ju inte ut som Humphrey Bogart så det gick ju inte. Men jag menar det här... att inte vara vek mot flickor. Det kommer jag ihåg att... jag hade i mig att man skulle hålla distans. Och det ger jag mig katten, det måste ha varit filmerna. Fanns ingen annanstans att få det ifrån. Sen må det ju vara hänt att när man då blev säg, 19-20, så sluta man väl med det där men, man uppskatta ju dom här skådespelarna. Men säkert vet du, vid 15-16-17 och vid 18 så fick man det i kroppen på något sätt. Så där skulle man se ut, så där skulle man va. Att man sen inte lyckades vara det, det var en annan sak. Men idealet hade man ju. Filmerna måste ha... haft den här rollen ända från det man gick på matiné. Ett sorts universitet (Luf M22002:40-41. Int).

De få ungdomar som hade eget rum, satte ibland upp filmstjärnor längs väggarna. Clark Gable och Vivien Leigh från *Borta med vinden* var givna stjärnor. Andra sparade filmstjärnorna i en kartong eller klistrade in dem i klippböcker. *Filmjournalen* gav material. För flickor kunde det vara populärt att teckna av filmstjärnorna. I ett svar på en frågelista berättar en kvinna att hon och systemen ofta gick på bio och såg svenska filmer. De förde bok över samtliga filmer de såg och betygsatte dem. Henry sparade under ett år alla biobiljetter och på biljettalongens baksida skrev han filmernas namn och huvudrollsinnehavare, dagens datum samt avgav betyg.

Det fanns de som inte fick lov att gå på bio för föräldrarna. ”Och jag kan tala om för dig att jag var väl en utav dom få i min klass, kan jag säga, som verkligen fick gå på bio. Ofta. För det fanns mycket tabun också kring biografen. Det var föräldrar som var religiösa, så var det ganska syndigt med film och dessutom så... var det väldigt ont om pengar. [...]” (Luf M22012:36. Int).

Ungdomsvårdskommittén bekymrade sig över filmer som spelade på lidelser och passioner ”Det var lidelse alltså, det var ganska passionerat osv. Dom arbetade ju mycket med symboler då. Om dom kom in i ett skjul blev det moln och regn och åska och så där..., så fick man ju tänka sig resten. Ja, ja. Så det var ganska löjligt” (Luf M22000:30-31.Int).

När filmatiseringen av Ivar Lo-Johanssons bok *Kungsgatan* visades i Uppsala 1943 blev det folkvandring till biografen. Även boken fick stor spridning, och den lästes av ungdomar som inbördes diskuterade prostitution och sexualitet.

1944 visades en pedagogisk film i Uppsala som hette *Fasornas väg* där sex och könssjukdomar behandlades. Henry såg annonsen i *Uppsala Nya Tidning* en morgon och kom överens med en kamrat att de skulle se filmen. Väl framme vid biografen förvånades de över bristen på folk. ”Vi såg fil-

men som de enda vid den föreställningen. Det vi fick se var en mängd statistik, rykiga fabriksstäder, ett laboratorium, en gatubild med nattklubbar osv." När pojckarna kom till skolan och berättade om filmen blev de utskratade. Alla andra hade tydligen förstått vad filmen skulle innehålla.

En större värld

Att gå på bio var ett bortkastande av tid och pengar och ett uttryck för passivitet hade Ungdomsvårdskommittén hävdad. Kritiken kan i huvudsak tillbakavisas eftersom filmen inspirerade till lekar, drömmar och handling. På ett synnerligen aktivt sätt hanterade t.ex. barn och ungdomar i Henrys kvarter sitt biointresse.

Biogående var en social aktivitet där vänner och hela familjer kom samman. Man kunde träffas före eller efter bion och filmerna gav underlag till heta samtal. Genom filmerna vidgades vyerna, de gav inblick i främmande världar och underlag för reflexion kring till den egna livssituationen. De kunde ge inspiration till ett utprovande av den egna identiteten, till ett experimenterande med kläder, make up eller ett nytt kroppsligt beteende.

Filmen kan ses som ett sätt för människor att lära sig att leva sig in i andras världar, skriver etnologen Carina Sjöholm: "Det blir ett sätt att hantera en komplex tillvaro och lära in reflexivitet, att se sig själv genom att se de andra, och att få en repertoar av förhållningssätt som man kan återropa i olika sammanhang, olika sociala kontexter" (Sjöholm 1994:40).

De kommersiella filmerna kunde skapa nya innebörder och ny förståelse av vardagen och dess problem. Budskap som filmskaparna ej avsett att sända ut kunde uppstå (jfr Willis 1991:72). De ungas omformande av budskapen kunde innebära att en film, som visade hur den fattige lyckas arbeta sig upp till miljonär, inte nödvändigtvis överfördes på den egna situationen. Istället överfördes delar av budskapet, kanske i form av att egna möjligheter till förändring inom en realistisk ram togs över. Vi såg hur t.ex. vokalisten Ulla behöll distansen till sin idol Deanne Durbin. Hon blev själv en skicklig sångerska med framgång utan att för den skull eftersträva rikeedom. Fiktionen i filmerna togs inte för verklighet. På ett annat plan kan man säga att filmidolen som på bioduken kämpade sig upp till pengar, karriär eller liknande, gjorde ett slags ställföreträdande social revansch för dem som kom från enkla förhållanden och själva kände ett slags maktlöshet.

Att ha idoler att förhålla sig till under tonåren är ett sätt att pröva sig fram i tillvaron och söka finna ut vem man själv är, sin identitet. Idolerna kan fungera som ledfyrrar i sökandet: ”Att vilja låna en annan persons utseende och uppträdande blir som en besvärjelse av verkligheten – identitet uppnådd genom identifikation. Man använder alltså idolen för personliga syften, det finns något hos henne eller honom som motsvarar ens behov” (Ganetz 1991:10-11).

Genom filmen kunde danser, mode, musik och stilar spridas över hela Sverige och över klassgränser. Filmen bidrog till en internationalisering och en homogenisering av ungdomskulturen. Samma danser och stilar som fanns i Amerika fanns också i Sverige och övriga delar av västvärlden. Men trots denna homogenisering fick dessa stilar nationella, regionala och lokala utformningar.

Efter kriget minskade efter hand den stora filmidolen Edvard Perssons popularitet.

I en värld där urbaniseringen accelererade, där allt fler sysselsattes inom industrin och allt färre inom jordbruket, där städernas befolkning i ökande grad bestod av personer som var uppvuxna i den urbana miljön, där förbättrade kommunikationer och framväxande bilism krympte avstånden mellan stad och land, där man började tänka amerikanskt och där man blickade framåt och tog sats för att bygga välfärdssamhället fanns det inte längre plats för de patriarkala arbetsgemenskaper som ofta var närvarande i Perssons filmer. Nu började äldre familjestrukturer och fadersauktoriteter ifrågasättas i bl.a. Ingmars Bergmans filmer och i en del ungdomsfilmer. Härtill kom en skärpt konkurrens av såväl utländsk som inhemsk film (Jerseius 1987:87-88).

Filmen som medium förmedlade genom journalfilmerna viss kunskap om hur kriget gestaltade sig ute i världen. Men det var framför allt efter kriget som krigets nakna brutalitet kröp nära och skakade om svenskarna. Med bilderna från koncentrationslägren kom människorna nära något ofattbart. En kort tid efter dessa chockartade bilder visades bilder från atombombs-explosionerna över Hiroshima.

Kontrasterna mellan underhållningsfilmerna och dokumentärerna från kriget var milsvida. Men även underhållningsfilmen påverkade som vi sett biopubliken på många sätt, bl.a. klädstil och mode. Dess betydelse för ungdomen står i fokus i nästa kapitel.

8. Ungdom i nya kläder

Att vara modern

Men de kanske drygaste utgifterna för de unga, som åtminstone till en del får skrivas på nöjeslivets konto, är kläduutgifterna. Påverkade bland annat av film och veckopress har många, framför allt kvinnliga, ungdomar skruvat upp sina krav i fråga om kläder, så högt att det måste vara ägnat att förvåna att budgeten – om än på bekostnad av andra viktiga behov t.ex. att göra rätt för sig i föräldrahemmet – överhuvudtaget går ihop. [...] (SOU 1945:22 s. 73).

Men avigsidan är tyvärr, att många, som egentligen inte har råd att följa modets växlingar, ogärna resignerar. Det är ganska troligt att filmen stundom medverkar till att de unga klär sig över sina tillgångar. Man tänker mindre på klädernas praktiska funktion, hållbarhet och slitsstyrka än på det moderna snittet. Och kläderna blir fort omoderna och tvingar till nya inköp (ibid.: 251–252).

Filmens starka inflytande på 40-talsungdomen hade bekymrat ungdomsvårdskommittén, kanske framför allt för att ungdomen slösade sina pengar på kläder och nöjen istället för att spara till högre mål. Kommittén konstaterade att idealen växlade snabbt och modet därefter. Kommersiella krafter följde filmens nymodigheter och förstärkte dess inflytande. Veckopressen uppehöll sig på samma sätt vid filmstjärnor och nya modedetaljer. Filmen hade också spridit ett utbrett bruk av olika kosmetiska medel.

Nu fanns en ungdom som inte tänkte praktiskt och förnuftigt i första hand utan var mer intresserad av sådant som framhävde personligheten och attraktionskraften gentemot det andra könet. Breda lager, som tidigare inte haft möjlighet att pynta och framhäva sig själv i någon större utsträckning, gjorde anspråk på att få vara med och visa upp sig.

Med kläderna pekade Ungdomsvårdskommittén ut ytterligare ett område där unga män och kvinnor ansågs satsa sina pengar fel. De ungas konsumtion har varit en mycket gammal och utbredd konfliktsak i relation till föräldrarna redan i det traditionella bondesamhället (Mitterauer 1991:141–142). I och med konsumtionssamhällets framväxt, med ett ökande utbud av varor, har konflikterna ökat.

En viktig milstolpe för ungdomsperioden i dag är när ungdomar själva kan bestämma över hur de vill klä sig och kunna göra egna inköp. Men

Denna och de fyra följande bilderna är teckningar i privat ägo.

människor? Varför var det så viktigt att klä sig modernt? Fanns det överhuvudtaget något ungdomsmode?

En del forskare har pekat på att det varit kvinnorna som sedan lång tid tillbaka varit mån om sina kläder som en del av den kvinnliga identiteten. Denna estetisering kan tolkas dels som styrd av den manliga blicken, dels som ett område där kvinnor kunnat få utlopp för kreativitet. Just genom klädedräkten har kvinnor funnit möjligheter att förändra sig och att vara i rörelse och experimentera med sig själva och sin kvinnoroll (Ganetz 1992:205).

Kultursociologen Ulrike Prokop gör gällande att intresset för det "moderna" i mode och varuvärld är av stor vikt för kvinnor. Mode och konsumtion kanaliserar en längtan efter offentlighet och inflytande, efter representation och handlande. Just på grund av denna längtan låter sig kvinnor

masskonsumtion av ungdomskläder är ett ungt fenomen historiskt sett (Mitterauer 1991:58).

Vi kan räkna med att de arbetarungdomar som själva tjänade pengar fick förhandla med sina föräldrar om hur mycket de skulle betala för sitt hemmaboende. De studerande hade ännu mindre av bestämmande över sin konsumtion och fick rätta sig efter de fickpengar föräldrarna gav dem. Ett annat konfliktämne har varit vad pengarna skulle användas till. Skulle pengarna sparas eller användas till nöjen och kläder? Och vilka kläder skulle köpas?

Mycket pekar på att det faktum att arbetarungdomar själva tjänade pengar hade betydelse för deras konsumtion. Det är arbetarungdomar som tidigt klär sig moderiktigt. I detta kapitel ska vi söka jämföra olika sociala gruppers konsumtion och vilken vikt som de lade vid klädköpen. Vad betydde kläderna för unga

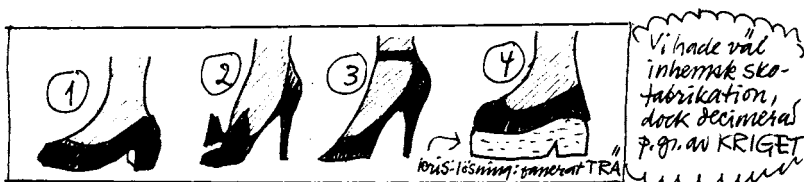
fångas av varuvärldens utbud. Det moderna berör arbetarkvinnorna i högre grad än medelklasskvinnorna. Det nya känns som avbrott i de rutiner, den monotoni, som kvinnor upplever.

Arbetarkvinnornas större bejakande av det moderna gör att de kan te sig uppklädda och "överdekorerade". Vidare menar Prokop att mellanskikt-kvinnor i högre grad klär sig medvetet för en publik och för vissa sociala situationer. De försöker vara passande klädda vid varje tillfälle. Arbetarklasskvinnan sätter ofta på sig kläder som hon tycker klär henne bäst, och följer mer sina hemliga fantasier (Prokop 1981:114–116).¹ Fanns det sådana sociala skillnader i sättet att klä sig under 1930–40-talen?

Klädforskare har pekat på att kläder och mode i allmänhet spelat en mindre roll för den manliga identiteten. I kvinnans klädsel poängteras egenarten medan mannens mer understryker det kollektiva, det gemensamma (Jacobsson 1994:36,49). I detta kapitel ska vi dock träffa unga män som lade ned nog så stor omsorg på utseende och kläder.²

Under 1930-talet expanderade den industri som producerade varor för inhemsk konsumtion. Marknaden för vardagsvaror växte snabbt. I det moderna samhället där individen alltmer förlorade kontakten med äldre och kollektiva livsformer var just konsumtion av t.ex. kläder ett sätt att markera sin identitet och uttrycka sin personlighet på. En modern människa var konsumtionsinriktad (Frykman-Löfgren 1985:79).

Enligt etnologen Maja Jacobson präglades 1940- och 1950-talens klädbruk av en fast kategoriindelning där starka normer och stela konventioner rådde inom framför allt den svenska medelklassen. Några speciella tonårskläder förekom inte före 1950. För de flesta tonåringar under 1940- och 1950-talen handlade det inte om att välja mellan olika livsstilar när de bearbetade sin identitet. Utbudet när det gällde kläders färg, form och stil var begränsat, dels på grund av materialbrist, ransonering och ekonomiska villkor, dels genom hård modestyrning. Under 1940- och 50-talen var klädstilen mer damig och formell. Först under 1960-talet blev den ungdomlig och informell (Jacobsson 1994:166, 174, 191).

Många av de som var unga på 1940-talet framhåller likväl att det var viktigt att man var modern och följde med sin tid. Trots att det hävdas att ungdomarna inte klädde sig enligt något tonårsmode, så var vanligtvis inte föräldrarnas kläder några förebilder. De hämtades snarare från modetidningar och bland filmstjärnor. En lantbrukarson i Skåne svarar på frågan om han som ung ville ta efter de vuxnas kläder: "Efterlikna de vuxna? Knappast i klädsel eller hur man skötte sitt utseende... Allt sådant hade sina oskrivna lagar, dem fick man försöka följa. Man fick ju inte avvika för mycket från det bland folk gängse eller invanda" (Luf M20482). Svaret är typiskt för hur många unga resonerade under den här perioden beträffande sin klädsel. Man ville se annorlunda ut än den äldre generationen, men man ville inte avvika för mycket.

Enstaka plagg har dock haft ungdomar som målgrupp och betraktats som ungdomliga, t.ex. swingklänningar. 1941 kom ett sjömansmode med korta helveckade kjolar och raka vida kavajer och matrosmössor. Hängselklänningar var också ett populärt ungdomsplagg (Egerbladh 1991:64). Polkagrisrandiga strumpor eller swingpjattarnas klädsel kan också betecknas som speciella ungdomskläder på så sätt att inga vuxna kunde tänkas bära dessa plagg. I vissa s.k. musikeraffärer som Hollywood i Stockholm, fanns lite speciella kläder som köptes av musiker och djävare ungdomar. De unga tog också snabbt till sig nya intressanta kläder som lanserades i de amerikanska filmerna och i pressen genom att t.ex. stuka sin hatt lite modernare så att den inte såg gubbig ut osv.

Många av de s.k. jazzarungdomarna som dansade på Bluffen i Uppsala hade stort klädintresse, det gällde både flickor och pojkar. Ungdomarna följde modets svängningar så gott de kunde vilket inte alltid var lätt med en liten inkomst. Det var främst inflytandet från USA och det mode som filmerna lanserade som slog an. Det sociala trycket att följa modet var likväl inte absolut. Även om en medlem i Svartbäcksgänget hade på sig något så urmodigt som trenchcoat med läderskärp var grabbarna lojala och sa aldrig någonting.

Inom kamratkretsen kunde man vara nog så kritiska utåt, gentemot andra. En pojke som dansade i golfbyxor på Bluffen väckte ironiska kommentarer bland flickorna. Ett gäng från en av Stockholms förorter kom till Bluffen några gånger, de hade anammat ett mode som lanserats av jazzkungen Cab Calloway. De bar enligt sin svarta förebild en lång klockkedja dinglande i knähöjd. Klockkedjekillarna väckte uppmärksamhet och en av pojkarna på Bluffen kunde inte hålla sig utan frågade den ena pojken i

gänget om inte "jycken stuckit före?". De överträdde gränsen för vad som accepterades.

Pojkar som hade råd köpte gabardinrockar som lanserats i *Dimmornas bro*. De flesta pojkar bar vidbrättade hattar med låg stukning. Hattarna ångades för att kullen skulle ner lite grann, ingen ville verka "gubbig". Rockkragen skulle vara vårdslöst uppfälld, för det var amerikanskt.

Av en viss betydelse är kanske, att orda något om hur vi var klädda de här åren. För att börja med flickorna, så kunde man vad jag själv minns se ovanligt många variationer av ex.vis sammetsklänningar, röd, svart och grönt. Den svar-ta avgjort mest elegant, utesluter inte att flickorna sydde kläderna själva, då dom enligt Fille: böt stup i kvarten. Några av jazzarbrudarna var fullfjädrade mannekänger och gav akt på varann, men vem väl av dessa kunde överglänsa Ingrid. Från sakkunnigt håll uppges att damskor med kilklack var "inne" på 40-talet. Flera av flickorna lanserade Veronica Lake frisyren. Det var ju hon som närmast oskadd, med frisyren fräsch kröp fram ur bakre partiet på ett amerikanskt transportplan som störtat? (allt enligt filmen). Filmstjärnan hade the new look, rakt långt, blont hår, skulle helst dölja högra ögar. Lisbeth, en av Bluffens glamour girls, kunde konsten att föra tillbaka hårsvallet med den rätta knycken: "Tycker du, att det ska va så här?". Grabbarnas kavajer blev mer och mer långa, brett s.k. pjattuppslag på byxorna. Snedställda fickor och tygöverklädda knappar... En överdrivet lång kavaj kom grabben att se ut som en påklädd pingvin. Stolten, Rolle och Wanås körde med randiga strumpor som kunde beställas via Elmgrens gambod. Kom sen och säg att inte grabbarna hade mod, för de hade dom på 40-talet redan. Men polkagrisrandiga, de blev i grannaste laget, men ett färgstarkt inslag på Bluffen (ULMA 30497:20).

Klädskapande som individuell och kollektiv handling

De flesta av kvinnorna i min undersökning hade mödrar och andra kvinnor i släkten som åtminstone hjälpligt kunde sy och sticka.³ Var tredje ung man i åldern 17–20 år uppgav i Ungdomsvårdskommitténs undersökning att de regelbundet deltog i någon sport eller idrott. Denna siffra motsvarades för flickornas del av syjuntan och olika handarbetsgrenar (SOU 1951:41 sid 82–83). Här finner vi i hög grad flickornas kultur och skaparkraft.

Många unga kvinnor kunde därigenom ha råd att skaffa sig en större garderob. Klädskapandet var ofta en kollektiv angelägenhet. Flickor träffades, tittade på bilder och diskuterade kläder. De resonerade om vilket tyg de skulle skaffa och hur kläderna skulle sys. De träffades hos den som hade tillgång till symaskin. Pojkarna vistades i de mer offentliga rummen medan

Stumporna hade alltid SÖM och var till vardags "merceriserade"; till "fint" av natursilke eller florstump chiffrar; de senare höll vanligen barn en enda danskväll..

Rundvingade (höghalsade) jumphers såg ut ungefär som idag (men polokrage eller "turtle neck" - fröken inte) men var oftast hemstickade, kändes förvånansvärt fräsch i damkläder hade ej så stor omfattning så man sticade själv - stickmönster var en stor artikel. Garnerna hade ofta CELLULLS - inslag som man aldrig var säker på vid tvätt. Man trättade inte en yllejumper om så ofta som man sydde efter trätterna i s.k. ÄRMLAPPAR som man sen kunde smätta bort och ersätta med nya hellre än att trätta hela jumphern!!!

flickorna var mer bundna till hemmen. De aktiviteter kring kläder och utsmyckning som försiggick i det privata gick dock ut på att flickorna, när de väl kom ut på dans, gick på bio eller Draget, verkligen skulle synas i det offentliga. På så sätt kan man säga att kvinnors längtan efter offentlighet kunde komma till uttryck (jfr Prokop 1981:114-116). Unga kvinnor blev synligare när de nu lade större vikt vid sitt utseende (Drotner 1991a:46).

De som var intresserade av kläder kunde lägga en hel del tid på att välja modell, inhandla tyg och sedan sy eller låta en sömmerska mäta och prova in de nya kläderna. Hemsömmerskan kunde komma hem till kunden och vara där några dagar och ekipera familjen. Detta förhållande ändrade sig efter andra världskriget (Lewenhaupt).

Klädstil betydde mycket för mig på den tiden. Man ville gärna vara lite modern enligt den tidens sätt att se. Vi köpte tyg och sedan sydde en sömmerska klänningar till mig och mina två yngre systrar. Gärna ville vi vara ensklädda. Tyget inhandlades på EPA i Helsingborg och kostade 80 öre metern. Vi kallades dem "swingklänningar" vilket innebar en sydd klockad kjol, veckad krage, samma bälte, krage med stäkant och snodd. Vi var riktigt snygga i dem och sedan med lite smink och läppstift tyckte killarna om när vi dansa-

de på dansbanorna. Att lukta gott tyckte vi var viktigt och använde därför en del billiga parfymer (Luf M20484:4).

Speciellt under beredskapsåren var det svårt att få tag i bra tyg och istället använde många gamla, redan använda kläder. Man ändrade och sydde om, lappade och lagade (jfr Jacobson 1994:165). Någon fick sin första kappa genom att mormoderns gamla kappa syddes om. Yngre syskon ärvde av äldre. Andra fick tag i billiga stuvar och sydde kläder av dem. Med små ekonomiska medel fick man använda sin uppfinningsrikedom och piffa upp kläderna med hjälp av mindre detaljer, kanske en rosett eller en krage. Till Valborg strävade alla ungdomar att komma ut och visa upp sig i nya vårkläder. "Det var väldigt roligt om man kunde gå ut i en ny klänning till första maj, och en ny kappa. Det var ju högtidligt. Kanske man hade ett hårband eller någonting. Satte någon rosett eller så där" (Luf M22011:46. Int.). Glädjen och stoltheten över nya fina kläder lyser igenom i både intervjuer och i det skriftliga materialet.

Ett annat sätt att förnya sig var att skaffa en ny hatt. Vissa hattar blev modeflugor. I den amerikanska filmen *Mrs Miniver* skaffade sig stjärnan en mörkblå hatt som blev förebild för många svenska tonårsflickor. Kring 1942 var det mycket populärt med basker. En pappskiva klipptes till och stoppades in i baskern så den såg ut som en liten tårta till formen. Somliga sydde egna hattar med stor uppfinningsrikedom. En informant sydde om faderns gamla hatt. Som tidigare nämnts har hatten också haft stor betydelse för pojkar som en manlighets- och vuxensymbol. Flera av pojkarna i undersökningen berättar att de kring 14–15-års åldern skaffade sig hatt och kände sig vuxna. Med hatten på ökade också chansen att ta sig in på barnförbudna filmer eller på dansplatser med ålderskontroll.

En hel del flickor som gick ut och dansade målade sig. Men kunskaper om smink och hur det skulle användas brast på sina håll och flickorna kunde se krigsmålade ut vilket väckte munterhet. Att förbättra benens färg kunde man göra med hjälp av soja, men denna metod förutsatte att inget regn föll under dansen. Att sminka sig hårt ansågs vulgärt. Puder, läppstift och nagellack var det vanliga. Många flickor smög med sin sminkning inför föräldrarna. Ju högre upp socialt på samhällsskalan man befann sig, desto mer förbud vad gällde sminkningen.

För flickor ur enklare förhållanden kunde intresset för klädskapande ta sig uttryck i drömmar om att kunna försörja sig som sömmerska. Det kanske kunde betecknas som lite av ett drömyrke. En liten fläkt av den fina världen nådde fram till sömmerskan.

Sömmerskan

Sömmerskeyrket var ett yrke som föreföll uppnåeligt för flickor med enbart folkskola bakom sig. För t.ex. flickor på landsbygden var sömmerskeyrket det enda alternativet till att arbeta på en bondgård (Mitterauer 1991:140). Sömmerskorna var den största kvinnliga yrkesgruppen i Stockholm vid sekelskiftet (Silvén-Garnert 1991: 64).

Vägen till yrket var ofta snårig och fylld av hårt slit och umbäranden. Anna-Lisa var skomakardotter från en liten ort i mellansverige. Hon hade tio syskon och som ung var det inte tal om att studera vidare. Det som gällde var att komma ut och arbeta så fort som möjligt. Drömmen var att lära till sömmerska. Hon tyckte mycket om att sy.

Vid 15 års ålder fick hon lämna hemmet och flyttade till Uppsala där hon bodde hos en syster. Anna-Lisa började 1939 som springflicka på Hjalmar Söderbergs lager och hade som mål att så småningom bli elev. Men strax efter bröt kriget ut och då var det stopp för antagandet av nya elever på fabriken där det mest syddes uniformer vid denna period. Anna-Lisa arbetade på lagret i två år men hade svårt att klara sig på lönen. Av ekonomiska skäl tog hon istället arbete som hembiträde hos en familj i Uppsala.

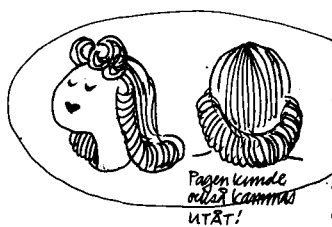
Trots arbetet hade Anna-Lisa inte gett upp sömmerskedrömmarna utan började på en kvällskurs där hon fick lära sig grunderna i tillskarning. Hon gick kursen under två terminer. Att gå yrkesutbildningen till sömmerska var en ekonomisk omöjlighet för Anna-Lisa eftersom det innebar att man fick gå som elev på en syateljé utan lön.

Så småningom fick hon arbete i köket på ett konditori i Uppsala och arbetade dagligen mellan sju och tre. Anna-Lisa svarade på en annons i tidningen där man sökte en elev till en syateljé och fick platsen. "Jag började på konditoriet klockan sju och jobba till klockan tre. Så gick jag på syateljén och jobba till klockan tio, eller tolv om kvällarna ibland. För jag ville lära mig sy" Luf M22009:10.Int).

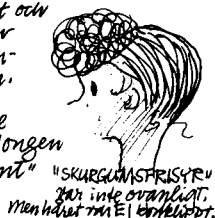
Anna-Lisa höll på med dubbelarbetet i några års tid men gick inte full tid på syateljén, något som krävdes för att få ut ett betyg. Arbetet på ateljén gav

MIDJEUNDERKJOLAR
mima äp inte. Det var hel-
stanna underklämmingen av charmeuse
eller merceriserad bomull

Vardagsmodet var axellångt här ofta kammat med slät skenit och en tjock papehülle. En del av framhåret vreds till en hårpladuska ovanför pannan. Tupering förekom ej. Den som hade råd gick till redsalongen till frisörsalongen och fick papehåret "inlämt" med elektriska kammar.

inget betalt men hon lärde sig grunderna i yrket. Anna-Lisa anmälde sig till en eftermiddagskurs på en tillskärningskola och fick äntligen betyg däriifrån. Efter den kursen kände hon sig fullärd och sedan var det bara att praktisera för att inte glömma bort kunskaperna.

Anna-Lisa fick aldrig arbete på någon syateljé utan började istället arbeta på Uppsala Kappfabrik mellan 1945 och -48. Där sydde hon till en början fickor, framstycken, satte på band och sydde fast kragar. Så småningom blev det mer avancerade uppgifter som dräkter och kjolar.

För arbetarflickorna var kläder och kroppens utsmyckning av stor vikt. Man ville gärna följa med i modet och verka kvinnlig. Hur var det då för medelklassens flickor?

Gymnasisterna

De borgerliga familjeflickornas klädsel och utsmyckning på 1930- och 40-talen kontrasterar mot vad många av arbetarflickorna berättar om. På flickskolorna och flickläroverken tycktes man medvetet gått in för att stävja all kvinnlig flärd och fåfånga, berättar etnologen Lissie Åström. Eleverna tilläts inte framhäva någon behagfullhet. Det var förbjudet att använda läppstift, parfym eller andra skönhetsmedel. Man tävlade inte heller i klädelegans, alla var ungefär likadant klädda i kjol och jumper. Trots detta fanns ett intresse för utseende och kläder. "Var och en försökte med de små medel som stod till buds att göra sitt bästa av sin kvinnliga framtoning" (Åström 1986:90).

Borgerliga mödrar till flickor som under den här tiden placerades i skolor, lade stor möda på att deras flickor skulle skaffa sig en god utbildning som i sin tur skulle leda till ett kvalificerat yrke. Detta kom att återverka på den feminina imagen som alltså sköts i bakgrunden (Åström 1986:90). Nu var det naturligtvis så, som Lissie Åström också tillägger, att familjeflickorna ändå med små medel försökte framhäva sin kvinnlighet.

Medelklassflickan Inga gick enkelt klädd i kjol, blus eller någon jumper under sin skoltid. Mode var viktigt för henne, men möjligheterna att själv få bestämma över sin klädsel var små.

Det dröjde rätt så länge innan man överhuvudtaget fick tycka någonting om det. För att mamma var väldigt praktisk. Det skulle vara si och det skulle vara så och man fick inte gärna ha vad man ville ha. Och ibland revolterade man då. Någon gång när man fick gå med pappa och handla, det var väldigt roligt, för han tyckte väl att man kunde väl få vad man tyckte om. Och då så kom man hem och så sa mamma: "Men snälla nån hur kan du köpa något så opraktiskt" (Luf M22014:22.Int).

Hela familjen klädde sig enkelt. De hade en sömmerska som kom hem till dem en vecka då och då för att sy.

Och det blev sällan som man ville ha. Men jag kommer ihåg att jag revolterade och lånade, mamma hade ett par svarta högklackade pumps och jag kan väl ha varit en 15 år eller någonting sånt där och klädde mig i dom där pumpsen som jag inte kunde stå på och satte den där hatten på huvudet och så åkte in till stan på det sättet och kände mig kolossalt fin. Jag måste ha sett fullkomligt anskrämlig ut. Men det var säkert en revolt i alla fall (ibid.: 22–23).

Att använda smink var det inte ens tal om för Inga del. Några få i klassen använde make up och de betraktade hon som syndfulla. Vi kan anta att även medelklassflickorna nåtts av och påverkats av de nya lockande moden som främst framfördes i filmerna. De fick dock i hög grad undertrycka lusten att själva få prova på. Så länge de inte tjänade egna pengar var det svårt att driva igenom en egen vilja vad gällde kläder. Många av medelklassfamiljerna hade det inte särskilt gott ställt ekonomiskt och det var en påfrestning att överhuvudtaget låta döttrarna studera.

En av informanterna, Märta, hade en fickpeng på fem kronor i månaden och det skulle räcka till det mesta från bio till frimärken, så för hennes del var det aldrig tal om att skaffa sig flärdfulla kläder. Sin första kappa fick hon under sin gymnasietid och den var omsydd från mormoderns gamla kappa. Märta menar att hon inte heller var avundsjuk på de andra flickorna i klassen för de flesta av dem var enkelt klädda. Märta fick inte heller måla sig och menar att hon inte heller hade behov av det. Först vid 25 års ålder skaffade hon sig ett läppstift.

Det fanns alltså skillnader i sättet att klä sig mellan unga kvinnor ur olika sociala skikt även om klädintresse kan spåras hos de flesta. Men var det så att kläder och mode i huvudsak var en kvinnlig angelägenhet?

Manlig flärd

Och jag kom hem med en helsvart då, helsvart skjorta. Som aldrig hade existerat förr i Uppsala. Jag hade grå kostym, helsvart skjorta och röd slips. Med uppslag och manschettknappar. Kisarna var som... "Var har du köpt den där?" Och dom stirra. "Va fan har du fått tag i den där skjottan?". Visst. Man växte ju. Jag kommer ihåg jag var och dansa den där lördan. Och jag hade den där sviden som var spritt ny. Och den där skjortan. Och kom hem, nu jävlar anamma när pralarna, alltså brorsorna då, polarna får se det här. Ja jag smög mig länge. Dom var uppe och rasslade och kompisarna började komma upp då undan för undan. Farsan och morsan gick och skramla. Då bytte man om. Du skulle ha sett ögonna på kisarna, dom stod som madrassfjädrar... (Luf M22005:15.Int).

När Thore i dag berättar om hur han for till Stockholm och handlade i en modeaffär som hette Kravattbörsen förmedlas den glädje och spänning han kände inför uppvisandet av sina nya fina kläder, trots att händelsen inträffade för cirka 50 år sedan. Thore lade ner en del tid på att gå i affärer och välja kläder, att hitta något nytt som ingen annan i Uppsala hade. På bio iakttog han noga hur de manliga skådespelarnas kavajer satt samt klädernas tillskärning. Redan som springpojke vid 13–14-års ålder köpte han en svart hatt. Thore var duktig på att stuka hattar, forma dem över ånga, så han hjälpte ofta sin kamrater med detta. Kläderna sköttes noga, inte minst hatten. "Och den var man noga med att lägga rätt på hatthyllan va. Inte kasta upp den utan den skulle ligga perfekt va. Och likaså såg man till när man var på dansställen och man hängde av sig då. Att rockslusken satte upp hatten ordentligt" (ibid.: 14.).

Intresset för kläder delades av hans fyra bröder. Yngsta brodern var duktig på att sy in byxor vilket var behändigt när modet svängde och det blev modernt med smalare byxben. Andra män sydde egna slipsar. Thores mor ställde upp och hjälpte sina söner. Hon hade fullt upp med att stryka kläder inför helgens danser. Under en period var Thore swingpjatt och inhandlade den rätta munderingen. För honom var det enbart ett skojigt mode och kanske också en lust att visa upp och utmärka sig.

Thore lade ner mycket pengar på kläder och gör det än i dag. Går han ut och dansar två gånger under en vecka så bär han aldrig samma kläder båda gångerna. Han får ibland lite gliringar för sin fåfånga men brukar då svara att han, som går i blåställ hela veckan på arbetet, vill vara snyggt klädd när helgen kommer. "Jag vill inte se ut som en luffare va när jag går ut och dansar. Utan jag vill ju vara proper va. Lukta fräscht och rent så där va. Hålla sig ren det är A och O. Även fast man har ett smutsigt jobb" (ibid.: 16).

Thores stora klädintresse och lusten att klä sig i det allra senaste i klädesväg närmade sig gränsen för vad som kunde betraktas som ett omanligt beteende. Det intensiva pysslandet med det egna utseendet var förbehållet kvinnorna. På så sätt kan man säga att Thore var en av de som förebådade våra dagars överskridande av könsgränser, där t.ex. pojkar och män i högre grad börjar intressera sig för kroppens utsmyckning (Drotner 1991b:148).

Vikten av att skilja på vardag och helg lyser igenom hos många av informanterna. Under arbetstid kan man kanske se sociala skillnader, vem som arbetar med vad på den klädsel och uniform man bär, men under fritid och helg ges möjlighet att tona ned dessa skillnader. Förvåningen och uppördheten över hur det kan gå till i våra dagar när man kan gå i samma kläder både på arbetet och på fritiden, är påtaglig hos en del.

Den stora betydelse som kläder hade för många arbetarungdomar under 1940-talet måste ses mot bakgrund av tidigare perioders fattigdom. Under 1930-talet kunde de fattigaste befolkningsskikten tydligt skiljas ut genom sin enkla klädsel. För barn som kom från dessa skikt och gick i sämre kläder innebar 40-talet, då de kom ut och förvärvsarbetade och fick bättre möjligheter att ekipera sig, ett rejält lyft. Rune, som växte upp i Stockholm hade komplex för att han kom från enklare förhållanden än många andra ungdomar han träffade. Komplexen, menar Rune, grundlades från gängslagsmålen med "kissedoggar från Östermalm" och andra medelklasspojkar. Att det var skillnad på folk och folk fick han lära sig inte minst genom klädsele. "Dom var ju inte lappade och jävliga som vi var."

Vid konfirmationsåldern fick han en svart kostym genom Fattigvården. Därefter behövde han inte längre gå i lappade kläder. Modern sydde om faderns gamla kostymer så de passade Rune. Familjen fick det också ekonomiskt bättre ställt. Under en period lade han ned stort arbete på att se extra prydlig ut och "imitera dom där människorna". Han klädde upp sig i svart kostym, vit skjorta, mörk slips, näsduk i knapphållet samt ett paraply och promenerade längs Strandvägen under söndagseftermiddagarna. Detta var ett sätt för honom att hävda sig socialt och visa att han inte var sämre än de andra som gick där. Det var just finessen med kläderna att de kunde dölja den sociala bakgrunden om man så ville. Kläderna användes för att markera social självhävdelse för nu skulle ju steget in i ett mer jämlikt samhälle tas. Har man en gång fått försaka materiella förnödenheter så får dessa en speciell betydelse för den som till slut får tillgång till dessa (se Sellerberg 1977:52).

Rune var en av dem som under en mycket kort period var swingpjatt men tröttnade snart eftersom "de såg för jävliga ut". Han kände sig alltför utspökad i denna klädsel och det var tröttsamt att utsätta sig för glåpord.

Swingpjattarna

I pressens beskrivningar av swingpjattarna gick som en röd tråd att swingpjattarna i Stockholm var läroverksungdomar som höll till på Skansen. Det konstaterar Jonas Alvaeus som studerat tidningsmaterial från 1940-talet. Det var främst under 1941 och 1942 som pjattarna stod i tidningarnas blickfång. Dessa ynglingar var inte så intresserade av just swingmusik utan snarare hotten som var en intensivare jazzform. Pressens första reaktioner var kraftigt nedsättande och förlöjligande. Swingpjatten var inte riktigt karl utan liknades vid en kärring i herrkostym. Han var en motsats till den friska och karaktärsfasta ungdom som skulle framvisas under krigsåren. Idrottsungdomen var sund och spänstig medan swingpjattarna var veka och ynkliga. Författaren tolkar dessa som protesterande mot vuxenvärldens regler och värderingar på ett sätt som liknar senare generationers tonårsuppror. I ett senare skede verkar det som om pjattarna i högre grad rekryterades ur arbetarklassen. Dessa swingpjattar förknippades med jitterbuggen och hade förvandlats till ganska harmlösa figurer (Alvaeus 1986).⁴

Pjattarna var ungdomar som ville protestera mot det grå och tråkiga, vara rebelliska och markera individualism hävdar Jan-Erik Mattsson och Marina Turesson i en annan uppsats. De kunde vara arbetarbarn, bondsöner eller barn till tjänstemän. Swingpjatten kunde på förhand vara inordnad i en outsiderposition, vara ensamt barn och redan tidigt haft säregna intressen vad gällde kläder och musik. Uppsatsförfattarna menar att stilen fördes till Sverige från USA via London. Några kortfilmer med Cab Calloway med sina speciella kostymer påverkade pjattarnas mode. Början till klädstilen fanns i USA, hos subgrupper som invandrat från Mexiko, och bland Harlems färgade. De kallades Zoot-suiters och deras kostym hade stora likheter med swingpjattens (Mattson-Turesson 1986. Wennhall 1994:121–123).⁵

Man hade alltså en kanna då. Inte rouléhatt. Utan då hade man en kanna ungefär som amerikanska gangsters har. Med nedvikt brätte, spetsat här. Och sen en lång kavaj. Jag hade inte dom där allra längsta, dom räckte ända ner till knäna. Dom såg ut som säckar, dom tyckte jag såg för jävliga ut. Men jag

hade en väldigt lång kavaj. Och så smala byxor. Dom sydde mamma in åt mig. Men dom skulle bara vara smala där nere. Och sen så blev dom vida uppåt. Och sen så vita strumpor. Svarta skor. Och sedan då hade man kavaj och en mycket lång slips. Dom där långa slipsarna som man kunde köpa på Hollywood, det var en affär. Och de kunde ibland vara försedda med... amerikanska pinuppor. Det var Hawaiimönster och sånt där va. Och sen skulle man ha... håret långt och precis så här... klippt rakt bak som en pageklippning. Och långt hår. Slätkammat hår. Det var pjattens mundering. Och så dansade man då jitterbug (Luf M22017:43).

Det kunde finnas flera skäl, som framgått av uppsatserna ovan, till att man blev swingpjatt. Runes skäl var att "det blev så jävla inne". Rune likväl som Thore lät förstå att de inte blev pjattar på grund av något slags protest. Lite mer av protest var perioden som pjatt för Helge, som kom från en liten ort utanför Malmö. Han var ensamt barn till en rörläggare och sömmerska. Helge beskriver sig själv som en person som i alla tider haft behov av att sätta sig upp mot saker och vara annorlunda. Som ung tonåring började han intressera sig för avancerad konst som ansågs revolutionär. Föräldrarna ville att Helge skulle ta realen som grannens pojke men Helge vägrade. Han bestämde sig tidigt för att bli målare.

En dag vid 17 års ålder såg han tidningsbilder på swingpjattar och bestämde sig för att klä sig likadant. Arbetet som målarlärling var hårt och

Swingpjatt från Trollhättan som förföljdes av hundratal då frisyren ansågs uppseendeväckande. Se nr 12 1942.

Nalensnajtare med dam. Se nr 14 1942.

han fick lyda gesällerna för annars fick man en "lusing". "Och på något vis ville man hävda sig för då kunde dom ju i alla fall inte... rå på en alltså. Jag tror det var lite obstinat i det alltså." Helge kunde inte komma klädd som swingpjatt till arbetet men la sig till med några element av den stilen som speciella skor och en mönstrad skjorta. Han fick höra glåpor. "Men dom stärkte bara självbevekelsen alltså."

Som framgått så var swingpjattarna i Sverige ingen enhetlig grupp, men på olika sätt kontroversiella. De uppväckte starka känslor hos människor, så starka att de kunde bli förföljda och jagade av folkmassor ute på gatorna. Pojkar som klädde sig i hela swingpjattmunderingen och tog ut svängarna i klädstilen väckte löje. De gick över gränsen för vad som kunde accepteras. Men på liknande sätt som vissa subkulturella stilar i dag inspirerar hela ungdomsgenerationer var det många pojkar som tog efter vissa av swingpjattarnas attribut, breda hattar och långt hår t.ex. I likhet med ovan nämnda författare tror jag att swingpjattarna vanligtvis ansågs lite för fåfänga och omanliga. Att så öppet bejaka och följa modet var inte riktigt tillåtet för en man. Att slösa pengar på utmärkande kläder stack också i ögonen på de som själva inte hade den möjligheten.

Swingpjattklädseln spred sig över stora delar av Sverige, även om det troligtvis var omöjligt att följa detta mode på landsbygden. I ett frågelistsvar från landsbygden skriver en informant att det fanns folk på landet som försökte efterlikna städernas folk. Dessa trodde de var lite finare och högre stående. Om någon utmärkte sig speciellt på dansgolvet så sa folk om honom att "han låssar han e en riktig swingpjatt".

Ungdom och konsumtion

Det är svårt att göra någon rättvis jämförelse mellan arbetarungdomars respektive studenters ekonomi, då det är oklart hur mycket föräldrarna sköt till. Några exempel kan likväl ge viss fingervisning. Den förutnämnda Anna-Lisa, som kämpade för att bli sömmerska, tjänade som hembiträde som bäst 40 kronor i månaden samt kost och logi. De 40 kronorna fick stå för hela hennes konsumtion eftersom föräldrarna hade ringa möjlighet att bidra med några pengar. Anna-Lisa gick ofta på bio och dansade flera gånger i veckan. Inträdet till dansen varierade ganska mycket. Vintertid kunde man få betala två till tre kronor per person på större orter och mellan en

och två kronor på mindre orter. Utedansbanorna hade lägre priser. En bio- biljett varierade i regel i pris mellan en och tjugo och två och sjuttio (SOU 1945:22 sid 71-71).

Gymnasisten Märta hade en månadspeng på fem kronor som skulle räcka till all mindre konsumtion, kläder inte inräknade. Hon hade endast råd att gå på bio en gång i månaden. Arbetarpojkarne hade i regel högre lön än flickorna. Allan tjänade 18 kronor i veckan som springpojke när han var 15-16 år. Under denna tid fick han hålla sig med egen cykel i arbetet vilket kostade 150 kronor. Arbetsgivaren bekostade denna genom att dra av tre kronor av lönen i veckan. Av resterande 15 kronor fick modern tio och han kunde behålla fem kronor i veckan till nöjen. Kanske det var så att arbetarungdomen överlag hade mer pengar att förfoga över och lägga på t.ex. kläder och nöjen. Ungdomsvårdskommittén hade ju, som nämnts tidigare, just pekat på att det var denna grupp ungdomars konsumtion som märktes.

Ungdomsvårdskommittén fann vid sina undersökningar av ungdomars levnadsvanor 1947 att jämnåriga unga i samma kvarter kunde leva under skilda ekonomiska villkor, trots att de kanske utförde samma arbete. En del fick lämna hela sin lön till familjen och erhöll en slant till nöjen vid anfordran medan andra ungdomar kunde använda hela sin lön för personliga utgifter och kanske därtill fick kläder av föräldrarna (SOU 1951:41 sid 34-35). Flickorna hade redan vid unga år nått sin "vuxen"inkomst. Karriären var då slut för deras del, inkomsterna ökade inte längre (ibid.: 36).

Från den gemensamma startpunkten, från cirka 200 kronor, steg pojkarne inkomster mycket snabbare och höll framför allt på att stiga längre. Den kvinnliga ungdomens inkomster stagnerade tidigt eller rörde sig obetydligt uppåt. Bland 26-åringarna tjänade männen i våra tre storstäder genomsnittligt 460 kronor i månaden, i övriga städer 410 kronor och på landsbygden 350 kronor. Kvinnorna uppnådde i storstäderna bara 360 kronor, i övriga städer 290 kronor och på landsbygden 225 kronor (ibid.: 40-41). Ogift manlig och kvinnlig ungdom betalade ungefär en tredjedel av sin inkomst till föräldrarna för mat och husrum (ibid.: 41).

9. Henry, klassresenären

Föreningarna som skola

Icke-föreningsanknuten arbetarungdom har stått i fokus för denna studie. Avslutningsvis ska vi nu återvända till Henry som fick inleda avhandlingen. Han kan på flera sätt sägas skilja sig från många andra unga med arbetarbakgrund. Henry var t.ex. i hög grad organiserad i olika föreningar och motsvarade på så sätt bilden av den goda ungdomen som Ungdomsvårdskommittén satte upp. Han studerade och lämnade så småningom sin klass. Klassresan blev dock en konfliktfylld upplevelse för honom. Hur kan det komma sig att Henrys bana blev annorlunda än andra arbetarungdomars?

I studien har vi träffat pojkar som tidigt strävade efter att bli vuxna och markerade detta genom klädsel och besök på dansbanor. De drack och gjorde tidiga sexuella erfarenheter. Henry bröt av från detta. Fritidssysselsättningarna följde ett mönster som liknade medelklassungdomens, mer av aktiviteter inom ungdomsorganisationer och annan föreningsverksamhet.

Man kan urskilja en delning av arbetarungdomar i två skikt. Det fanns ett övre skikt inom arbetarrörelsen och andra folkrörelser där skötsamhetens kultur rådde (Ambjörnsson 1988).¹ Bland skötsamhetsidealerna ingick bl.a. bildning och kunskap.² Olika skikt inom arbetarklassen har haft skilda fritidsmönster skriver historikern John Gillis. Redan i sekelskiftets England delades arbetarklassen i två läger, utbildad och outbildad. I arbetarklassens topp var trenden en familjestrategi liknande medelklassens. Höjda löner och förbättrad hälsa förändrade de utbildade arbetarnas attityder gentemot sina barn. De värderade skolan högt, inte enbart för den mobilitet som den öppnade upp för utan också för den sociala kontrollen. Den utbildade arbetarklassen engagerade sig i fritidsaktiviteter centrerade kring familjerna på ett sätt som redan var etablerat bland de högre klasserna med familjesemestrar, söndagsskolor och klubbar. För tonåringar inom de lägre arbetarklassskikten var gatan däremot den huvudsakliga rekreatiionsgrunden. Bland dessa ungdomar fanns en brådmogenhet, de gick tidigt in i förhållanden och gifte sig också tidigt (Gillis 1974:130-131).

När utbildningen utökades blev det också fler aktiviteter utanför skolan.

Det bildades organisationer helt ägnade åt tonåringar, exempelvis scouterna. Det övre skiktet arbetare och speciellt de som ville klättra socialt attraherades av dessa aktiviteter (ibid.: 147). Dessa förhållanden kan inte helt appliceras på svenska förhållanden men det finns vissa likheter. Nu tillhörde Henry förvisso inte något övre arbetarskikt men däremot, som vi ska se, fanns det inom familjen en önskan om att klättra socialt. Man var också influerad av skötsamhetens kultur. Det finns samband mellan den typ av föreningsaktivitet som Henry ägnade sig åt och att göra klassresan. Organisationerna, däribland idrottsorganisationerna, skolade till vissa ideal. Idrottsintresset var något som låg i tiden och förstärktes genom radioutsändningarna från olika sportevenemang.

En augustikväll lyssnade jag lite slumpvis på en sportsändning i radio. Sven Jerring refererade tävlingar på Helsingfors olympia-stadion. Henry Kälärne löpte 3 000 m mot Taisto Mäki och andra finnar. Jag greps av spänningen och var från det ögonblicket idrottsfrälst på allvar. Det satt i under tio-femton år. Lekarerna upphörde mer eller mindre. Massor av tid gick till höjdhopp och häcklöpning. I min entusiasm fick jag snart de andra grabbarna på gatan med mig. Vi slutade pälla äpplen och göra bus, stötte kula och sprang runt kvarteret i stället. Helt rumsrena blev vi förvisso inte, men anmärkningsvärt mycket tid gick i fortsättningen till idrott i olika former (ULMA 33681:63. Mem).

Som tidigare framgått var Henry filmfantast och drog även med sig andra kamrater i kvarteret i sin entusiasm. När han greps av sitt andra stora intresse, idrotten, kom det likaså att påverka hela fritidslivet. I Uppsala fanns en hel del idrottsklubbar och idrottsevenemang som engagerade många.

Familjen var ute på promenader, badade, tittade på lokala simtävlingar och följde noga idrottsutsändningarna i radio. Henry åkte skidor med fadern och de cyklade tillsammans. Från slutet av 30-talet och under många somrar framöver blev Fyrisbadet en fast punkt för Henry. Somrarna var fyllda av bad och simtävlingar för honom och hans kamrater som bland annat fick möjlighet att följa kända landslagssimmare som tävlade i Uppsala. Senare blev han medlem i Sirius simsektion.

Vi inte bara tittade på tävlingarna. In i minsta detalj granskade vi Arne Borgs sätt att simma – och sprintern Per Olov Olssons. Än i dag kan jag se framför mig hur Arne Borg lurade alla konkurrenter i ryggsimstarten. När de andra startade konventionellt genom att kasta sig uppåt-bakåt från startpontonen gled Borg ner strax under vattenytan, sköt ifrån med delfinglid och kom upp en halv kroppslängd före de andra. Allt sånt skulle sen så noga som möjligt efterhärmas i djupsumpen dagarna efter (ibid.: 90).

Konfirmationen – ett viktigt steg på väg mot att bli vuxen. Foto i privat ägo.

En ny pojke, Kurt, flyttade in i kvarteret och Henry lade märke till honom när han spelade bandy nere vid ån. Längre fram i livet kom Kurt att spela i allsvenskan och blev vid en period utnämnd till Sveriges bästa bandyspelare. Kurt och Henry började idrotta tillsammans. De förvandlade gården till ett smärre Stadion och startade en idrottsförening som först fick heta Luthagens IF och något år senare döptes om till IK Örnen. Den hölls vid liv i fyra år trots att medlemmarna efterhand blev med i olika etablerade Uppsalaföreningar. Pojkarna höll också till på en idrottsplats där de löpte, hoppade och kastade med redskap. Ibland tävlade de med cykel; ”vi tävlade och idrottade överallt där vi kom åt”. Parallellt med idrottsintresset engagerade sig Henry i olika scoutverksamheter, vilka bjöd på friluftsliv och spännande lägervistelser.

Den stora händelsen sommaren 1942 var Gunder Häggs tio världsrekord. Hägg sprang trettio tre lopp och vann samtliga. Gunder kallades Löparkonungen eller Mästaren och det var folkfest när han sprang. Han tävlade ofta mot Arne Andersson som mestadels blev tvåa. Duellerna mellan Gunder och Arne sporrade idrottsintresset i en utsträckning som saknade tidigare motsvarighet (Dahlberg 1989:257). Henry och de andra grabbarna

i gänget satt klistrade vid radioapparaten när Gunder Hägg slog världskord och efteråt härmades Hägg, pojkarna sprang fem-varvslopp runt kvarteret. En oförglömlig kväll uppträdde Gunder Hägg på en idrottsplats i Uppsala. Henry och tusentals andra uppsalabor hade samlats och var där och såg Hägg "flyta" iväg från konkurrenterna.

Vid 14 års ålder kom det in ett nytt moment i Henrys liv då han började gå på KFUM:s Ungdomsaftnar som arrangerades varje lördag under vinterhalvåret. Henry var en stadig gäst där under cirka tre års tid. Evenemangen innehöll olika slags underhållning samt ringlekar genom vilka pojkar och flickor kom i kontakt med varandra.

Med ungdomsaftnarna följde att det fanns en liten, liten chans att man någon gång skulle kunna följa en flicka till hennes port. Men som 14-åringar blev det mest att pojkarna samlades i klungor utanför KFUM och tittade efter flickorna när de gick hem. Vid denna tid fick han även följa med mamma och köpa en kostym. Hitintills hade han haft s.k. golfkostym, dvs. kostym med golfbyxor.

Henry hade fortsatt att studera och gick nu på realskola. Dagarna upptogs av skolan men fritiden var fullbokad med olika evenemang. Under sommaren arrangerades underhållning och ringlekar på Liljekonvaljholmen utanför Uppsala på söndagseftermiddagarna, och dit cyklade Henry och hans vänner. En kväll i veckan arrangerades ringdanser i kommunal regi på Luthagstorg som lockade Henry och hundratals andra ungdomar. Han lämnade scouterna och kom med i Triangelklubben, en kamratförening som sysslade med sport vid KFUM, och var medlem där i två år. Klubben hade möten en kväll i veckan och arrangerade utfärder och tävlingar på söndagarna. Under terminerna gick han förutom till Triangelklubben och ungdomsträffar på KFUM till den kommunala ungdomsgården, Fyrisgården, eller på bio.

Även som 16-åring såg fritidsverksamheten likadan ut som tidigare men flickorna blev alltmer intressanta, det utväxlades blickar i klassrummet. Pojkarna sökte uppträda som gentlemän och ibland följde två pojkar en flicka från KFUM till hennes grind där pojkarna artigt lyfte på skolmössan till avsked. Vid ett tillfälle fattade Henry mod och följde ensam en populär flicka hem. Efterhand fick han sällskap med en flicka ur samma skola, och han följde henne till dörren efter danserna. Sedan gick de tillsammans med ett annat par på långpromenader och även på bio.

Redan i april (1945) när bänkarna kom ut i Flusterpromenaden och Stads-parken träffades vi där om kvällarna. Vi promenerade, satt på någon bänk en stund och frös och promenerade på nytt. Våra föräldrar var – vad jag vet – aldrig medvetna om våra träffar. Det skulle antagligen ha blivit rabalder i så fall. Hur oskyldigt och blygt allt detta skedde skulle de aldrig ha kunnat gissa sig till. Vi beundrade och kände oss starkt beskyddande i förhållande till flickorna. De i sin tur fyllde sina dagböcker med långa skildringar om dessa möten. Så mycket fick vi grabbar veta – men läsa deras skrifter? Aldrig i livet!

Egentligen uppträdde vi helt i konsekvens med vår uppfostran. Jag kan egentligen bara svara för mig själv, men nog minns jag hur vi snackade grabbarna emellan när vi var för oss själva. Vi var uppfostrade till – i den mån vi hade någon egentlig uppfostran i samband med sex och det andra könet – att hålla isär sex och kärlek. Nu var vi förälskade lite till mans och föremålet fick inte ”besudlas” ens i fantasin. Vilket alltså inte heller skedde. I övrigt var naturligtvis fantasin så besudlad den bara kunde bli – det såg ju alla tabun till. Ibland kunde det vara bra kanske: vi pojkar slapp visa en erfarenhet vi inte ägde. Ibland satte vi flickorna på piedestal och blev hämmade och larviga av det (ULMA 33681:260–61. Mem).

1945 var kriget slut men inte ransoningarna. Vad gällde maten minns Henry inga egentliga lättnader. Däremot var det lättare att komma över kläder och skor. Han fick en ny fin kostym (s.k. peppar och salt-kostym) och fina perforerade lågskor. Därtill en grå trenchcoat som var populär bland skolgungdom. Fint skrudad i vit skjorta och slips gick han iväg till skoldanser och ungdomsaftnar på lördagskvällarna. Flickorna var sedesamt klädda i klänningar eller jumper och kjol och de bar nästan alltid konfirmationskors i smala silverkedjor runt halsen. På Ungdomsaftnarna hade ringlekarna blandats upp med foxtrot och modern dans. Pojkarna visade dock avsevärd blyghet och flickorna fick i regel dansa med varandra.

Det kan tyckas som Henrys fritid var totalt uppbokad med diverse aktiviteter men så var inte alltid fallet. Det fanns kvällar när han och hans kamrater bara drog omkring på gatorna och pratade och diskuterade om allt som föll dem in. Under sista terminen i realskolan kände Henry att han och hans kamrater höll på att :”ta ett kliv från ett levnadssätt till ett annat”. På fritiden ville de verka mer vuxna än tidigare. Han och några av vännerna ville flytta hemifrån och försörja sig själva. Henry började tycka att Uppsala var för ”efterblivet” och ”hämmande” och Stockholm hägrade istället. Sommaren 1946 inträffade något nytt och omvälvande för honom.

Vid midsommardansen på Brandstationen tog äntligen harigheten inför att bjuda upp flickorna till dans sitt slut. Vi stod där intill dansbaneräcket några

killar och dryftade ämnet tror jag, och plötsligt hade jag ändå bjudit upp en flicka jag kände lite grann. Blygseln man kände hängde naturligtvis ihop med osäkerheten: skulle ens mer än anspråkslösa dans-
talanger få flickan i fråga att härda ut
de fem-sex minuter som en
dans tog? Och så var
plötsligt isen bruten
och vi "svävade" runt enligt principen "tre steg –
ta ihop". Det fungerade något så när och ännu en
barriär var bruten (ibid.: 330).

*Idrottaren Henry.
Foto i privat ägo.*

En lördagskväll gick jag i sällskap med Stig E för första gången på UIF. På "Bluffen" som man sa. Det var som ett steg i utvecklingen. UIF räknades som mer avancerat, ja nästan sofistikerat i jämförelse med Godan nere vid Svandammen (IOGT). Här antogs de riktiga dans- och jazzspecialisterna uppträda, här kunde man bli nobbad av tjejerna om man inte hade den rätta stilen och designen (ibid.: 346).

Det fanns alltså skillnader i olika ungdomars fritidsmönster trots att de kom från samma sociala skikt i Uppsala. Henry växte upp i en familj som låg nära många av de ideal som rådde inom "skötsamhetens kultur". Bildning var också viktig. Henry delade många andra arbetarungdomars intresse för idrott men han såg också till att organisera sig och fick en skol-

Föreningslivet var också skolande för framtiden. Här aktiva simmarkillar i Uppsala. Foto i privat ägo.

ning till vidare skötsamhet inom dessa organisationer inom bl.a. nykterhetsrörelsens ram. Vi kan räkna med att det hade betydelse vilken idrott och vilken organisation man gick in i för vidare skolning inför en klassresa. Mera kollektiva sporter som fotboll och bandy har förmodligen inte samma betydelse. Genom scouterna kom han i kontakt med ungdomar från andra sociala skikt, unga som skulle studera vidare.

Klassbytet

Henrys fritid liknade således inte riktigt fritiden bland många av de arbetarpojkar vi sett tidigare. Vägen ut i livet och karriären blev heller inte lik någon "typisk" arbetarpojkes väg. Vad i Henrys uppväxt var då så annorlunda mot t.ex. arbetarpojken Allans?

Redan platsen Henry bodde på i Uppsala spelade roll. I kvarteret var den sociala blandningen stor och Henry fick tidigt lekkamrater ur de mer välbeställda familjerna. Han fick inblick i deras liv och drogs med i scout- och annan föreningsverksamhet. Något som inpräntades och noga anammades av pojkarna som var med i de olika nykterhetsföreningarna, var att en idrottsman på inga villkor skulle röka och dricka. Detta var Henry och hans kamrater på gården överens om var viktigt. Den starkaste drivkraften var dock Henrys mor som på många sätt sökte styra in sonen till en god utbildning. Ronny Ambjörnsson skildrar i en självbiografisk studie hur han som son i en uppåtsträvande arbetarfamilj under 1940-50-talen fick förkroppsliga familjens sociala ambitioner. Barnen var bärare av en framtidsvision. Med barnens hjälp skulle familjen höja sig ur sitt sociala ursprung. "Den modernitet mina föräldrar grundlagt med sin skötsamma livsstil skulle förverkligas av mig" (Ambjörnsson 1995:22).³

Henrys klassresa var ett projekt för modern, fadern spelade en mer passiv roll. Henrys mor städade på ett studenthem och hade goda kontakter med studenterna. Henry var enda hemmavarande barnet. Föräldrarna kunde därmed satsa på honom. Det fanns även andra arbetarfamiljer i kvarteret som var fattiga men "ihärdigt uppåtsträvande" och Henry hade kamrater bland dessa. "Det låg i luften i vår familj att man skulle ha någon talang, vara begåvad", skriver Henry. Fadern var händig och snickrade familjens möbler och startade bl.a. ett båtbygge i vedboden. Modern kunde rimma och anlätades i vänkretsen för födelsedagsverser och liknande. Ibland skrev

hon små berättelser och dikter och några av dem publicerades i *Hela Världen* och *Allas Veckotidning*. Halvbrodern ansågs studiebegåvad och Henry fick höra om moderns och broderns framgångar i skolan. Modern var flitig besökare på biblioteket och drog med sig Henry dit som själv blev läsintresserad och flitig biblioteksbesökare.

I mars 1940 kom magistern med blanketter till dem som skulle pröva till Läroverket kommande läsår. "Det blev något av ett 'naturligt urval'." De grabbar vars föräldrar gått i läroverk eller de vars föräldrar hade ekonomi och social ställning som krävde utbildning för barnen var framme och hämtade var sin blankett. Däremot klassens bästa elev, en arbetarpojke, skulle ingen ha. Henry hade fått i uppdrag av modern att ta en blankett vilket gjorde honom generad, han som varken hade välutbildade föräldrar eller speciellt lysande betyg. Modern framhöll att hon för sin egen del hade hindrats till högre studier av ekonomiska skäl. Henry själv var mycket kluven till fortsatta studier. "Att jag hade kläna skolbetyg kunde till och med ha hängt samman med att jag ville likna pappa mer än mamma. Att vara händig var långt viktigare än att ha läshuvud." En vecka senare kom beskedet att han inte klarat intagningen till läroverket.

Henry präglades mellan två världar, den intellektuella, som representerades av modern och den händiga, kroppsliga, praktiska som fadern stod för. Han förklarade själv sina medelmåttiga betyg, och bristen på läxläsning med denna kluvenhet. Henry och pappan hade under hela barndomen gjort många aktiviteter gemensamt och fadern var det stora idealet, den som Henry ville efterlikna. Han brukade skotta snö tillsammans med fadern ute på gatan under vintrarna och kände då stor tillfredsställelse:

Då kände jag mig nyttig och kavat. Mindre aktiv var jag att hjälpa mamma. Men jag var nog inte ensam om det där. Hjälpa till med "karlgöra" var egentligen åtråvärt om det så bara gällde att dra slipstenen nere i pannrummet. Disk och sängbäddning, ärenden till affärer osv. var knappast prestigeladdat. Under snöskotningen tänkte jag att det måste synas på långt håll att jag var på god väg att bli lika god som far min (ULMA 33681:131. Mem).

I en studie av klassresenärer (Wigerfelt 1981) fann jag att social mobilitet ofta innebär vissa kulturella anpassningsproblem. Klassresenären riskerar att hamna mellan två skilda kulturella sfärer med olika värderingar och normer. Problemen kan ta sig uttryck som i känslor av att sakna kulturell tillhörighet, identitetssökande samt olika relationsproblem.

En kväll tog mamma upp frågan om min skolgång. Hon hade läst en annons om realskoleutbildning vid Högre Folkskolan. Det skulle bli inträdesprov i juni och nu var jag inte särskilt svår att övertala. Jag visste inte om någon real-examen men ville gärna gå i Högre Folkskolan – det gjorde flera av killarna i NTO och Sirius. Redan dagen därpå anmälde jag till magister L. att jag ville vara med om inträdesproven. Mistrogen antecknade han mig. Särskilt duk-tig var jag ju inte – det visste både han och jag (ibid.: 139).

Proven till Högre Folkskolan eller Praktiska Mellanskolan ägde rum strax innan Folkskolans läsår slutade 1942. Ett tio-tal ungdomar från Lut-hagsskolan ställde upp och försökte. Efter någon vecka anslogs de intagnas namn på en anslagstavla i skolan och Henry fick till sin glädje se att han kom in. Samma sommar fick han sitt första jobb som mjölkbud. Henry levererade mjölk till hushåll och industrier vid dörren och tjänade tolv kronor i veckan. Hädanefter arbetade Henry varje sommar och vinterlov.

Vid 16 års ålder började motsättningar mellan Henry och fadern göra sig gällande. Han ”började ta sig ton” som det hette. Detta hade sin förklaring i en allmän självhävdelse men också det faktum att han gick i skolan. Henry kände att han började få ett övertag. Genom skolgången var han bättre orienterad i en mängd ämnen och föräldrarna hade inget att sätta emot. Henry kunde demonstrera sina kunskaper men blev ofta nedtystad, fick tiga och kände sig som en martyr. Samma tendens märktes hemma hos några kamrater.

Det där tillskottet av studier, lite enkel allmänbildning var säkert lite av en skärseld för föräldrar ur socialgrupp 3 som höll sina ungar i skola. Den gamla invanda hierarkin blev satt ur spel ibland, respekten kunde inte upprätthållas i diskussioner, det kunde rentav bli frågan om att ”ta i med hårdhandskarna”. Då gällde plötsligt den gamla auktoriteten igen. Skulle det bli ett skolår till fick man hålla sig i skinnet hemma. Det kunde kännas mycket motstridigt” (ibid.: 282).

Som klassresenär stod Henry inför inlärandet av en ny kulturell kompetens för att kunna hävda sig i den nya sociala miljön. Han riskerade att ”upprifrån” bli betraktad som en uppkomling som inte behärskade etiketten, språket och inte hade den säkerhet som krävdes. Från den klass han lämnat fanns risken att bli sedd som en svikare som spelade förmer (Wigerfelt 1981:31).

De som studerade mot en praktisk realexamen, de skulle bli lägre tjänstemän och inte arbetare. Vissa av dem kunde få höra hur föräldrarna upp-

offrade sig för deras skull och de fick höra föräldrars skryt när barnen tog examen. Det blev plågsamt, berättar Henry: "Man skulle avancera socialt och bildningsmässigt men för övrigt bli sin uppväxtmiljös värderingar trogen."

Henrys erfarenhet var att när enskilda arbetarungdomar utmärkte sig på något sätt sig diskuterades det om han inte var lite "stöddig" eller "högfärdig". "Tog någon arbetarpojke studenten kunde man var alldeles säker på att avunden snart kom till synes. Var han inte lite stöddig ändå? Ville väl inte vara som andra, gubevars! Trodde väl han var något..."

Rörligheten hade konsekvenser för flera av de arbetarungdomar som intervjuats här och som provade på karriärvägen. Det var lättare för omgivningen att acceptera att någon avlägsen stjärna gjorde karriär än att flickan eller pojken i samma gäng eller i samma kvarter avlägsnade sig och utmärkte sig. Gång på gång berättar ungdomar som gjorde karriär antingen genom utbildning eller kanske enbart genom "nöjesvägen", att de anklagades för att förhäva sig, gjorde sig märkvärdiga osv.

Så småningom tog Henry realexamen och firades som om det gällt en "riktig" studentexamen. Efter terminens slut anställdes Henry först vid ett rederiföretag och efter en kort period började han sedan som kontorspojke vid Uppsala Ekeby AB. Henry tvivlade på att kontorsbanan var något som han egentligen ville fortsätta med och drömde istället om journalistjobb. Men veligheten i fråga om yrke och brist på riktiga ambitioner och flit gav skuld känslor. Föräldrarna uppoffrade sig för att sonen skulle gå i skola, alltså borde han vara tacksam och intresserad och ambitiös. När han inte lyckades leva upp till förväntningarna kände han sig som en otacksam och lat slarver.

Så småningom bestämde han sig för att läsa vidare och började på Latinlinjen i gymnasiet. Men nu vidgades klyftan till fadern och arbetarmiljön ännu mer. Han kände att det språk och den livsstil som fanns i hemmet inte stämde överens med det som han lärde sig i skolan. Fadern blev oerhört irriterad när han hörde Henry använda ett akademiskt språk.

Till slut blev det så att Henry skiftade stil och språk när han kom till miljöer med socialt olika människor. När han umgicks med akademiker "då använde jag ett tillgjort, konstlat akademiskt språk [...]" men tillsammans med andra kamrater som arbetade och i hemmet så använde han aldrig detta språk utan anpassade sig. "Och egentligen blev det överdrifter åt båda hållen. Och det där blev man olycklig av" (Luf M2002:9 Int). Henry för-

Henry – en arbetarpojkes skolväg.

klarade sina speciella problem med en stark tillgivenhet till fadern med vilken han ville vara lojal, fadern som inte sanktionerade ett nytt språk och nya vanor. Egentligen ville han inte svika fadern med att lämna sitt ursprung, men han hade å andra sidan lärt sig uppskatta bildning genom modern. Till klassresans kostnader hör den kulturella rotlösheten, känslan av att inte höra hemma någonstans.

Det jag kortast kan säga om det där sättet att byta miljö, byta kategori, det var att jag upplevde mig som hemlös. Att jag har aldrig känt mig särskilt hemma bland akademiker eller... folk med hög status. Jag känner mig inte mindre än dom, inte betydelselös i förhållande till dom, men jag känner mig främmande för dom. Och om jag kommer någonstans där det sitter jobbare. Där kan jag uppleva att jag är hemtam. Jag kan deras språk och snack och sedvänjor. [...] Och det där hade jag besvärligt med. Och det har ju andra vittnat om ungefär samma sak. Det gick inte att lösa det där (ibid.: 8–9:1nt).

I en studie av klassresenärer har sociologen Mats Trondman funnit att ett betydelsefullt incitament till klassresa är att någon eller båda föräldrarna har ett bokligt intresse. Studien pekar vidare på den betydelse som mödrarna ofta haft för klassresenärer. Dessa mödrar drev ett slags kompensationsprojekt, de hade själva varit duktiga i skolan men kunde av olika skäl inte studera vidare. En annan orsak till mödrarnas större intresse för barnens klassresa var att modern var hemma och hade ansvar för barnen. ”Hennes erfarenhet från samhällets servicesektor ger förmodligen andra präglingseffekter än industrigolvets eller byggets manliga arbetarklasskultur, där fadern oftast arbetar”. I och med att klassresenären då identifierade sig med modern så minskade också identifikationen till fadern (Trondman 1994:259-260).

I ett tidigare kapitel träffades vi Ingvar, sonen till en skräddarmästare, som gjorde klassresan och blev civilingenjör. Ingvars erfarenheter av detta klassbyte var mindre smärtsamt än Henrys och kan delvis ha sin förklaring i att Ingvars far var den som fick honom att värdera studier högt och som något eftersträvansvärt.

Avståndet till fadern gjorde Henry olycklig men han kände lycka när de kunde göra något tillsammans. De starka banden till fadern satt kvar i kroppsliga förnimmelser och hörde bl.a. ihop med snöskottningen de utfört ihop. När Henry som vuxen skottade snö vid det nya hus han och hustrun flyttade till åtskilliga år senare dök ett minne av fadern upp: ”Det där minns jag, det känner jag fortfarande, när vi flyttade hit för tre år sen, jag hade ju inte rört snöskottning på så där 35 år. Så gick jag ut och skottade här när jag

kom hem från jobbet. I hela kroppen kände jag den här känslan nu gör jag någonting som har med pappa att göra (Luf M22002:19. Int)”

Som manlig förebild i arbetarklassen stod fadern för kroppsarbete och praktisk händighet. Faderns auktoritet urholkades genom Henrys nyvunna kunskaper och Henry fick därför tysta budskap om att hans kunskaper inte var så mycket värda.

Till moderniteten hörde individualisering med bl.a. budskap om mobilitet och social rörelse. Ungdomar utmanades under 1930- och 40-talen att göra något av sitt liv. Det moderna samhället behövde fler utbildade och vägarna öppnades sakteliga för unga människor ur de folkliga skikten att studera vidare.

Men de positiva möjligheterna hade en negativ baksida. Kollektiva former av gemenskap splittrades när individerna skulle bryta sig ut och bana sig egna vägar. Ungdomar ur arbetarklassen som bröt med traditionerna och studerade vidare lärde sig en ny kultur, nya vanor och ett nytt språk i skolan som inte stämde överens med föräldrahemmets. De skiljde ut sig från kamrater och fick ibland lida för det. De lämnade ett kollektiv för att bli något och det kunde lämna kvar en evig längtan tillbaka till gruppen. Olika klassresenärer har tacklat denna problematik på skilda sätt, mycket beroende på den inställning föräldrarna haft till utbildningen. Henry upplevde klassresan som arbetsam och konfliktfylld. Han förhöll sig kanske just därför reflexiv, funderade mycket över sin bakgrund och skrev ned den i biografisk form för att bearbeta och söka förstå.

Med Henry som exempel har jag velat ge en komplexare bild av de arbetarungdomar som växte upp under ungefär samma villkor och ändå utvecklades i olika riktningar. Jag har sökt förklara varför just Henry utbildade sig vidare och lämnade sitt sociala ursprung. Föreningsengagemanget var en viktig faktor. Han har också fått illustrera hur de som bytte klass kunde ställas inför betydande problem och att idéerna om allas möjlighet till social rörlighet inte var komplikationsfria när de omsattes i verkligheten.

10. Ungdom i rörelse

Ungdomens utmaning

Det har saknats mer djupgående studier och kunskaper om den moderna ungdomskulturens framväxt i städerna under vårt sekel.¹ När vår tid beskrivits som så speciell gentemot andra perioder har man främst kontrasterat gentemot 1800-talets bondesamhälle. Ett påstående som ofta upprepats är att den moderna ungdomskulturen uppstod under 1950-talet med de mer iögonfallande ungdomsgrupperingarna. Jag ifrågasätter detta påstående och har därför valt att undersöka 1940-talet, en alltför förbisedd period. En central tanke är att 1930-40-talens ungdomskulturer var ett slags föregångare till de nutida. Detta var en formeringsperiod då medier och populärkultur fick en ökad utbredning. Vuxenfrånvaron som följde genom att männen kallades in under beredskapen och kvinnorna fick utföra männens arbete gav de unga friare tyglar.

Ett viktigt tecken på ungdomskulturens växande betydelse var diskussionerna om Dansbaneländet och andra ungdomsproblem. Den debatt som fördes om kommersialismens fara och den tilltagande normlöshet som bredde ut sig inom den unga generationen känns till viss del bekant än idag. Problemen utreddes på såväl statlig som kommunal nivå. Man hade föreställningen att ungdomen blivit mer lössläppt än under tidigare generationer. Nöjeslivet granskades och mättes och man sökte bland annat se om de roade sig för mycket. Man fann att det var en liten grupp med "svag intellektuell och moralisk utrustning" som hade för hög "nöjesfrekvens". Motpolen var de som inte roade sig så mycket och därmed antogs vara "intellektuellt vakna, aktiva allmänintresserade ungdomar".

Kvalitén på nöjeslivet befanns utmärkas av "låg standard, tristess och ensidighet". Svensk ungdom led brist på positiva fritidssysselsättningar. Sysselsättningar som innebar ett "förnötande av tiden" var dåliga. De unga skulle skolas till att använda fritiden på rätt sätt. Det fordrades upplysningsarbete om beteendet kring danserna, bland annat skulle god dansteknik och dansstil läras ut. Vidare ansågs filmen utöva ett för starkt inflytande över de unga därigenom att de lärde sig längta efter erotik och en lyx-tillvaro vari moderna kläder spelade en stor roll.

Ledamöterna i Ungdomsvårdskommittén menade att de unga istället för kroppen skulle använda förnuftet och intellektet. Istället för att bejaka nuet, ge sig hän i ett lustfyllt nöjesliv och framhäva sig själv, så skulle man tänka framåt, spara, vara praktisk och inrikta sig på kommande belöningar, vilket inte minst påpekades av Ludwig Schnabl. Den dansanta ungdomen syntes kroppslig, de fnittrade bl.a. ohämmat på biograferna, och det efterlystes upplevelser av mer andlig och djupare natur.

Både hos en moralkonservativ opinion och den statliga Ungdomsvårdskommittén fanns en uppdelning i god och dålig ungdom. Denna uppdelning, som sammanföll med organiserad respektive oorganiserad ungdom, har funnits under hela århundradet och finns kvar på sina håll än i dag. De organiserade har man menat sig haft kontroll över och kunnat fostra i önskad riktning. Staten tog ett större grepp över de ungas fritid under 1940-talet. I Uppsala har vi sett hur det satsades på ungdomsråd, ungdomsutställningar, fritidsgårdar, kommunala danser m.m.

Det fanns ett starkt drag av förmynderi i både den statliga och kommunala utredningarna liksom i folkbildaren Ludwigs Schnabls undersökning. De unga skulle läras upp och fostras. I indelningen i en god eller dålig sort fanns ett starkt tänkande i svart och vitt. Den goda ungdomen var snarare en idealbild eller en modell för hur man önskade att den unga generationen skulle vara.

Den negativa bild som målades upp av ungdomens nöjesliv och populärkulturen kontrasterar stort mot de ungas egna upplevelser. Med hjälp av populärkulturen skapade de egna uttrycksmedel och mönster. För att beskriva detta skeende har ett till vissa delar unikt material använts i avhandlingen. Henrys omfattande levnadsskildring och Allans berättelser är dokumentärschildringar av skönlitterär karaktär. Genom de rikhaltiga sinnliga beskrivningarna har de gett oss bilder från 1940-talets ungdomsvärld. De har på så sätt kunnat underlätta för en förståelse och tolkning av dåtidens tidsanda. Genom konkreta beskrivningar av all dagliga företeelser har jag sökt förmedla en nyanserad bild av 40-talets ungdom.

Inom 1940-talets ungdomsgeneration fanns grupper, delkulturer, som baserades på att de var lika utifrån bl.a. klass och kön. Viktigt att framhålla är att tidsandan och den moderna ungdomskulturen inte omfattade alla med samma styrka. Utbredningen av företeelser som t.ex. swingjazz, jitterbugg eller en ny sexualmoral var synnerligen varierande. Denna studie ger vid handen att de som tycks ha varit först med att bejaka den nya ung-

domskulturen, var arbetarungdom i städerna. De har på många sätt fungerat som ett slags avantgarde.

Just att tidigt bli vuxen och rå sig själv tycks ha varit viktigt och främjades av att man i tidiga tonår började förvärvsarbeta. Till en början var lönen låg, men efter att ha betalt hemma fanns i regel ett litet överskott som kunde spenderas på kläder och nöjen. Unga från medelklassen, som hade en längre skolgång, hölls kvar i ett mer utdraget beroendeförhållande till föräldrarna. I synnerhet tycks flickorna ha varit skyddade och utsatta för kontroll. Utifrån olika perspektiv utvecklades vissa värderingar och förhållningssätt som kunde sägas utmärka en viss grupp eller kategori.

Det fanns starka normerande drag inom den ungdomliga arbetarkulturen. Man skulle bli arbetare som föräldrarna och ofta sågs det med ogillande när någon umgicks med studenter eller rent av gav sig av från gruppen och blev student.

Detta att bli vuxen manifesterades bl.a. med klädernas hjälp. För pojkarna markerades vidare vuxenstatus i att skaffa sig sexuella erfarenheter eller att åtminstone skryta om dem. Egna pengar gav rätt till visst självbestämmande. Att snabbt bli vuxen medförde att man tidigare slapp ifrån föräldrar och lärare som bestämde och utövade makt. Fritiden blev till ett slags frizon där man i högre grad fick vara sig själv tillsammans med kamraterna, släppa loss från alla krav och plikter. Att inte dricka alkohol betraktades som ett utslag av frökenaktighet. En snackfördärvare med förmågan att breda ut sig genom slangspråk, humor och ordvrängeri, beundrades.

Arbetarungdomen byggde vidare på folkliga traditioner. Kunskaper om dans, sömnad och musik var några av dessa. Slagfärdighet, nyttjande av alkohol och ett accepterande av sexuella förbindelser innan äktenskapet var andra kulturella uttryck som kan spåras bakåt. Med hjälp av den kommersiella masskulturen byggde unga vidare på arvet och utvecklade och omformade traditionerna.

Genom Svartbäcksgänget och andra unga från Uppsala med arbetarbakgrund har jag sökt finna ut vad innehållet i deras fritid bestod av. En viktig del kretsade kring dansbanan. Vid denna träffades vänner och kontakter med andra könet knöts. Tidigt, ofta redan som barn, förekom ett slags inskolning i dansandet. Man lärde sig längta efter att få gå dit och vara med. På festplatsen togs steg mot en frigörelse från föräldrarna, på väg mot att bli vuxen. Inskolningen till dans var informell och ägde ofta rum till radios grammofonmusik. En god dansör hade hög status.

Dansbanorna var viktiga sociala och kulturella arenor där kultur-, klass- och könsmöten ägde rum och där unga människor kunde testa och experimentera med olika slags gränsöverskridanden utan för mycket insyn av vuxna. Den dominansordning som rådde i samhället i övrigt kunde tillfälligt växla, t.ex. den mellan könen. Genom damernas dans fick flickan möjlighet att överskrida sin mer passiva väntande roll och hade möjlighet att välja vem som skulle följa henne hem. Exempel har också visats från Bluffen i Uppsala där djärva flickor kunde nobba och bibehålla en stark ställning.

Dominansordningen mellan klasserna kunde också modifieras genom att arbetarungdomen befann sig på hemmaplan på dansgolvet. Den visade större säkerhet och självkänsla gentemot medelklassungdomen som ofta lärt sig dansa på ett formellt sätt genom dansskola. Här uppstod ibland en maktkamp där hierarkin mellan de båda grupperna växlade. Dansen tycks överhuvudtaget haft en starkare ställning bland de folkliga skikten än bland medelklassens unga.

En annan grupp som skilde ut sig och med vilka konflikter kunde utspela sig var landsbygdungdomen. Sättet att klä sig, uppförande, lukt osv. gjorde dem avvikande. Å andra sidan var de dominerande på landets utedansbanor och där fick stadsungdomen rätta sig efter andra seder.

Den moderna ungdomskulturen fungerade som ett slags överbryggare av sociala klyftor. Vi har sett hur kärleksförhållanden kunde uppstå mellan personer från olika sociala klasser, likaledes kunde vänskapsband knytas. I fallet med Thore och hans flickvän blev alliansen till slut omöjlig. Om en arbetarpojke gifte sig med en medelklassflicka innebar detta en deklassering för flickan eftersom hon följde mannens sociala placering. Däremot vore ett giftermål mellan en arbetarflicka och en medelklasspojke en hållbarare allians då flickan istället tog ett kliv upp på den sociala stegen. Principen var att mannen måste ha en överordnad position inom äktenskapet.

Moderniteten gav utrymme för nya kollektiva identiteter som skapades utifrån fritidens aktiviteter. Gängen som for ut till dansbanorna var ett slags kollektiv. De samlades innan kvällens dans för att ladda upp, syna varandras klädsel, resonera om var man skulle bege sig och så småningom cykla ut till någon dansbana. Det fanns också grupperingar som hade musikintresset i fokus. Spisarna kom samman och bytte information om jazzens mästare. De lyssnade på det senaste i skivväg och gick på konserter. Många blev aktiva musikutövare och bildade egna orkestrar, träffades till repetitioner och reste runt och spelade inför publik.

Bion var också samlingsplats för ungdomar som kanske förberett sig genom att läsa recensioner och diskuterat vad de ville se. De möttes innan filmen och samtalade efteråt om det man sett. Barn och unga inspirerades till lekar, danssteg, attityder och man resonerade om vad som var realistiskt eller ej. Många sökte efterskapa kläder eller frisyrer de blivit intresserade av genom film och tidningar. För flickorna var gemenskapen kring just sömnaden av stor betydelse. Man studerade modetidningar tillsammans och hjälptes åt att sy något snyggt och modernt. Allt för att verkligen synas i det offentliga nöjeslivet. Idrottsföreningarna var också kollektiv som samlade unga till träning, tävlingar, möten och sammankomster. I somliga av dessa kulturbyggen har vi sett att gängen sammanföll med klasstillhörigheten, i andra däremot fanns öppningar över klassgränserna.

Ungdomens utmaning var fysisk. De gjorde något med sina kroppar, smyckade, klädde och utmärkte sig. På nöjesplatserna dansades nyheter som jitterbugg och andra swingliknande danser. Swingdansen innebar ökad hastighet och rytmisk hetsighet där unga människor gav sig hän på ett annat sätt än tidigare. Foxtrotten medförde att paren befann sig tätt intill varandra. Att danserna tedde sig annorlunda mot tidigare perioder är bl.a. diskussionerna kring "dansbaneeländet" ett utslag av.

Men ungdomens utmaning var också att den ifrågasatte de rådande hierarkiska samhällsförhållandena. Arbetarklassens unga, både män och kvinnor, steg fram och tog för sig av det modernas möjligheter. De blev synligare som individer och gick i spetsen för den nya ungdomskulturen. För medelklassens unga ägde de stora förändringarna rum inom den egna klassen, mellan generationerna.

Indelningen av de unga i en god respektive dålig sort håller inte vid en närmare granskning. Det var nämligen så att de som "överfrekventerade" danshaken också kunde vara med i föreningar och hängivna idrottsutövarer. Vidare gick förenings- och medelklass-ungdom också på bio och såg och lät sig inspireras av "dåliga" filmer. De kunde vara nog så intresserade av jazz och hade sina idoler. Det existerade inga vattentäta skott mellan föreningsaktiv respektive passiv ungdom. En hel ungdomsgeneration var redan involverad i den kommersiella masskulturen.

En god fritid innebar att vara aktiv, menade ledamöterna i Ungdomsvårdskommittén. Men innebörden i ordet blev begränsat.² Den aktivitet och kreativitet som utvecklades på arenor där ungdomen själv var kulturbyggare utan större medverkan av vuxna, räknades inte. När man såg unga

köpa kläder och skivor, gå på bio och se äventyrs- och kärleksfilmer, dansa, sitta på kaféer, hänga på stan osv. uppfattades dessa aktiviteter som felaktiga sätt att använda fritiden och som slöseri av pengar på kommersiella produkter.

Vad man inte såg var den uppfinningsrikedom som utvecklades på arenor som ej var så starkt vuxenkontrollerade. Här kunde unga skapa sina egna sammanhang och utprova nya identiteter. Det har kanske rent av varit en förutsättning att man inte följt i de vuxnas ledband utan haft viss frihet.

De som anklagade den oorganiserade ungdomen för passivitet förstod inte den idoga träning och skicklighet som krävdes för att t.ex. dansa jittterbugg eller spela trummor. Överhuvudtaget är det svårt att förknippa dans eller milslånga cykelutfärder till landsbygdens dansbanor med passivitet. De såg inte heller arbetet bakom flickornas modekreationer.

En viktig ingång i denna studie har varit att betona ungas egen förmåga till val – att ej se dem som offer. Gentemot kritikerna har jag sökt visa hur ungdomen använde kommersiella produkter. Detta innebär dock inte att all ungdomskultur nödvändigtvis är positivt kreativ. Kreativitet är inget exakt begrepp, snarare har jag här använt det som ett perspektiv. Det innebär inte heller att de som jag skrivit om nödvändigtvis uppfattade sig själva som kreativa. Den detaljerade etnografien som betonar och komprimerar görandet kan skymma sikten för att tillvaron naturligtvis stundtals uppfattats som tråkig och rutinartad.

En fråga man kan ställa är om dagens unga verkligen är så mycket mer kreativa än tidigare generationers, något som är mer eller mindre uttalat hos Willis och andra ungdomsforskare. I denna studie har jag sökt visa hur aktivitet, kreativitet och rörelse, begrepp som man i dag förknippar med senmoderna drag, i hög grad var närvarande hos ungdomen på 40-talet. Jag har också sökt visa att fenomen som vi ofta förknippat med kvinnor och unga män i dagens ungdomskulturer, förekom redan hos manliga ungdomar under 1940-talet. I likhet med flickorna var sålunda många pojkar intresserade av det estetiska; utseendet och kläderna kunde ha nog så stor betydelse.

Den här studien har handlat om 1940-talet och till viss del även 30-talet, en period i svensk historia då stora förändringar på många olika plan ägde rum. Omformningen av det svenska samhället var i full gång sedan lång tid tillbaka. Många kulturteoretiker hävdar att det under de senaste decennierna skett en kraftig fördjupning och radikalisering av moderniteten och en

del av dessa teoretiker har kallat vår period för den sen- eller postmoderna. Jag har velat visa på utvecklingen av det moderna under 1930-40-talen som kan utläsas i form av t.ex. mer utpräglade ungdomskulturer och generationsmotsättningar.³ Det fanns drag som pekade framåt mot våra dagar. Också sen- eller postmoderniteten har djupa rötter.

Den erosionskris (som bryter sönder traditionella livsmönster, normer och identiteter) som Thomas Ziehe pekat på står på många punkter också att finna under 1940-talet. Även om Ziehe menar att erosionskrisen och avtraditionaliseringen har djupare historisk grund så tolkas han i allmänhet som beskrivande utvecklingen under de senaste årtiondena. En avsikt med denna bok har varit att visa att dessa tendenser sträcker sig över en längre tidsperiod även om det säkerligen är riktigt att det skett en accelerering under senare tid. Debatten kring dansbaneländet, farlig musik, sexualitet och andra ungdomsproblem var ett svar på de samhällsförändringar som pågick.

Att ungdomen uppfattas som en problematisk grupp är något vi känner igen från idag. De problem som identifieras är dock annorlunda. I en studie av ungdom i Landskrona från mitten av 1980-talet (Wigerfelt 1984) ansågs narkotika vara det största hotet. Liksom på 40-talet sågs de unga helst vara aktiva i föreningar. Att dra omkring i sysslolöshet på stan var något suspekt då myndigheterna inte riktigt hade kontroll över vad som försiggick. Jag fann dock att många gånger så var "sysslolösheten" fylld av diverse aktiviteter men av mer trivialt slag. Många unga, ofta påverkade av det offentliga samtalet, kunde dock instämma i att de inte hade någonting att göra.

Under 1940-talet sökte sig unga ut från hemmen, inte minst p.g.a. trångboddhet och bristen på egna rum där man kunde träffa kamrater i fred. De unga flockades på gator, torg, biografier, caféer och dansbanor där de kunde utveckla frirum och gemenskapsformer. I dag har de flesta egna rum där de kan rå sig själva, lyssna på band- eller skivspelare och ta hem kamrater. Trots det finns en längtan bort från hemmen, till offentliga platser där de träffar andra unga och är friare från vuxenövervakning.

Det tycks ha varit så att det under 40-talet fanns större möjligheter för unga att roa sig på olika etablissemang. De kunde gå ut oftare och nöjena var billiga. I dag är priserna för höga för de flesta unga och de får ransonerat antalet besök på olika offentliga tillställningar. På så sätt är många faktiskt hänvisade till gator och torg till allmän rädsla och förargelse.

Individuella drömmar

Den sociokulturella friställningen försiggår på många olika plan. Friställningen griper in när det gäller bilder i våra huvuden. Under 1940-talet spelade filmen och andra typer av medier en stor roll för att frigöra ”explosioner av bilder, drömmar och fantasier” (jfr Ziehe 1984:155).

Modernisering gav upphov till nya kollektiva identiteter med fritiden som bas – men en annan viktig bit var individualiseringen. Nu trädde individer fram ur sociala skikt som tidigare i hög grad betraktats som kollektiva. Det fick som följd att arbetartraditioner och gemensamhetsformer började splittras upp. Viktiga exempel på detta är de budskap om social mobilitet och rörelse som fördes fram. I boken har jag exemplifierat hur dessa budskap mottogs av enskilda ungdomar. Idéer om folkhemmet och demokratisering av sociala förhållanden togs emot av 20-talsgenerationen och bearbetades såväl individuellt som kollektivt. Klass och könsförhållanden rannsakades och ifrågasattes.

Till tidens idéer hörde att människor skulle hävda sig själva som individer. Att röra sig uppåt socialt var en möjlighet och många små steg togs den vägen. Men för andra var det av olika skäl inte möjligt, eller kanske inte heller önskvärt, att studera eller stiga genom en yrkeskarriär.

Här visade den nya mediala ungdomskulturen på alternativa ”karriärvägar”. Medierna gav exempel på framgångshistorier med personer ur enklare förhållanden som blev t.ex. stjärnor inom musikens värld.

Under 1940-talet arrangerades mängder av tävlingar av olika slag; orkester-, vokalist-, dans- och inte minst idrottstävlingar. Tävlingsan-

Gunder Hägg – en förebild för unga. Se nr 6 1944.

dan befrämjade ett individualistiskt tänkande där enskilda personer presterade, konkurrerade och gjorde sitt yttersta. Idrottsidolerna, filmstjärnorna och musikidolerna var förebilder för ungdomen och tankar och drömmar såddes om att bli lik dessa. Genom att Sverige stod utanför kriget och samtidigt var avskuret från impulser utifrån utvecklades ett slags kulturellt reservat där svensk idrott och svenska filmer, orkestrar och idoler fick ett uppsving.

En variant var att lyckas att hävda sin särart på dansgolvet. Den talang som utvecklades under ungdomsåren kunde få konsekvenser. En tillräckligt framgångsrik musiker kunde leva på sin talang under åtminstone ett visst antal år. Det fanns en hel skala med karriärsteg, några ytterst små, andra betydligt större.

Filmen var den stora skaparen av drömmar om det moderna. Den gav upphov till fantasier och tankar om egna möjligheter. Med dess hjälp bearbetades budskap om social mobilitet. Idolerna fungerade som förebilder och var ett steg på väg i frigörelsen från föräldrarna och mot en egen identitet. Filmen inspirerade till tankar om att tänja på gränserna för vad som ansågs möjligt. Kanske kunde man tänka sig göra något utöver vad klass- och könstillhörighet satte upp hinder för.

Begreppet delkultur innebär ett slags homogenisering av grupper av ungdomar, en förenkling av faktiska förhållanden. Inledningsvis talades om att människor i regel ingår i många olika slags delkulturer samt utbildar skilda perspektiv på andra mindre fundamentala grunder än t.ex. kön och klass. I avhandlingen har jag genomgående lyft fram individer och deras subjektiva upplevelser av och syn på sin ungdomsperiod. Via enskilda liv och öden har jag velat spegla det komplexa inom skilda delkulturer. Människor deltar i många olika slags situationer och bär flera olika perspektiv inom sig och motager många typer av budskap som bearbetas och hanteras på skilda sätt. Jag har sökt nå ut över entydiga mönster, utöver det kollektiva delade, genom mer inträngande skildringar och analyser av enskilda individers livsvärldar.

En modern generation

När de som var unga under 40-talet befann sig i det omedelbara nuet kände de troligtvis ingen spontan generationsgemenskap, arbetarungdomen såg istället skillnaderna mellan sig och de studerande eller landsbygdsungdomen. Under årens lopp tenderade dessa skillnader att läggas åt sidan och

istället börjar man minnas det gemensamma för generationen. Historieböckerna och medierna berättar om 40-talet som beredskap, ransoneringar, krigsfara osv., och dessa mer officiella beskrivningar av perioden införlivas istället i människors medvetande. På så sätt blir generationsmedvetandet mer homogent. Äldre generationer använder också generation som ett medel för förenkling. När de kontrasterar dagens ungdom med sin egen i allmänhet mer fördelaktiga ungdomsperiod blir de båda generationerna mer homogena.⁴ Generationerna framträder tydligare i backspegeln.

När informanterna återkallar sin ungdomsperiod finns i bakhuvudet kunskaper och åsikter om nutidens unga. I jämförelsen mellan då- och nutid var ungdomen i stort sett alltid bättre förr. Då drack man i allmänhet måttligt med alkohol – om man drack alls. Då skötte sig ungdomen bättre, tog mer ansvar och då var även musiken bättre. Risker finns alltså att man omedvetet förhärligar.

Under 1930- och 40-talen blev de ungas fritid alltmer skild från föräldrarnas och de kom in i ett slags ungdomskulturellt fält som pekade ut över lokala gränser men också nationella geografiska gränser. Ungdomar särskiljde sig som generation på ett tydligare sätt än tidigare.

1940-talet kännetecknades i hög grad av beredskapsåren med krigshot och ransoneringar, men dess andra hälft pekade in mot ett kommande välfärdssamhälle. Trots att beredskapsåren innebar avsevärda påfrestningar med en minskad kommunikation med omvärlden och stramare ekonomi, tycks det som om de unga, som inte var inkallade eller ansvariga för hushållens ekonomi och försörjning, fortsatte att deltaga i ungdomskulturella företeelser som tagit sin början redan på 1930-talet.⁵

Även om informanterna inte upplevde att de tillhörde en homogen generation när de var unga, så tycks det ändå ha funnits en utpräglad känsla av att tillhöra en annan generation än föräldrarna. Detta kommer till uttryck i intervjuerna när informanterna erinrar sig hur gammalmodiga de uppfattade vissa företeelser under 40-talet. I studien har vi mött ungdomar som valde att dansa på ställen där modernare dansmusik spelades och som skratade åt dragspel och fiolmusik. Swingjazzen var ett uttryck för en musik som förenade stora ungdomsgrupper i hela västvärlden.

Den statliga Ungdomsvårdskommittén talade om generationsmotsättningar och det som främst ansågs skilja generationerna ifrån varandra var beteendenormer i sexuella frågor. I intervjuerna låter många förstå att de under sin ungdomsperiod ifrågasatte de vuxnas inställning till kropp och sex-

ualitet. Det som framförallt ifrågasattes var hur vuxna talade om kropp och sex, eller snarare bristen på samtal om dessa förhållanden mellan generationerna. Däremot skvallrade vuxna om kvinnor med utomäktenskapliga barn. De unga resonerade om detta inbördes och sökte på egen hand kunskaper.

Antydan till sex fanns i många filmer men steget var fortfarande långt till 1960-talets frigörelse. Genom beredskapen med sin minskande kontroll av unga men också av de inkallade männen som befann sig på främmande platser, gynnades en uppluckring av det sexuella mönstret. Samlagsdebuten skedde i allt tidigare år. Unga från medelklass hade sin samlagsdebut senare än arbetarklassens. Flickor från medelklass tycks hårdare hållna än andra.

Även i förhållandet till kläder skilde sig generationerna åt. I det moderna samhället där individen alltmer förlorade kontakten med äldre och kollektiva livsformer var konsumtion av t.ex. kläder ett sätt att markera sin identitet och uttrycka sin personlighet. En modern människa skulle vara konsumtionsinriktad och följa med sin tid bl.a. genom att vara modernare och djärvare i sitt klädval. Vissa inslag i ungdomars klädsel ansågs inte kunna bäras av vuxna. Förebilder hämtades från modetidningar, veckotidningar och filmens värld. Swingpjattklädseln var en av de första moderna ungdomsstilarna i landet och utvecklades i samklang med filmerna och jazzmusiken.⁶ Den särskiljde definitivt ungdom från vuxna och uppfattades i sin utpräglade form som provocerande.

20-talisterna präglades av en knapphetens uppväxt där de materiella framsteg som sakteliga togs var påtagliga och satte djupa spår. Efterföljande generationer kunde i högre grad ta ett materiellt välstånd för givet och kan tyckas bortskämda av denna generation. Däremot finns ett intryck hos de äldre att vår tid på många andra sätt är svårare att vara ung i.

Annons i "Vi unga" 1942.
Stadsarkivet, Uppsala.

Summary

There has been a lack of more profound studies and information on the growth of modern youth culture in Sweden. It has often been alleged that this culture was developed in the 1950s by the more conspicuous youth groupings. I question this statement, and so I have chosen to investigate the 1940s, a much too neglected period. A central thought is that the youth cultures of the 1930s and 1940s were a kind of predecessors of the present ones. This was a formative period, with media and popular culture gaining ground. The absence of grown-ups, caused by the men's military service and the women's having to do the men's job, slackened the reins on the young.

My primary aim is to study various aspects of what young people from the working class did in their spare time in the 1940s in order to illuminate a phase in the change of youth culture. To what extent can it be said the 1930s and 1940s were a kind of transitional period for modern youth culture? How is the beginning of modern development mirrored in the activities of the young? How did young people use dancing, music, films, and fashion in building a culture of their own and as a way of asserting themselves? Did this period offer more possibilities for crossing class lines? In which ways did boys and girls meet modernity differently? Young people from the working class connected with Uppsala in Central Sweden are brought into focus, but other parts of the country as well as other social strata are also surveyed.

The documentary description of *Dansbanefröjder* (the joys of the open-air dance-floors) by informant Allan Andersson, as well as the comprehensive autobiographic account of informant Henry Tholander, are sources that may be called unique. Through their extensive sensual descriptions they have given us pictures from the world of young people in the 1940s. In this way, they have contributed to an understanding and interpretation of the spirit of the time. Other sources are interviews, answers in questionnaires, official State reports, as well as documents of the local government.

An important indication of how youth culture was of growing impor-

tance at this time, were the public discussions on Dansbaneländert (the misery of the open-air dance-floors) and other problems among young people. The debate dealt with the dangers of commercialism and a growing lack of norms, things that seem to some extent to be well known even today. The problems of the young were analysed by the State as well as by local authorities. It was thought that young folks were less restrained than earlier generations. Their amusements were scrutinised, and older people tried to find out if the young amused themselves too much. It was found that a small group of young people "of feeble intellectual equipment" showed too high a "frequency of amusements". The opposite were those who did not amuse themselves so much and were thus thought to be "intellectually alert, active young people with general interests".

It was found that the quality of the amusements was characterised by "a low standard, cheerlessness, and one-sidedness". Young people in Sweden lacked positive spare-time occupation. The young should be taught to use their leisure in the right way.

A morally conservative opinion as well as the State Committee for Youth Welfare divided young people in good and bad. This division, which coincided with that between organised vs. non-organised youth, has existed during the whole century and in some places still exists. It has been thought that organised young people were under control and could be brought up as was desired. To channel the spare-time occupations of non-organised youth, the State took a firmer hold of young people's leisure during the 1940s. In Uppsala, e.g., emphasis was laid on youth's councils and exhibitions for young people, as well as on youth recreation centres and municipally sponsored dances.

The negative picture given of young people's amusements and popular culture formed a glaring contrast to the experience of the young themselves. On the basis of popular culture, they created their own modes of expression, their own patterns.

This study indicates that those who seem to be the first to recognise the new youth culture are young people from the urban working class. In many respects, they have acted as a sort of avant-garde. Just to grow up early and be your own master seems to have been important and was encouraged by the fact that you began being gainfully employed in your early teens. Initially, the pay was low, but after having paid at home you generally had a small surplus that could be spent on clothes and amusements. Young

people from the middle class, who went to school for a longer time, were kept in a more extended state of dependence on their parents. In particular, girls seem to have been more protected and subjected to more control.

There were strong normative traits within the young working-class culture. You should become a worker just like your parents, and often it was frowned upon when someone mixed with students or even left the group and became himself or herself a student.

To grow up was manifested, among other things, by your clothes. Boys also indicated their grown-up status by sexual experience or at least by bragging about it. Having money of your own entitled you to a certain right of self-determination. To grow up quick meant getting away earlier from parents and teachers, who made the decisions and exercised power. Leisure became a kind of free zone, where you were to a greater extent allowed to be yourself and relax from all demands and duties with your mates. Not to drink alcohol was looked upon as evidence of sissiness. A person who could dominate by using slang and humour and by twisting words was admired.

With the assistance of a group of young people from the district of Svartbäcken and other young persons from Uppsala with a working-class background, I have tried to find out what they did in their spare time. An important part of it was centred on the open-air dance-floor. Here friends met and contacts were made with the opposite sex. From an early age – often even as a kid – you were, so to speak, trained for dancing. You were taught to long to go there and mix. At the funfair, you began to emancipate yourself from your parents, on your way towards growing up. The training to dance was informal and often accompanied by records on the radio. A good dancer enjoyed a high status.

The open-air dance-floors were important social and cultural arenas where cultures, classes, and sexes met and young people could test and experiment with various ways of crossing borders without being too closely watched by grown-ups. The order of dominance otherwise prevalent in society might temporarily change, for example between the sexes. The ladies' invitation dance gave the girl a chance to transgress her more passive, awaiting role and choose who was going to see her home. Examples are also shown from the Bluffen dance hall in Uppsala, where brave girls could give a brush-off and maintain a strong position.

The order of dominance between the classes could also be modified by the fact that young working-class people were on home grounds on the

dance floor. They showed a greater security and self-esteem compared to the young from the middle class, who had often learned to dance quite formally at a dancing-school. Here a power struggle sometimes started on the dance floor, with the hierarchy between the two groups fluctuating. On the whole, dancing seems to have held a stronger position among groups of young common people than among the young of the middle class.

Modern youth culture served as a kind of bridge over social gaps. Love affairs might occur between young people from different classes; likewise, ties of friendship. Mostly, however, you kept to your own class.

Modernity allowed new, collective identities, created on the basis of spare-time activities. The gangs who went out to the open-air dance-floors were a kind of collective. Here were also sets of young people focusing on their interest in music. Many became active musicians and formed their own orchestras. Often, going to the cinema was also a collective phenomenon, where you met before as well as after the performance. Films inspired to games, and heroes and heroines of the film became models. The athletic clubs were also associations which attracted many people.

The challenge of the young was physical. They did something with their bodies, adorned, dressed, and distinguished themselves. In the places of entertainment, they danced jitterbug and other swing-like dances. Swing dancing implied a higher tempo and a rhythmical vehemence, where young people let themselves go in a different way from before. Doing the fox-trot, the couples were close.

But the challenge of the young also questioned existing hierarchic social conditions. The young of the working class – men and women – stepped forward and helped themselves to the possibilities of modernity. They became more visible as individuals and led the way for the new youth culture. As to the middle-class young, the great changes seem to have taken place within their own class, between the generations.

The division of the young into a good and a bad sort, respectively, does not hold up to a closer scrutiny. It is like this: young people who "over-frequented" the dance halls at the same time might be members of a club and devoted athletes. Also, even club members and young people from the middle class went to the cinema and let themselves be inspired by "bad" films. They might be quite interested in jazz and had their idols. A whole young generation was already involved in commercial mass culture.

The members of the State Committee for Youth Welfare thought that

the young should use reason and intellect instead of their bodies. Instead of recognising the present, indulging in a luxurious life of pleasure and advertising themselves, they should think ahead, save money, be practical, and concentrate on future rewards.

Having a good leisure implied that you should be active, a key word indicating motion and development. But the meaning of these words became limited. The activity and creativity manifested in arenas where young people built their own culture without much involvement of grown-ups, did not count. What people did not see was the ingenuity that was displayed there. Here young folks have been able to create their own contexts and try out new identities.

One starting-point for this study has been to stress the ability of the young to choose for themselves – instead of seeing them as victims. Against their critics, I have shown how young people have used commercial products in a constructive way. This, however, does not mean that all youth culture is of necessity positively creative. Creativity is not an exact concept; I have used it here as, if anything, one angle.

A question that may be asked is whether young people of today are really that much more creative than earlier generations, which is more or less pronounced in Paul Willis and other youth researchers. In this study, I have tried to show how activity, creativity, and motion – concepts today associated with late-modern traits – were present to a high degree in the youth of the 1940s. I have also tried to show that phenomena which we often connect with young women and young men in today's youth culture, were seen already in young men in the 1940s. Like the girls, many boys were thus interested in things æsthetic; looks and clothes could be quite important.

The "erosion crisis" (which breaks up traditional patterns of life, norms, and identities) emphasized by Thomas Ziehe, is in some ways similar to the development of the 1930s and '40s. One of the aims of this book has been to show that these tendencies extend over a longer period of time, even though it is no doubt correct to say that they have accelerated in recent times. The debate on the misery of the open-air dance-floors, on dangerous music, sexuality, and other youth problems, was a reaction to the social changes of that period.

Modernisation also gave rise to individualisation. Individuals now came forward from social strata that had earlier to a high degree been seen as collective. Messages on social mobility and motion were delivered, and in the

book I have exemplified how these messages were received and dealt with. One of the ideas of the time was that people should assert themselves as individuals. To move upwards socially was a possibility, and many small steps were taken in that direction.

But to others it was, for various reasons, not possible, or perhaps not even desirable, to study or to rise socially by way of a professional career. Here the new, medial youth culture pointed to alternative "ways of making a career". The media presented success stories about persons from humble conditions who became stars in, for instance, the world of music. Another variant was to succeed by maintaining one's individuality on the dance floor.

In their immediate present, the young of the '40s probably did not feel any spontaneous solidarity of generation; instead, the young people of the working class saw the differences between themselves and the young students or the rural young. In the course of time, these differences tend to be discarded, and instead people begin to remember what was common to their generation. History books and media tell us about the '40s as a time of military preparedness with most fit men called up, rationing, danger of war, etc., and these more official descriptions of the period are instead integrated into people's consciousness. In this way, generation consciousness becomes more homogeneous. In addition to this, older generations use "generation" as a means of simplification. When they contrast being young today with their own, generally speaking, more auspicious youth, the two generations become more homogeneous. Generations are seen more clearly in the rear-view mirror.

When the informants recall their youth, there are, in the backs of their heads, information on and opinions of the present-day young. On a comparison between that time and today, young people were, on the whole, always better in former days. Then, you generally drank alcohol moderately – if at all. Then, the young behaved better, took on more responsibility, and the music was better, too. Hence, there is a risk of unconscious glorification.

During the 1930s and '40s, young people's leisure was increasingly separated from that of their parents, and they entered a sort of field of youth culture that points beyond local as well as national boundaries. As a generation, the young distinguished themselves in a more distinct manner.

To a high degree, the 1940s were characterised by the years of military

preparedness with their threat of war and rationing, but their second half pointed towards a future welfare state. Even though these years involved considerable strain, with reduced communications with the world around us and a more austere economy, it seems as if those young people who were not called up for military service or responsible for the economy and support of the households, continued to partake in phenomena of youth culture that originated as early as in the 1930s.

Even though the informants did not experience that they belonged to a homogeneous generation when young, they nevertheless seem to have had a pronounced feeling that they belonged to a different generation from their parents'. This was reflected in phenomena such as dancing and music, clothes, and in their attitude towards body and sexuality.

People born in the '20s were marked by a childhood and adolescence in scarcity, where the slowly made material progress was obvious and made a lasting impression. To a high degree, the following generations could take material prosperity for granted and may seem spoilt by this generation. Old people, however, seem to feel that in many other respects our time is more difficult for the young to live in.

Noter

1. Inledning

- 1 Ett annat bidrag till ungdomens historia är en dansk antologi (Clausen 1985) där man beskriver och problematiserar ungdomstiden ur ett historiskt perspektiv. Antologiförfattarna har bl.a. intresserat sig för vad ungdom som social kategori haft för innehåll under olika tider och bland olika sociala skikt.
- 2 Nattfrierisederna har varit föremål för intensivt intresse (Löfgren 1969, Wikman 1937, Sarmela 1969). Sigurd Erixon studerade ynglingalag (1938) och Einar Granberg allmogeu ungdom (1936), för att ge några exempel.
- 3 Annan pågående ungdomskulturforskning med ett historiskt perspektiv bedrivs av etnologen Elisabeth Tegner som utför samtidstudier av dansande flickor (Tegner 1991). Inom etnologin finns vidare en del samtidsstudier om ungdom, bl.a. Billy Ehns studier om invandrarungdom (1992) samt Julio Ferrers granskning av punkare och skinheads (1983).
- 4 Författaren har lagt ner mycket tid och möda på de olika häftena. Han har bl.a. gjort en sammanställning av samtliga dansbanor i Uppsala-trakten. Allan har skickat ut enkäter till dansande på 40-talet, till olika dansorkestermedlemmar och till dansbanearrangörer. Resultatet redovisas i häftena. Här finns också teckningar, tidningsurklipp och kopior av korrespondens som han haft.
- 5 Avhandlingen ingår i en kulturanalytisk tradition där syftet är att studera vardagliga fenomen för att söka nå djupare tankemönster inom en kultur (Ehn-Löfgren 1982). Ett vanligt tillvägagångssätt för att söka nå dessa mönster är att göra sig främmande, att exotisera den kultur som studeras. I mitt fall har den ungdomskultur jag studerat redan från början varit främmande och exotisk i många stycken då den gällt en annan tidsperiod än jag själv upplevt. Förmodligen har informanterna tyckt att mina frågor kring triviala detaljer varit mer relevanta än om någon från deras egen generation ställt samma frågor, eftersom jag inte kunde förväntas ha inifrånkunskaper om det jag inte upplevt (jfr Spradley-McCurdy 1988). Som grund för analysen använder jag ett aktörsorienterat perspektiv dvs. jag söker förstå informanternas verklighet utifrån deras eget sätt att se på den. Jag vill komma åt den mening, den betydelse som intervjupersonerna tilldelar sin ungdomsperiod. Men jag söker också komma vidare i analysen genom att sätta in informanternas berättelser i vidare tolkningsramar.
- 6 Tio av informanterna var unga i Uppsala under 40-talet. Övriga kommer från Syd- och Mellansverige vilket gör det lättare att få en uppfattning av regionala variationer och vidare social spridning. De intervjuade är födda mellan 1920 och 1929. Totalt består intervjuaterialet av cirka 800 sidor. Intervjuerna är utförda i informanternas hem vid kaffedrickning utom i ett fall där intervjun gjordes på ett hotellrum. Med ett undantag när var jag och informanterna ensamma vid intervjutillfället. Intervjuerna spelades in på band och har därefter renskrivits av mig. Jag har sökt renskriva så nära det talade språket som möjligt. För att öka läsbarheten i den färdiga avhandlingstexten har smärre redigeringar gjorts. Allan, Henry, Thore och Ulla är informanter som framträder med sina riktiga namn. Övriga intervjuade har fått fingerade namn för att skydda deras identitet.
- 7 Jag har ställt personliga frågor om bl.a. sexualitet men försökt känna av hur mycket informanten velat berätta för mig om dessa frågor. I vissa fall har jag genast känt att vederbörande inte velat gå djupare in på frågan. I andra fall har han/hon själv fört samtalet vidare. En av mina informanter ville t.ex. berätta hur det verkligen gått till under 1940-talet utan några förskömande omskrivningar. Självfallet gör jag inte anspråk på att trots benämningen livshistoria ha fått reda på allt om personen i fråga. De timmar man i regel har på sig för en intervju kan vara förbluffande innehållsrika men det är ändå naturligt nog bara en inblick i en människas liv.

- 8 Etnologen Birgitta Svensson som studerat de moderna svenska intellektuella biografier fann att många som varit flitiga i skolan och blivit "duktiga" medelklassintellektuella, beskriver skoltiden som något trist, hårt och föga möjliggörande. I efterhand ifrågasätter de om det var värt mödan (Svensson 1995:29). På ett liknande sätt skildrar Jonas Frykman hur akademiker som var gymnaster under 30–40-talen talar om åren i skolan med hårda omdömen (Frykman 1992:251).
- 9 Det är skillnad på det självbiografiska skriftliga materialet och intervjuerna. Det människor själva skrivit har de haft större möjlighet att strukturera, ordna och reflektera över (jfr Kondrup 1992:56–57). Dessa berättelser betraktar jag som mer tillrättlagda inför en tänkt publik än vad intervjuerna är (jfr Bohman 1986, Ehn 1992). Upprättas en god relation mellan båda parter finns stora möjligheter att informanten mer spontant berättar om sig själv och om saker som det kanske är lättare att berätta inför en medmänniska än att prätta ner på ett papper som riktar sig mot någon eller några obestämda. Av betydelse för intervjuens utgång är också i vad mån man kan utnyttja sina egna erfarenheter när det gäller inlevelse och förståelse av en människas liv. I mitt tycke är mina bästa intervjuer de som gjorts med människor som i likhet med mig själv gjort ett klassbyte. Onekligen fungerar intervjuerna så att både jag själv och informanten får möjlighet till självreflektion (jfr Ehn & Klein 1985, Lindqvist 1991:20).
- 10 Begreppet ungdom står för många olika saker. Ungdom är en fysiolgisk och psykologisk utvecklingsfas. Den är också en social kategori som är inramad av samhällliga institutioner som skola och ritualer som konfirmation och bröllop och lagstiftning kring åldersgränser och myndighet. Hit räknas också sociala handlingar som att flyta hemifrån, bilda familj och skaffa en utbildning och yrke. Ungdomlighet är kulturellt bestämt. Det är med andra ord kulturella konventioner som avgör vad som är ungt i förhållandet till det som tolkas som barnligt respektive vuxet (Fornäs m.fl. 1994:19).
- 11 Med utgångspunkt i Västerås visar Johan Wennhall att det åtminstone sedan 1700-talet existerar en särdefinierad ungdomsfas och specifika ungdomskulturer inom alla befolkningsgrupper. Enligt Wennhall så har moderniseringsprocesserna knappast skapat ungdomen utan istället omdefinierat den och givit nya förutsättningar för de ungas kulturbyggen (Wennhall 1994:125).
- 12 Till moderniseringen hör också individualiseringen. Johan Asplund hävdar att den mäktigaste individualiserande kraft som vi känner utgörs av industrialisering och urbanisering. Industrialiseringen "tillverkar" individer. Den åtskillnad mellan arbete och familj och mellan arbete och fritid som industrialiseringen medför gör att livet blir sönderstycket och att människornas sociala sammanhang upplöses. Individen smälter inte längre samman med sin bakgrund utan bakgrunden skiftar hela tiden (Asplund 1983: 56).
- 13 Vi kan i och för sig peka på mindre grupper av ungdomar som redan så tidigt som vid sekelskiftet utmärkt sig genom en speciell klädsel och utpräglad stil. Kring 1800-talet uppträdde de s.k. grilljannarna. Vid sekelskiftet förekom kväskarkvantingar och söderamerikanare (Wennhall 1994, Silvén-Garnert 1991).
- 14 Moderniteten är förvisso inget fenomen som plötsligt dök upp på 1900-talet utan dess historia går århundraden tillbaka i tiden och kan delas in i olika faser men det är först under 1900-talet som moderniseringsprocessen omfattar hela världen. Det moderna livet har av Marshall Berman liknats vid en gigantisk virvelström av olika samhällsprocesser som uppkommer ur många olika källor. Här kan nämnas stora vetenskapliga uppträckter, industrialisering, folkomflyttningar, urbanisering, masskommunikationer, mäktigare nationalstater, sociala massrörelser samt en ständigt expanderande och drastiskt fluktuerande världsmarknad. Under 1900-talet expanderar moderniseringsprocesserna till att omfatta hela världen (Berman 1990:147). Det moderna projektet förknippas bl.a. med kapitalism, industrialisering, urbanisering, sekularisering, rationalisering, disciplinering och civilisering (Fornäs 1990b:12).

- 15 Johan Fornäs väljer att inte använda uttrycket postmodernitet om nuvarande tidsskede utan ser istället perioden som en ny fas av moderniteten. För att göra diskussionen tydligare har Fornäs myntat begreppet senmodernitet om denna fas (Fornäs 1990: 21–22).
- 16 Från och med 1800-talets senare del öppnades nya vägar för social mobilitet. Genom näringsfrihet och industrialisering kunde vissa pojkar bli handlande och småföretagare och någon enstaka gång även storköpmän och industriledare. Folkskoleseminarierna öppnade möjligheter till teoretisk utbildning. På ett mindre mobilitetsplan kunde stationskarlen vid järnvägarna avancera till konduktör eller stationsföreståndare. Inom armén kunde viss utbildning till underofficerare ges (Elmér 1965:21–22).
- 17 Fr.o.m. 1988 anslögs miljöstödd till flervetenskapliga centra för ungdomsforskning vid sex universitet och högskolor. Jag ingår själv i Seminariet för Ungdomsforskning vid Lunds universitet och tar även del av den verksamhet som pågår vid Forskningsprogrammet Ungdomskultur i Sverige (FUS) vid Avdelningen för medie och kulturteori vid Stockholms universitet. FUS-projektet startade 1988 under Johan Fornäs ledning och man har gett ut en serie rapporter av teoretisk art under årens lopp. Denna rapportserie har varit viktig för mitt arbete (Se t.ex. Fornäs, Boëthius, Cwejman 1990 a, 1990 b, 1991, 1992, 1993, 1994).
- 18 Subkulturernas tid är förbi, menar Willis. Subkulturerna var en föregångare till den tid vi nu lever i. Istället är människor delaktiga i en mycket större symbolisk skaparkraft. De flesta unga människor är i dag engagerade i det kreativa användandet av mediala och meningsbärande nytygheter. Detta kallar Willis för gemensamhetskultur. Iögonfallande subkulturer använde sina uttrycksformer för att framföra sociala, politiska och musikaliska budskap. I dag används stilar och deras symbolsystem på ett mycket mer individuellt sätt. De används inte bara för att visa allmän social tillhörighet, utan också för att framhäva den egna identiteten. I dag experimenterar alla ungdomsgrupper med sin identitet genom utseende och stil. Ungdomar är inte passiva konsumenter utan genom symboliskt arbete lär de sig förstå omvärlden och blir praktiskt arbetande kulturproducenter som bygger upp moderna identiteter med hjälp av material från omvärlden. Den s.k. finkulturen har inte något samband med de flesta ungdomars liv. Istället kommer unga människor i allt högre grad att vända sig till masskulturen (Willis 1991).
- 19 Med detta synsätt granskar Paul Willis tre sektorer inom populärkulturen: medierna (radio, tv, tidskrifter), rock och popmusik samt stil och mode. Projektgruppen gjorde deltagarobservationer och ledde gruppdiskussioner bland engelsk ungdom och fann att bruket av dessa produkter skedde under aktivt arbete. Inköp av t.ex. kläder innebär hårt arbete. Stil och mode användes i syfte att utvinna personliga innebörder och att experimentera med identiteten. När unga tittar på film tillämpar de det ser på sina egna liv för att öka förståelsen av sig själva. De upprättar relationer till olika medier, olika filmer, olika stjärnor (Willis 1991:74–76).
- 20 Ett centralt ord i denna avhandling är ordet kultur men att klart definiera vad som menas med begreppet har blivit allt svårare. Kulturbegreppet har utsatts för intensiv granskning och kritik de senaste åren i den postmoderna debatten. Samtidigt förs två parallella diskussioner i termer av representation och reflexivitet (se t.ex. Marcus-Fischer 1986, Nord-Nytt 37–89 samt Kulturella Perspektiv nr 1–94). Mycket av den kritik som framförts, t.ex. att kulturen många gånger framstår som en slags övermänsklig faktor som handlar, tänker och känner istället för människor eller att kulturer ofta framställs som alltför enhetliga och konsistenta, är värd att beakta. Kulturell variation och komplexitet är nya honnörsord för många kulturforskare (se Hannerz 1992). Tilläggs bör att kultur inte är delad på samma sätt av alla i en kultur. Olika fenomen inom en viss delkultur kan uppfattas olika av de enskilda medlemmarna (se Hannerz 1992 samt Wulff 1994:93). Ungdomskultur handlar om de symboliska uttryck som på ett eller annat sätt förknippas med ungdom – deras innehåll och form, betydelse och funktioner, produktion och användning (Fornäs 1992:13).
- 21 Den starka betoningen av någonting gemensamt i kultur kan ge en alltför konsensusartad bild av kultur och kommunikation, menar Johan Fornäs. Man bör hålla i minnet att i kommuni-

- kationen mellan människor ingår också utbyten, möten och olikheter. Förståelse bör skiljas från likhet och kultur är både det gemensamma för olika grupper och det som skiljer dem åt (Fornäs 1992:15).
- 22 Individualistiska sidor inom skilda arbetarkollektiv har dock uppmärksammats i ett flertal etnologiska studier, t.ex. Ella Johanssons avhandling om skogsarbetare (Johansson 1994), Susanne Lundins avhandling om typografer (Lundin 1992) samt Mats Lindqvists avhandling om verkstads-gjuteriarbetare (Lindqvist 1987).
 - 23 Inom kvinnoforskningen på 80-talet har förts en omfattande diskussion kring begreppen kön och genus (Hirdman 1988:3). Många har valt att tala om socialt eller kulturellt kön i motsats till biologiskt kön. Andra använder genus som begrepp. Gemensamt för dessa forskare är att man skiljer det biologiska könet från det sociala och kulturella könet. En dualism mellan biologiskt kön och genus riskerar att frysa fast en strukturalistisk natur/kultur- eller arv/miljöparitet som leder till vissa ensidiga ställningstaganden, menar Johan Fornäs. "Det är lätt att hamna i en linjär determinering där antingen kön blir bas för genus i en biologisk essentialism, eller omvänt språket skapar världen i en kulturalism som förtränger det kroppsliga" (Fornäs 1991:33). Ett annat problem som Fornäs uppmärksammar är risken att man reducerar bort den psykiska dimensionen. I likhet med flera andra ungdomsforskare använder jag av ovanstående skäl kön som begrepp. Kön är också väl inarbetat i vardagspråket.

2. Kontrollen över fritiden

- 1 En av de viktigaste skiljelinjer som det offentliga socialisationssystemet har skapat är den som går mellan den s.k. förenings-, respektive föreningslösa ungdomen. Den organiserade ungdomen betraktades – och betraktas fortfarande – som en garant för samhällets demokratiska värden i den statliga utredningsretoriken, skriver Erling Bjurström (1994:27).
- 2 Såväl den föreningsaktiva som den föreningslösa ungdomens fritid behandlades. Kommittén presenterade sju betänkanden. Slutbetänkandet kom först 1951. Inget av dessa behandlade emellertid brottsligheten som var den egentliga utgångspunkten för kommitténs tillsättning (Olson 1992:180).
- 3 Med hjälp av forskning och vetenskap sökte myndigheterna på flera olika områden vid denna tid undersöka svenska folkets vanor och ovanor. Avsikten var att man utifrån undersökningarnas resultat skulle kunna gripa in och "lägga livet tillrätta" för människor (Hirdman 1993). Statistik användes i tid och otid.
- 4 I den s.k. Boråundersökningen, en delstudie, visades att hela 44 % av ungdomarna i undersökningen gick på bio 3–4 gånger i månaden medan omkring en femtedel gick på bio minst en gång i veckan, ofta två eller tre (SOU 1945: 22 del 3 s. 47). För att ta ytterligare exempel gjorde Gallupinstitutet en undersökning som visade att antalet flickor från städerna som dansade offentligt under sommarhalvåret minst en gång, uppgick till 77% och antalet pojkar till 62% medan motsvarande siffror för mindre samhällen var 85 % för flickor och 65 % för pojkar. Antalet flickor från landsbygden som dansade under sommarhalvåret uppgick till 85 % och antalet pojkar till 56 % (SOU 1945:22 del 3 s. 56).
- 5 En av hörnstenarna i den borgerliga världsbilden, som växte fram under 1700–1800-talen hos de övre samhällskikten, var vikten av kontroll och hushållning. Man skulle hushålla med sig själv, med sin kropp, sina känslor, sina pengar och sin tid. Den borgerliga uppfattningen var att man skulle göra något av sitt liv. Den nya tidsuppfattningen lärdes in på fabriker och på skolorna. Kontrollen över arbetstiden ökade under 1900-talet med hjälp av ökad arbetsdelning och tidsstudier (Frykman-Löfgrén 1979:21–33). Det fanns tankar och idéer inom folk rörelserna och inom de socialistiska organisationerna att fritiden skulle användas för att skapa ett bättre samhälle (Andersson 1987:37–49). Inom stora delar av arbetarklassen såg man fritiden under

loppet av 1900-talet som den tid då man var fri från ett övervakat, inrutat och monotont arbete. När man var ledig var det viktigt att få vila ut och få vara i fred från övervakning och tvingande plikter. Hos många var det viktigt att inte bara få vara fri från arbetet utan också från inblandning ovanifrån från den dominerande och etablerade kulturen. Om man inom den borgerliga kulturen haft ett kultiverat asketiskt förhållningssätt till fritiden så kan delar av arbetarklassen sägas ha haft ett mera lössläppt hedonistiskt förhållningssätt både vad gäller synen på fritiden och konsumtion. Det var i hög grad frågan om att låta tillfälligt överdåd bryta en grå och monoton vardag (Löfgren 1985:85–88).

3. Dansbanefröjder

- 1 Sociologen Margareta Norell och psykologen Claes Törnqvist analyserar i en gemensam doktorsavhandling den mening som alkoholen och ruset har för olika grupper av 20-åriga malmöbor (Norell-Törnqvist 1995).
- 2 Det äldre uppteckningsmaterialet berättar om att i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet var det stora problem med billig och lättillgänglig sprit som användes av många ungdomar med medföljande slagsmål.
- 3 Slangspråk har i långa tider använts av tattare, knallar, förbrytare och ungdomar i städerna. Det finns ett botteniskt av ord som är gemensamt för alla. Att tala slang innebär ett avsteg från det konventionella, det allmänt vedertagna och godkända språkbruket. Man tar sig friheter. Slangen kan lätt anta karaktären av hemligt språk (Bergman 1964:54–72).
- 4 I den tidigare nämnda 70-talsstudien av en grupp arbetarpojkar i en pojkskola i England visar Paul Willis att humor och skrott kan spela en viktig gruppsammanhållande kraft. Dessa killar byggde upp en motståndskultur inom skolans ram riktad mot skolans ritualer och dess auktoriteter. Skrottet visade sig vara ett mångfasetterat redskap av stor betydelse för skolans motkultur. Förmågan att framkalla ett skrott var ett kännetecken på att man var en i gänget. Men skrottet användes även i andra sammanhang för att besegra utträknung och rädsla samt för att komma över tråkigheter och problem (Willis 1983:77–85, se även Trondman 1991).
- 5 Ungdomsrådet arrangerade utställningen Vi unga 1942. Syftet var att presentera svenskt ungdomsarbete för en bred allmänhet och i synnerhet vände man sig till den föreningslösa ungdomen. I anslutning till utställningen ordnade rådet programverksamhet som riktade sig utåt. I likhet med den skrift som gavs ut i samband med utställningen speglade utställningens programverksamhet skötsam föreningsungdom. Om syftet att locka föreningslös arbetarungdom till de olika föreningarna uppnåddes, framgår ej. Troligtvis blev rekryteringsförsöket inte speciellt framgångsrikt, då ideal som skriften och programmet gav uttryck för stod långt ifrån den oorganiserade arbetande ungdomens verklighet.
- 6 I detta betänkande framhölls att föreningarnas nuvarande utformning inte fängade yngres intresse. Trots det hade Uppsala län den högsta procenten föreningsaktiva ungdomar i landet. Här fanns 283 föreningsanslutna på 1000 innevånare. Två tredjedelar av ungdomsorganisationernas medlemmar bestod av pojkar och en tredjedel av flickor (Uppsala stads fullmäktiges tryck 23/4 1948. Ser.A. Nr 74 s. 214).
- 7 Andra planer som diskuterades var frivillig dansundervisning vid stadens folkskolor, anläggandet av enklare fotbollsplaner, anskaffandet av kortfilmer, uppförande av ett s.k. Ungdomens hus och anskaffandet av lokaler till ungdomsorganisationerna.

4. Dansbanan som social arena

- 1 I mitten av 1900-talet förändrades sällskapsdansen på ett genomgripande sätt. När valsen slog igenom i början av 1800-talet dansade man parvis och varje par bildade en fast enhet. På detta sätt dansade man i hela västerlandet ända tills jazzen och senare rock- och popmusiken kom. Nu bildade alla deltagare en kollektiv rörelse där var och en hade sin individuella stil (Wiener mfl. 1979:6)
- 2 Jitterbuggen underminerade gränserna mellan svarta och vita i 1930-talets Amerika. I En TV-dokumentär (sänd i TV 19/4-89) om Jitterbugg i New York på 1930-talet såg sig aktiva svarta jitterbuggare retrospektivt som de första frihetskämparna mot amerikansk rasism. Savoy Ballroom i Harlem, var något av New Yorks nöjescentrum på 30-talet. Detta nöjeskomplex sträckte sig över ett helt kvarter och två orkestrar spelade samtidigt i denna stora byggnad. Savoy var fullsatt varenda kväll och här dansade svarta och vita för första gången tillsammans offentligt. Ungdomar sökte sig hit under depressionen och genom dansen fick de fysiskt utlopp för aggressiva känslor. Man dansade istället för att skrika och musiken och dansen uttryckte lycka och glädje. Professionella svarta dansare reste runt i USA och visade upp sin dans och menade att de beredde vägen för en minskad segregering. Från Savoy spreds swingen och jitterbuggen ut över världen.

5. Jazzen som hot eller möjlighet

- 1 Alice Babs gjorde i början av 40-talet ett bejublat besök i det ockuperade Danmark. Den tyska ockupationsmakten sökte ställa till med förhinder vid hennes ankomst. Vid färjan stod tjugotusen personer och väntade på den svenska swingstjärnan så tyskarna lät henne istället anlända med flyg till en öde flygplats. Babs möte med danskarna var överväldigande, det var jublande folkmassor överallt.
- 2 Liksom klassgränser och könsgränser kunde rasgränser överskridas. I 1920-talets amerikanska samhälle betraktades den vita jazzen som en förädlad version av de svartas musik. Det var otänkbart att svarta artister på något område skulle kunna betraktas som överlägsna de vita. Medan svarta musiker i hög grad diskriminerades av både musikindustri och det amerikanska samhället rådde en öppnare atmosfär svarta och vita musiker emellan. De lyssnade på varandra, tog intryck och träffades i informella sammanhang och spelade (Bruer-Westin 1974:32,41).
- 3 I en undersökning gjord 1947 bland en grupp ungdomar mellan 12–25 år visade det sig att var femte ogift ung person inte hade någon vrå som de kunde kalla sin egen. Inte mindre än en fjärdedel av ungdomarna saknade en egen säng – man delade bädd med ett syskon (SOU 1951:41 sid.24). Under 40-talet var det sällsynt att ungdom under 25 år hade självständiga hushåll i en direktyrd lägenhet om de inte var gifta. De flesta som flyttade bort från föräldrarna bodde i möblerade rum. Flickorna var överlag tidigare ute på hyresmarknaden än pojkarna (SOU 1951:41 s. 34).
- 4 Grunden för jazzen var den svarta befolkningens musikaliska utveckling i Amerika under inflytande av andra, framför allt västerländska musiktraditioner. Jazz är en nordamerikansk musikform, som växte fram omkring sekelskiftet som en syntes av negroid afrikansk musik och europeisk musik. Den kännetecknades av fri improvisation, personlig tonbildning och i de flesta fall av vital, synkroperad rytm. (Lilla Focus 1975:367) Genom improvisationen nyskapas musiken av den som spelar. Vid sidan om improvisationen är pulsen ett av jazzens viktigaste särdrag. Det ska "svänga" om jazz (Bruer-Westin 1974:9–10)
- 5 Swingmusiken liksom begreppet spreds omedelbart via grammofonskivor, radioprogram och Hollywoodfilmer. Några av de stora namnen var Benny Goodman, bröderna Tommy och Jimmy Dorsey, Artie Shaw och Bob Crosby. Glenn Millers var under senare delen av 30-talet ett av de allra populäraste storbanden. De spelade dans- och underhållningsmusik som endast i undantagsfall innehöll rena jazzmusikaliska inslag som improviserade solon. Dessa och många

- andra vokalisterna och solister blev tonårsidoler som kunde följas genom läsning av veckopress (Bruer-Westin 1974:36–48). Ofta blev vita musiker de främsta företrädarna för en musik som byggde på de svartas tradition. Det finns en lång rad exempel på detta, vi har exempelvis Benny Goodman som hämtade sin musik från svarta orkesterledare som Fletcher Henderson. Bill Haley och Elvis Presley, som blev stora namn inom rock'n'roll-musiken, kopierade bl.a. svarta musiker som Big Joe Turner och Little Richard (Bruer-Westin 1974:12, 27).
- 6 De svenska biograferna hade regelbundet amerikanska musik- och jazzfilmer på repertoaren. Det anordnades speciella visningar av jazzkortfilmer på bl.a. Gnistan, Stockholms swingklubb. Radiosändningar på kortväg kunde avlysnas och programartiklar med sändningstider och frekvensuppgifter stod regelbundet i musiktidningarna. Café Flamman i Stockholm var en träffpunkt för musiker och jazzvänner. Här spelades de nyaste jazzskivorna från USA som hade kommit genom sjömän på båtar i svensk lejdtrafik (Kjellberg 1985:102–103).
 - 7 Förutom Alice Babs fick publiken idoler som Thore Ehrling och Gösta Törner. Andra betydande svenska storband var Seymour Östervall och Lulle Ellboy. Seymours var engagerade på Nalen i tretton säsonger fram till 1948 och spelade även på Gröna Lunds dansbana under somrarna. Thore Ehrlings spelade på Bal Palais under vintersäsongerna 1944–55 och på Skansens moderna dansbana sommarsäsongerna 1940–55. Tidvis ledde Ehrling orkestern i omkring 20 radioprogram i månaden och spelade allt ifrån dans- och underhållningsmusik till konserter med populärmusik. Jazzrepertoaren var ett väsentligt inslag (Kjellberg 1985: 89–92).
 - 8 1943 beställde Radiotjänst en gallupundersökning där man mätte den faktiskt lyssnande publikens storlek för varje programpunkt under nio dagar. Den svenske genomsnittslyssnaren använde sin radio 2,5 till 3 timmar om dagen. De flesta av lyssnarna, hela 80 %, lyssnade till TT:s nyheter klockan 19. Under en av de dagar som undersökningen omfattade lyssnade drygt hälften av befolkningen på gramfontimmen (Franzén 1991:170). Förutom Sveriges Radio fanns också möjlighet att lyssna på utländska radiostationer vilket utgjorde en viktig del av många radiolyssnande på fyrtioalet, framför allt alla former av musik (Franzén 1991:172).
 - 9 Diskussionerna kring kommersiell eller icke kommersiell musik, om jazzen var äkta eller ej utspann sig i musikerkretsar och har vissa motsvarigheter även i dag då olika typer av musik diskuteras. I dag får t.ex. dansbandsmusiken stå i skottgluggen och anses som kommersiell och smaklös (Trondman 1994).
 - 10 Bland studenterna fanns det stora grupper som tog till sig den här musiken och därför hade många av orkestrarna sina flesta spelningar på nationerna. Spisarna, de riktigt jazzkunniga åhörarna, hade stora anspråk på dansorkestrarna. De lyssnade på radions kortväg, såg alla jazzfilmer och köpte gramfoniskivor som trots avspärningen nådde vårt land. Spisarna missade ingen jazzkonsert och läste regelbundet Orkesterjournalen och Estrad.
 - 11 Parallellt till Olof som gjorde karriär inom musikbranschen finns även i dag. Men i dag är det rocken som tagit över jazzens roll och rocken har en mycket stor betydelse i unga människors liv. I en studie av musikens roll i tre unga rockband söker författarna besvara frågan varför rockmusiken betyder så mycket för unga. I den ena av grupperna kom samtliga medlemmar från arbetarmiljö och de såg en framtid med vanligt lönearbete framför sig eftersom de hade dåliga skolbetyg och inte tyckte om att studera. Enda utvägen ur lönearbetet var att göra karriär som rockmusiker även om pojkarna var väl medvetna om svårigheten med att kunna försörja sig på musiken. Pojkarna hade valt att spela rockmusik för det gav en aktning och en social position. Som musiker blev man någon i flickornas ögon. I likhet med Olof såg de musikutövandet som en möjlighet till social revansch. De visade att de var någon även om de inte lyckats i skolan. Rocken blev en alternativ strategi för att skaffa sig egenvärde och identitet (Fornäs 1988:81–86).
 - 12 Farbror Sven ledde ett radioprogram som hette "Ungdom som vill fram" och där uppträdde följdriktigt den unga Alice.
 - 13 Alice Babs som ju satsade allt på en sångkarriär valde att fortsätta sjunga trots att hon bildade familj. Hon fick vara iväg från familjen under långa perioder med tuffa turnéer och andra enga-

gemang. Alice Babs upplevde den slitning som frånvaron från hemmet och stor saknad efter familjen innebar för karriärens skull. Som kvinna vid den tiden gjorde hon ett annorlunda val att satsa på karriären och inte bli hemmafru (Sjöblom 1990).

- 14 På många sätt var Be-bop-rörelsen en protest mot de äldre svarta jazzmusikernas välvillighet att ställa upp på de vitas villkor, att anpassa sig till den vita kulturen. Den nya unga bopgenerationen gav de svarta musikerna en ökad självkänsla och en medvetenhet om sin situation (Bruer-Westin 1974:67. Hebdige 1984:72. Sernhede 1994:8).

6. Den laddade kroppen

- 1 Resultaten av dessa bifogades Ungdomsvårdskommitténs slutbetänkande 1951.
- 2 I rapporten fanns också en jämförelse med Kinseyrapporten som utkom på engelska 1948. Det amerikanska materialet i Kinseyundersökningen stämde överens med det svenska vad gällde studenternas sexualvanor. De pojkar som inte fortsatte skolan hade en högre sexuell aktivitet (SOU 1951:206–208).
- 3 Det hade stiftats en lag mot allmän försäljning av preventivmedel och information om födelsekontroll 1911 men den hade ingen större funktion i praktiken. Försäljningen fortsatte och information om födelsekontroll spreds. Födelsestatet sjönk och nådde sin botten 1930. Svenskarna tillämpade födelsekontroll i första hand genom avbrutet samlag och till mindre del genom kondomer och andra tekniska skyddsmedel. Kunskaper om födelsekontroll genom avbrutet samlag hade funnits tidigare men tycks inte ha tillämpats i så hög grad som vid denna tid (SOU 1936:59 s. 27).
- 4 1936–37 föreslog kommissionen en allmän revision av lagar beträffande sexuella frågor. Andra förslag rörde en väsentlig liberalisering av lagstiftningen angående sterilisering, födelsekontroll, sexualundervisning och fosterfördrivning. I avsikt att lägga en grundval för familjesociala reformer genom offentlig ärlighet i sexuella frågor begagnade man tillfällen till en genomgripande diskussion av principerna. Betänkandet i sexualfrågan med alla dess bilagor i sociala, psykologiska och medicinska ämnen var Befolkningskommissionens ideologiska huvudverk. Det framhölls som nödvändigt att alla medborgare blev delaktiga av möjligheterna att utöva en rationell födelsekontroll och av en allmän undervisning i sexuella frågor (Myrdal 1944:197).
- 5 Utredningen visade att omkring 30 % av samtliga barn födda efter första världskriget antingen fötts i utomäktenskapliga förbindelser eller avlats före förbindelsens legalisering. I Sverige fanns ett stort antal utomäktenskapliga förbindelser av stadig, livsvaraktig karaktär och ett stort antal barn utom äktenskapet blev i efterhand legaliserade genom äktenskap. Många gånger ingicks äktenskap för att ett barn väntades (SOU 1936:59 s. 19).
- 6 Om vi går ett steg längre tillbaka i tiden och tittar på bondesamhället så tycks föräldrarna varit förtegrna inför barnen om sexualitet. Jonas Frykman tolkar likväl inte tystnaden som utslag av blygsel utan som en följd av att sexualiteten i bondesamhället stod i reproduktionens tjänst, något som ju barnen var utestängda från. Man talade däremot öppet om sexualia, könsdelarna benämndes i samband med vardagliga bruksföremål och redskap och det fanns rikligt med sexuella anspelningar i samband med skörden. Frykman kontrasterar denna delvis större öppenhet gentemot den borgerliga kulturens syn på kropp och sexualitet. Han menar att i de borgerliga hemmen var förtegenheten om kropp och sexualitet nästan total. Kroppen betraktades som något skamligt (Frykman 1979: 172–176 samt 194–204).

En annorlunda tolkning gör Marianne Lilieqvist av den folkliga synen på sexualitet i sin studie av barnuppfostran bland nybyggare i några norrländska socknar mellan 1850–1920. Bland nybyggarna var den nakna kroppen tabuerad. Att låta ett barn bada naken inför sin far eller en dräng var skamligt för modern och barnet. Även föräldrarna visade stor försiktighet så att barnen inte skulle få se deras nakna kroppar. Föräldrarna var även rädda att visa sig nakna inför

- varandra. Anledningen till att barnen inte fick utsättas för föräldrarnas nakenhet var att förhindra att deras "syndiga" lust uppväcktes. Barnen lärde sig att allt som hade med den nakna kroppen att göra var orent och skamligt (Lilieqvist 1991:189–193).
- 7 Ett likartat sätt som Rune beskriver sig och sina kamraters upplevelser på kan vi finna hos det engelska pojkgäng som undersöktes av Paul Willis. Det var speciellt på det sexuella området som gänget kände sin överlägsenhet gentemot skolkonformisterna, smilfinkarna. Man visade en slags världsvana, mognad som de andra pojkarna i klassen inte hade (Willis 1983:56). Flickor betraktades som sexualobjekt och som de som skötte hemmet. Vällustiga berättelser om erövringar var ett regelbundet samtalsämne. Gänget jagade de villiga flickorna på danser men de ville inte offentligt visa upp sig med dem. Å andra sidan skilde man på den s.k. flickvännen, som var av en helt annan kategori än de villiga. Hon var den lojala hemmapartnern och hon fick inte anses ha sexuell erfarenhet. Hon skulle vara pålitlig och huslig (Willis 1983:100–101).
 - 8 När flickor började uppta en allt större del av intresset vid 15 års ålder sökte han stilla sin nyfikenhet i Henrik Bergs *Läkarbok* som fanns hemma i bokhyllan. Denna utmålade onanins faror för den skräckslagne tonåringen. Umgänget mellan flickor och pojkar i de tidiga tonåren var överlag mycket problematiskt. Allting var krångligt och hemligt. Sexualundervisningen betecknar Egerbladh som ett stort skämt och mellan föräldrarna var det "iskallt". De syntes aldrig kysa eller krama varandra. Där förekom heller aldrig några smeksamma eller kärleksfulla ord eller åtbörder. "Jag kunde aldrig i min vildaste fantasi föreställa mig att mina föräldrar älskade med varandra" (Egerbladh 1991: 223–224).

7. Filmen som förförare eller inspiratör?

- 1 Under kriget var transporten av amerikanska filmer av naturliga skäl problematisk. Tillgången på utländsk film minskade drastiskt. Utbudet av film sjönk under kriget men efterfrågan på biografunderhållning ökade. Fler människor såg alltså färre filmer. Under kriget skapades alltså förutsättningar för en ökning av svensk filmproduktion (Olsson 1979:17)
Trots världskriget visades många utländska filmer filmsäsongen 1943–44. Från USA släpptes 176 filmer, vilket utgjorde 63 % av marknaden. Inflytandet från USA var alltså betydande. Sverige bidrog med 43 stycken filmer, 15 % av marknaden och Tyskland 17 stycken vilket utgjorde 6 % av marknaden. Påpekas bör dock att de svenska filmens kvantitativa betydelse var större än vad sammanställningen visar ty de distribuerades i ett större antal kopior än de utländska filmerna (SOU 1945:22 s. 238).
- 2 Edvard-figuren var ett språkrör för de små i samhället. I En sjöman till häst från 1940 behandlades beredskapsfamiljernas försörjning och filmen anknöt direkt till svensk vardag. Att Edvard Perssonfilmerna blev så enormt populära anser Jerselius bero på att de uttryckte en protest mot verkligheten. Människor upplevde utifrån olika utgångspunkter en olust inför utvecklingen – teknologin, rationaliseringarna – och känslan av främlingskap i det "nya" samhället. "Edvard Perssonfilmernas reservat erbjöd en varm famn för alla dem som inte fann sig helt tillrätta med eller rent av var vilna och missnöjda i samtidsverkligheten. Ett hem från en svunnen epok. Ett svar på många svenskers nostalgi" (Jerselius 1987:181).
- 3 Några exempel på detta kan ses i *Vårat gäng* från 1942, *Det är min musik* 1942, *Jacobs steg* 1942 samt *Dolly tar chansen* 1944.
- 4 En del filmer under denna period ventilerade vidare skilda samhällsfrågor. Ungdomsproblemet som tema behandlades bl.a. i *Prästen som slog knock out* från 1943. Filmen speglade debatten om dansbaneeländet. Budskapet i filmen var att även problematisk ungdom kunde förändras till det bättre om de togs om hand och fördes in i kontrollerad verksamhet med föreningar och ungdomsgårdar. Alltså det som Ungdomsvårdskommittén så småningom faktiskt föreslog.

8. Ungdom i nya kläder

- 1 Hillevi Ganetz ställer sig delvis kritisk till Prokops förklaring att kvinnors modekonsumtion ytterst ska ses som kompensatorisk. Ganetz menar att Prokop osynliggör den estetiska dimensionen, dvs. nöjet och tillfredsställelsen i estetiseringen av den egna kroppen, liksom subjektiviteten, dvs. möjligheten att uttrycka och skapa sig själv (Ganetz 1992:213).
- 2 Ungdom i äldre tid har också följt och varit intresserad av olika moden, och inte minst pojkar kunde ofta vara modelejon skriver Sigurd Erixon. Ynglingar försökte skaffa sig moderna plagg för att så mycket som möjligt söka skilja sig från de äldre. För pojkarnas del var det också en fråga om att anpassa både hårlängd och skägg efter tidens mode (Erixon 1938:25).
- 3 Långt tillbaka i tiden fanns s.k. spinnstugor, hus där kvinnor kom samman och utförde olika typer av textila arbeten. Spinnstugorna kunde fungera som veritabla utbildningsanstalter där de olika textila sysslorna lärdes ut av äldre kvinnor till yngre (Mitterauer 1991:216–221).
- 4 Ungdomar som kommunicerar sin kulturella tillhörighet via olika stilspråk är inte är något nytt för 1900-talet, menar Johan Wennhall. Vid sekelskiftet skapades nya stilar ur mer informella gemenskaper som hade sin grund i urbaniserings- och industrialiseringsprocesserna. När fritiden utökades och nöjes- och mediavärlden expanderade skapades nya stilformer. Wennhall använder ett stilbegrepp som ligger nära det som Birminghamforskare tidigt lanserade och där stil förstås som en medveten symbolisk kommunikation med många funktioner. Stilen markerar gränsen utåt mot andra grupper och inåt mot den egna gruppen som därmed bekräftar och stärker sin identitet (Wennhall 1994:113–114).
- 5 Zoot-kostymen, som var en klädstil kopplad till jazzen, symboliserade ett slags etnisk identitet i 1940-talets USA. Ransoneringslagarna tillät inte tillverkning av bl.a. zoot-kostymer men många av ungdomarna fick ändå tag i kläderna genom skräddare som i smyg gjorde kostymerna. Att bära zoot-kostymer var ett avsiktligt sätt att trotsa ransoneringslagarna, och zoot-suiters var en moralisk och social skandal i myndigheternas ögon. Ungdomarna kom i allvarliga konflikter med militärer och under sommaren 1943 uppstod svåra kravaller i USA där zoot-suiters gick i spetsen. Zoot-suiters kom att bli en symbol för ungdomsbrottslighet och moralisk panik uppstod kring dem. Kravallerna hade sin grund i rasism och sociala förhållanden men den primära frågan verkar ha varit patriotism och attityder till kriget (Cosgrove 1989).

9. Henry – klassresenären

- 1 Under slutet av 1800-talet och under 1900-talets första årtionden växte det fram en slags skötsamhetens kultur inom den svenska arbetarklassen. Denna kultur hade sin utgångspunkt i folk-rörelserna, fackföreningarna och konsumentkooperationen. Genom dessa organisationer skulle individerna förändras och moderniseras. Männskor skulle bildas och deras fritid organiseras. De skulle lära sig skötsamhet, argumentera, passa tider osv. Genom bl.a. denna kultur spreds moderniteten med tillhörande beteenden, idéer ut till folket. Men skötsamheten var inte bara en disciplineringsprocess utan också ett led i arbetarnas organisering kring vissa värden som hade betydelse för självmedvetandet (Ambjörnsson 1988:9–19, Olsson 1992:24, Nilsson 1994:62).
- 2 Under bildningsrörelsens början, dess kampår, sågs kunskap som ett verktyg för klassens frigörelse. Den kunskap som behövdes var i första hand politisk och hade som omedelbart mål samhällets förändring. Men det existerade redan från början även en annan syn på kunskap inom socialdemokratins som knöt kunskapen till individen. Bildning befrämjade personlighetens utveckling (Ambjörnsson 1988:263–264).
- 3 Men Ambjörnsson påpekar vidare att det fanns även en politisk vilja i dessa ambitioner på så sätt att klassamhället skulle raseras utbildningsvägen (Ambjörnsson 1995:22).

10. Ungdom i rörelse

- 1 Se dock tidigare nämnda studie av Johan Wennhall (1994).
- 2 "Under hela det moderna projektet har de intellektuella, i egenskap av akademiska experter, lett de sociala och kulturella fälten i Sverige och format vetandet om vad som är rätt och fel, gott och ont. Sin auktoritet har de utövat i välfärdens och rättvisans namn", skriver etnologen Birgitta Svensson 1995:39.
- 3 Johan Wennhall som studerat ungdomskulturernas historia menar att han till skillnad från t.ex. Thomas Ziehe inte kan spåra någon definitiv brytpunkt i det moderna projektet. Ungdomar har genom sina egna kulturer skapat alternativ till mer etablerade livsmönster, värderingar och ideal under hela det tidsskede (1800-tal fram till andra världskriget) han studerat. (Wennhall 1994:127).
- 4 Utifrån en större intervjuundersökning fann Erling Bjurström och Johan Wennhall att snabba och omvälvande förändringar eller händelseförlopp har en central betydelse för konstruktionen av nya generationer. De båda världskrigen är talande exempel på präglande tidsperioder som informanter återkom till i sina berättelser. Kriegen gav en gemensam fond av erfarenheter, skriver de, men dessa behandlades och tolkades på olika sätt inom olika sociala klasser. Trots dessa sociala skillnader menar författarna att de kunde spåra något som kan kallas gemensamt generationsmedvetande. Människor upplevde sig, över alla gränser, som tillhörande samma generation. Men detta generationsmedvetande hade inte funnits hos dem i unga år. Upplevelsen av generationssamhörighet tycks ha uppkommit i vuxen ålder: "våra informanter upplever en större generationssamhörighet i dag både på grund av att deras värderingar faktiskt har blivit mer enhetliga och för att de lärt sig att tro det" (Bjurström-Wennhall 1993:56).
- 5 För den generation som växte upp under 30-talet innebar kriget ett slut på ungdomsperioden, skriver Johan Wennhall i sin avhandling. "Det var som att dra ner en rullgardin", säger en av hans informanter. Värnplikt, beredskapstjänstgöring, värtjänst, frivilligarbete och andra förändringar av livsvillkoren satte stopp för en blomstrande ungdomskultur (Wennhall 1994:121).
- 6 Swingpjattstilen fanns på flera ställen i världen och kan sägas vara en internationell företeelse. Stilen hade dock olika betydelse för skilda ungdomar. För Zoot-suiters i USA uttryckte klädelsen och stilen något helt annat än vad den betydde för svenska swingpjattar och betydelsen varierade även bland svenska swingpjattar.

Källor och litteratur

Tryckta källor

- Statens offentliga utredningar SOU 1936:59. *Befolkningskommissionens betänkande i sexualfrågan*. Stockholm.
- Statens offentliga utredningar SOU 1937:6. *Yttrande i abortfrågan*. Stockholm
- Statens offentliga utredningar SOU 1945:22. *Ungdomen och nöjeslivet. Ungdomsvårdskommitténs betänkande del III*. Stockholm.
- Statens offentliga utredningar SOU 1949:48. 1945 års *Universitetsberedning*. Stockholm.
- Statens offentliga utredningar SOU 1951:41. *Ungdomen möter samhället*. Stockholm.
- Stadsarkivet, Uppsala, Stadsfullmäktiges tryck 1941. Ser. A N:r 37. Stadsfullmäktiges tryck 1944 Ser. A N:r 4. Stadsfullmäktiges tryck 1948 Ser. A N:r 74. Uppsala ungdomsnämnds protokoll A:1 1948–53.

Otryckta källor

- Lund: Folklivsarkivet vid Lunds universitet, uppteckningar ur Manuskriptarkivet (M). Luf M123, Luf M175, Luf M180. *Utbildning av egna antologier*
- Uppsala: Dialekt och Folkminnesarkivet. Dagbok ULMA 33681. Dansbanefröjder runt stan 1 ULMA: 28330. Del 2 ULMA 30720. Del 3 ULMA 30721. Del 4 ULMA 30089. Uppsala Mahognyhall "Bluffen" ULMA 30497.
- Stadsarkivet, 1945. Uppsala ungdomsråd. F 11:1.

Litteratur

- Agrell, Alexander 1984: *Hotet från jazzen. En studie av motstånd mot jazzmusik*. Seminarieuppsats C 1. Etnologiska institutionen, Lunds universitet.
- Alvæus, Jonas 1986: *Swingpjattar – En tonårskultur i krigets skugga*. B-uppsats. Etnologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Ambjörnsson, Ronny 1988: *Den skötsamma arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. Stockholm. Carlssons.
- Ambjörnsson, Ronny 1995: Början på en klassresa. I: *Kulturella Perspektiv* nr 1, 1995.
- Andersen, Svend Aage 1992: Kultur, delkultur och helhedskultur. I: *Nord-Nytt* 45:1992.
- Andersson, Stefan 1987: *Det organiserade folknöjet. En studie kring de svenska folkparkerna 1890–1930-talet*. Lund. Sociologiska institutionen.
- Asplund, Johan 1983: *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm. Liber.
- Bay, Joi 1985: Stil og sprog. I: Bay m.fl. *Ungdomskultur. Forskningsårbog 1985*. København, Borgens forlag.
- Bergman, Gösta 1964: *Slang och hemliga språk*. Stockholm. Prisma.
- Bergold, Carl Erik 1985: *Bostadsbyggandet i Uppsala 1900–1950. En aspekt på folkhemmets framväxt*, Uppsala. Diss.

- Bergold, Carl Erik 1989. Uppsala. Stadsbyggande 1900–1960. I: *Uppsala stads historia VI:9*. Uppsala. Carl-Erik Bergold och Kommittén för utgivandet av Uppsala stads historia.
- Berman, Marshall 1990: *Allt som är fast förflyktigas*. Lund. Arkiv.
- Bjurström, Erling 1980: *Generationsupproret*. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- Bjurström, Erling & Wennhall, Johan 1991, *Om generationsbegreppets kontext och generationsmedvetandets konstruktion*. Stencil presenterad vid 26:e Nordiska Etnolog- och Folklorist Kongressen i Ystad.
- Bjurström, Erling & Wennhall, Johan 1993: Generationsbegreppets kontext och generationsmedvetandets konstruktion. I: *Nord-Nytt* 49–93.
- Bjurström, Erling 1994: Ungdomskulturforskningens utveckling och problem. I: Öhlund, Thomas & Bohlin, Göran: *Ungdomsforskning – kritik, reflektion och framsida möjligheter*. Ungdomskultur vid Stockholms universitet.
- Blehr, Barbro 1993: *Femtiotalister*. Carlssons. Stockholm.
- Boëthius, Ulf 1990: Högt och lågt inom kulturen. Moderniseringsprocessen och de kulturella hierarkierna. I: Fornäs, Johan & Boëthius, Ulf. *Ungdom och kulturell modernisering. FUS-rapport nr 2*. Stockholm/Stephag. Symposion.
- Bohman, Stefan 1986: *The People's story. On the collection and analysis of autobiographical materials*. Methodological Questions. No.3 Nordiska Museet. Stockholm.
- Bondeson, Ulla 1979: Argot och kriminalisering. I: Loman, Bengt. *Språk och samhälle*. Lund. Liber.
- Bruer, Jan – Westin, Lars 1974: *Jazz – musik, människor, miljöer*. Sthlm. Prisma.
- Carlsson, Sten 1983: Folkhemspolitiken. I: *Den svenska historien 14, Från storstrejken 1909 till folkhempolitik*. Stockholm. Bonniers.
- Clausen, Claus 1985: *Ungdommens historie*. Köpenhamn. Tiderne skifter.
- Corrigan, Paul 1976: Doing Nothing. I: Hall, Stuart & Jefferson, Tony (red) *Resistance through Rituals*. London. Hutchinson.
- Cosgrove, Stuart 1989: *The Zoot Suit and Style Warfare*. I: McRobbie, Angela. *Zoot Suits and Second-Hand Dresses*. London. Macmillan Education LTD.
- Dahlberg, Hans 1989: *I Sverige under 2:a världskriget*. Stockholm. Bonniers Fakta.
- Drotner, Kirsten 1985: När unge skaber sig – selv. I: *Ungdomskultur. Forskningsårbook 1985*. Borgens forlag.
- Drotner, Kirsten 1991: Kulturellt kön och modern ungdom. I: Fornäs, Johan/ Boëthius Ulf/ Cwejman, Sabina. *Kön och identitet i förändring. FUS-rapport nr 3*. Stockholm/Stephag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Egerbladh, Berndt 1991: *Jag minns mitt 40-tal*. Höganäs, Stockholm. Trevi, Bra Böcker.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1982: *Kulturanalys*. Lund. Liber Förlag.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro 1985: *Från erfarenhet till text. Om kulturveterskaplig reflexivitet*. Institutet för folklivsforskning vid Stockholms universitet. Stencil.
- Elmér, Åke 1975: *Från fattigsverige till välfärdsstaten. Sociala förhållanden och socialpolitik i Sverige under 1900-talet*. Sjötte reviderade upplagan. Stockholm. Aldus/Bonniers.
- Erixon, Sigurd 1921: Ynglingalaget. En gengångare i samhället. I: *Fataburen*. Stockholm.
- Erixon, Sigurd 1938: Åldersklasser och Ynglingalag. I: *Svenskt Folkliv*. Stockholm. Lindblads förlag.
- Featherstone, Mike 1994: *Kultur, kropp och konsumtion. Kultursociologiska texter i urval och översättning av Fredrik Miesel og Thomas Johansson*. Stockholm/Stephag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ferrer, Julio 1983: *Punkare och skinheads: socialisering i gäng*. Stockholm. Panorama, Norstedts.

- Fornäs, Johan/Lindberg, Ulf/Sernhede, Ove 1984: *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*. Stockholm. Akademilitteratur.
- Fornäs, Johan/Lindberg, Ulf/Sernhede, Ove 1988: *Under rocken. Musikens roll i 3 unga band*. Stockholm/Lund. Symposion.
- Fornäs, Johan/ Boëthius, Ulf/ Ganetz, Hillevi/Reimer, Bo. 1990(a): *Metodfrågor i ungdomskulturforskningen. FUS-rapport nr 1*. Stockholm/Stehag. Symposion Bokförlag.
- Fornäs, Johan/Boëthius Ulf 1990(b): *Ungdom och kulturell modernisering. FUS-rapport nr 2* Stockholm/Stehag. Symposion Bokförlag.
- Fornäs, Johan/Boëthius, Ulf/Cweijman, Sabina 1991: *Kön och identitet i förändring. FUS-rapport nr 3*. Stockholm/ Stehag. Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Fornäs, Johan/Boëthius, Ulf./Reimer,Bo 1993: *Ungdomar i skilda sfärer. FUS-rapport nr 5*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Fornäs, Johan/Boëthius, Ulf/Ganetz, Hillevi/Reimer, Bo 1992: *Unga stilar och uttrycksformer. FUS-rapport nr 4*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Fornäs, Johan./Boëthius, Ulf/Forsman, Michael/Ganetz, Hillevi/Reimer, Bo 1994: *Ungdomskultur i Sverige. FUS-rapport nr 6*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Foucault, Michel 1980: *Sexualitetens historia. 1. Viljan att veta*. Stockholm. Gidlunds.
- Franzén, Mats 1992: *Den folkliga staden*. Arkiv, Lund.
- Franzén, Nils-Olof 1991: *Radiominnen. Historia och hägkomster*. Natur och Kultur. Stockholm.
- Furhammar, Leif 1970: *Från skapelsen till Edvard Persson. Fem essäer om film omarbetade och ytterligare tre*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Furhammar, Leif 1991: *Filmen i Sverige*. Höganäs. Förlags AB Wiken.
- Frykman, Jonas 1975: Sexual Intercourse and Social Norms: A Study of Illegitimate Births in Sweden 1831–1933. I: *Ethnologia Scandinavica 1975*.
- Frykman, Jonas 1977. *Horan i bondesamhället*. Lund. Liber.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979: *Den kultiverade människan*. Lund. Liber.
- Frykman, Jonas 1984: Dansbaneeländet. I: Ambjörnsson, Ronny & Gaunt, David (red.) *Den dol-da historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna*. Stockholm. Författarförlaget.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red) 1985: *Modärna Tider*. Malmö: Liber.
- Frykman, Jonas 1985: Vem bryr sig? Generationsmotsättningar som moraliskt problem. I: *Uppväxtvillkor nr 2*, 85.
- Frykman, Jonas 1988: *Dansbaneeländet*. Stockholm. Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas 1992: I rörelse: Kampen om kroppen i 30-talets Sverige. I: *Kulturella Perspektiv. Svensk Etnologisk tidskrift nr 1 1992*.
- Frykman, Jonas 1992: Biografi och kulturanalys. I: Tigerstedt, Christoffert/ Roos, J.P./Vilkko, Anni (red.) *Självbiografi, Kultur, Liv*. Symposion Stockholm/Stehag.
- Frykman, Jonas 1993: Svenska handgrepp och hållningar. I: Ehn,Billy/ Frykman, Jonas/ Löfgren, Orvar *Försvenskningen av Sverige*. Stockholm. Natur & Kultur.
- Ganetz, Hillevi & Lövgren, Karin 1991: *Om unga kvinnor*. Lund. Studentlitteratur.
- Ganetz, Hillevi 1992: Butiken, hemmet och kvinnligheten som maskerad. Drivkrafter och platser för kvinnligt stilskapande. I: Fornäs, m.fl. *Unga stilar och uttrycksformer. FUS-rapport nr. 4* Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. AB.
- Gillis, John 1974: *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations 1770– Present*. New York. Academic Press.
- Granberg, Einar 1936: Glimtar ur allmogeungdomens liv. I: *Budkavlen*.
- Hall, Stuart & Jefferson, Tony 1976: *Resistance through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain*. London. Hutchinson.

- Hannerz, Ulf 1982: *Delkulturerna och helheten. I: Hannerz, Ulf/Liljeström, Rita/Löfgren, Orvar. Kultur och medvetande. En tvärvetenskaplig analys.* Stockholm. Akademilitteratur.
- Hannerz, Ulf 1992: *Cultural Complexity. Studies in the Social organization of Meaning.* Columbia University press. New York.
- Hebdige, Dick 1979: *Subculture: The meaning of Style.* Great Britain. The Chaucer Press.
- Hebdige, Dick 1984: Ras, stil och subkultur. I: Fornäs m.fl. *Ungdomskultur: identitet – motstånd.* Stockholm. Akademilitteratur.
- Hermansson, Hans-Erik 1988: *Fristadens barn. Om ungdomars livsstilar, kulturer och framtidsperspektiv i 80-talets Sverige.* Göteborg. Diss. Daidalos.
- Hirdman, Yvonne 1988: Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 3* 1988.
- Hirdman, Yvonne 1993: *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik.* Stockholm. Carlssons.
- Jacobson, Maja 1994: *Kläder som språk och handling. Om unga kvinnors användning av klädseln som kommunikations- och identitetsskapande medel.* Stockholm. Diss. Carlssons.
- Jerselius, Kjell 1987: *Hotade reservat.* Uppsala. Filmförlaget.
- Johansson, Ella 1994: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete.* Stockholm. Nordiska museets handlingar 118.
- Kjellberg, Erik 1985: *Svensk jazzhistoria.* Diss. Stockholm. Norstedts Förlag.
- Kondrup, Johnny 1992. Självbiografien. En traditionalistisk genrebekrivning. I: Tigerstedt, Christoffer/ Roos, J.P. / Villko, Anni (red). *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap.* Stockholm/Skåne. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Kulturella perspektiv.* Svensk etnologisk tidskrift. Nr.1 1994.
- Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 1,* 1986: Unga kvinnor.
- Kybalova, L./ Herbenova. O./ Lamarova, M. 1976: *Den stora modeboken.* Stockholm. Folket i Bilds förlag.
- Lewenhaupt, Tony Odat. *Moderna tider.* En utställning kring åren 1910–1939, dess mode och ideal. Malmö.
- Lieberg, Mats 1992: *Att ta staden i besittning. Om ungas rum och rörelser i offentlig miljö.* Lund. Diss. Byggnadsfunktionslära, Arkitektursektionen, Lunds universitet.
- Lilla Focus* 1975. Focus Uppslagsböcker AB Stockholm.
- Lilieqvist, Marianne 1991: *Nybyggarbarn: Barnuppföstran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920.* Stockholm. Diss. Almqvist & Wicksells förlag.
- Lindqvist, Beatriz 1991. *Drömmar och vardag i exil.* Stockholm. Diss. Carlssons Bokförlag.
- Lindqvist, Mats 1987: *Klasskamrater.* Malmö. Diss. Liber.
- Lundgren, Britta 1990: Etnologi och kvinnoforskning. I: *Rig* 1990:3.
- Lundin, Susanne 1992: *En liten skara äro vi... En studie av typografer vid 1900-talets första decennier.* Stockholm. Diss. Carlssons.
- Löfgren, Anders & Norell Margareta (red) 1991: *Att förstå ungdom. Identitet och mening i en föränderlig värld.* Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Löfgren, Orvar 1969: Från nattfrieri till tonårskultur. I: *Fataburen* 1969.
- Löfgren, Orvar 1993: En generationsresa från femtiotal till åttiotal. I: Blehr, Barbro. *Femtiotalister.* Stockholm. Carlssons.
- Löfgren, Orvar 1995. Hemmet och Motellet: Identiteter och territorier i historiskt perspektiv. *Historische Anthropologie* 1995:3.
- Mannheim, Karl 1952: *Essays on the Sociology of Knowledge.* London. Routledge & Kegan Paul Ltd.

- Marcus, George and Fischer, Michael M.J 1986: *Anthropology as Cultural Critique*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Mattsson, Jan-Erik/ Turesson, Marina 1986: *Swingpjatten – En studie av ett samhällsfenomen*. B-uppsats. Etnologiska institutionen, Uppsala.
- Mitterauer, Michael 1991: *Ungdomsidens sociala historia*. Göteborg, Röda Bokförlaget.
- Myrdal, Alva 1944. *Folk och familj*. Stockholm. Kooperativa förbundets, KF:s bokförlag.
- Nilsson, Bo 1989: Bokbinderiarbetare inför offentligheten. I: Ehn, Billy / Klein, Barbro 1989: *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm. Carlssons.
- Nilsson, Jan Olov 1994: *Alva Myrdal, en virvel i den moderna strömmen*. Stockholm/Stehag. Diss. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Nord-Nytt Nordisk tidskrift för folkelivsforskning*. 1989.37.
- Norell, Margareta & Törnqvist, Claes 1995: *Berättelser om ruset. Alkoholens mening för tjuugoåringar*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Olson, Hans-Erik 1992: *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?* Arkiv, Lund.
- Olsson, Jan 1979: *Svensk spelfilm under andra världskriget*. Kristianstad. Liber, Lund.
- Ottosen-Jensen, Elise 1986: *Livet skrev. Del 1 1886–1939. Del 2. 1939–1966*. Stockholm. Ordfront.
- Pripp, Oscar 1991: *En generation – många världar*. Stencil presenterad vid 26:e Nordiska Etnolog- och Folkloristkongressen i Ystad.
- Prokop, Ulrike 1981: *Kvinnors liussammanhang. Begränsade strategier och omätliga önskningar*. Stockholm. Rabén & Sjögren.
- Ronström, Ove 1992a: *Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaverna i Stockholm*. Diss. Insitut för folklivsforskning. Stockholm.
- Ronström, Ove 1992b: Dansen i världen. I: *Kulturella Perspektiv nr 3–4* 1992.
- Sarmela, Marti 1969: Reciprocity Systems of the Rural Society in the Finnish-Karelian Culture Area. I: *FF Communications No. 207*. Helsinki.
- Schnabl, Ludwig 1946: *Drömmar och mål*. Stockholm. Kooperativa förbundets förlag.
- Sellerberg, Ann-Mari 1978: *Konsumtionens sociologi*. Lund. Esselte.
- Sernhede, Ove 1994: Ungdom och svart identifikation. I: *Kulturella Perspektiv*. Svensk etnologisk tidskrift. Nr. 1, 1994. Umeå.
- Silvén- Garnert, Eva 1991: *Storstadsungdom. I fyra generationer*. Stockholm. Tidens förlag.
- Sjöblom, Alice Babs 1990: *Född till musik*. Stockholm. Norstedts Förlag.
- Sjöholm, Carina 1994: Biografen som mötesplats. I: *Kulturella Perspektiv nr 4*, 1994.
- Spradley, James P. & McCurdy, David W 1988: *The Cultural Experience. Ethnography in Complex Society*. Illinois. Waveland Press, Inc.
- Svensk filmografi. 4. 1940–1949* 1980. Stockholm. Svenska filminstitutet.
- Svensson, Birgitta 1995: Lifetimes – Life History and Life Story. Biographies of Modern Swedish Intellectuals. I: *Ethnologia Scandinavica* Volume 25. 1995.
- Tegner, Elisabeth 1991: Dansa min docka. I: Ganetz, Hillevi & Lövgren, Karin. *Om unga kvinnor*. Lund. Studentlitteratur.
- Trondman, Mats 1991: Den panerade grytlappen. Om manlig motkultur, kreativitet, humor och självbedrägeri. I: Norell, Margareta & Löfgren, Anders. *Att förstå ungdom*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Trondman, Mats 1994a: *Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Diss. Carlssons. Stockholm.
- Trondman, Mats 1994b: Självbedrägeriets och misskännandets princip – till kritiken av dansbandskritiken. I: *Mardrömmar och önskedrömmar. Om ungdom och ungdomlighet i nitittiotalets Sverige*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.

- Wennhall, Johan 1994: *Från djäkne till swingpjatt. Om de moderna ungdomskulturernas historia*. Uppsala universitet, Etnologiska institutionen. Diss. Etnolore 16.
- Widerberg, Karin 1987: Till en teori om kvinnoförtryck – barriärer och öppningar. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1987 2–3.
- Wiener, Marion mfl. 1979: *Jazzdanser. Från stepp till madison*. Brevskolan.
- Wigerfelt, Berit 1981: *Klassresan, En etnologisk studie av social mobilitet och kulturell anpassning*. C-uppsats. Etnologiska institutionen, Lund.
- Wigerfelt, Berit 1984: *E de nåt på gång? Att vara ung i Landskrona*. Landskrona. Landskrona kulturnämnd.
- Wikman, K.Rob.V 1937: Die einleitung der ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische untersuchung über die vorstufe der ehe in den sitten des schwedischen volkstums. I: *Acta Academiae Aboensis. Humaniora XI* 1. Åbo.
- Willis, Paul 1983: *Fostran till lönearbete*. Göteborg. Röda Bokförlaget.
- Willis, Paul 1990: *Common Culture*. Buckingham. Open University Press.
- Willis, Paul 1991: Ungdomars symboliska arbete. I: Löfgren, Anders & Norell, Margareta (red.). *Att förstå Ungdom. Identitet och mening i en föränderlig värld*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.
- Wittström, Bengt 1973: *Om dansmusik och dansmusiker i Stockholm under fyra decennier*. Uppsats Cr. Institutet för Folklivsforskning, Stockholms universitet.
- Wulff, Helena 1988: *Twenty girls. Growing Up, Ethnicity and Excitement in a South London Microculture*. Stockholm Studies in Social Anthropology.
- Wulff, Helena 1994: Mening, motstånd och möjligheter. Socialantropologisk kulturteori om ungdom. I: Thomas Öhlund & Göran Bolin. (red) *Ungdomsforskning – kritik, reflektioner och framtida möjligheter*. Ungdomskultur vid Stockholms universitet. Stockholm.
- Ziehe, Thomas 1984: *Kulturell friställning och narcissistisk sårbarhet*. I: Fornäs m.fl. *Ungdomskultur: Identitet–Motstånd*. Stockholm. Akademilitteratur.
- Ziehe, Thomas & Stubenrauch, Herbert 1986: *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Malmö. Nordstedts.
- Ziehe, Thomas 1989: *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm/Stehag. Symposion.
- Åkesson, Lynn 1991: *De ovanligas betydelse*. Stockholm. Diss. Carlssons.
- Åström, Lissie 1986: *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer*. Lund. Diss. Liber Förlag.
- Åström, Lissie 1993: *Generationskamrater finns de? Om gränsdragning och likriktning inom och mellan generationerna*. I: *Nord-Nytt* 49 1993.

I SERIEN "KULTURHISTORISKT BIBLIOTEK" INGÅR FÖLJANDE TITLAR:

- Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Vad är idéhistoria?*
Gregory Bateson: *Ande och natur*
En nödvändig enhet
Kerstin Bergqvist m.fl.: *Korsvägar*
En antologi om möten mellan unga och institutioner förr och nu
Rudolf Dekker & Lotte van de Pol: *Kvinnor i manskläder*
En avvikande tradition. Europa 1500–1800
Hans Peter Duerr: *Nakenhet och skam*
Mike Featherstone: *Kultur, kropp och konsumtion*
Carlo Ginzburg: *Benandanti*
"De goda häxmästarna"
Norman Hampson: *Upplysningen*
Craig Harline: *Syster Margriets prövningar*
Ur ett nunneliv på 1600-talet
Olof Hägerstrand: *"Juntan" som realitet och hörsägen*
Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet
Fredric Jameson: *Det politiska omedvetna*
Jahn Otto Johansen: *Zigenarnas holocaust*
Eva Kärfve: *Den stora ondskan i Valais*
Den första häxförföljelsen i Europa
Thomas Laqueur: *Om könnens uppkomst*
Hur kroppen blev kvinnlig och manlig
Hjördis Levin: *Masken uti rosen*
Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910
Ulf Lindberg: *Rockens text*
Roland Marx: *Jack Uppskäraren och de viktorska mardrömmarna*
Carolyn Merchant: *Naturens död*
Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen
Jules Michelet: *Häxan*
Jan Olof Nilsson: *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*
Erwin Panofsky: *Perspektivet som symbolisk form*
Mats Persson: *Förnufts-kampen*
Colin Renfrew: *Arkeologi och språk*
Klaus Theweleit: *Mansfantasier*
Bruce G. Trigger: *Arkeologins idéhistoria*
Aby Warburg: *Ormrutaler*
Ann-Charlotte Weimarck: *Joseph Beuys och sökandet efter den egentliga livskraften*
Torsten Weimarck: *Nya borddansen*
En essä om det bildskapande bordet
Paul Veyne: *Kände grekerna till demokratin?*
Berit Wigerfelt: *Ungdom i nya kläder*
Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige

FOTO: ANDERS WIGERFELT

Berit Wigerfelt, född 1956. Verksam som forskare vid Etnologiska institutionen vid Lunds universitet.

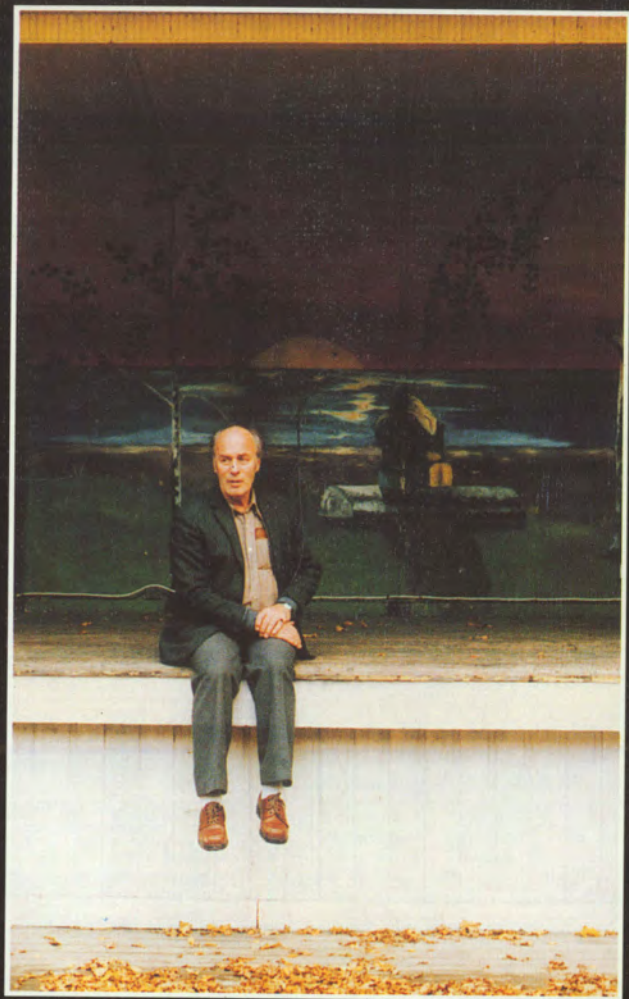

FOTO: BERIT WIGERFELT

Allan Andersson, författare till "Dansbanefröjder",
här på en dansbanescen i Uppsalatrakten.

Ungdom i nya kläder är en bok som beskriver hur unga människor i 1940-talets Sverige tog del i den moderna ungdomskulturens framväxt. Under benämningen "Dansbaneeländet" angreps ungdomens fritidsvanor av vuxna som oroade sig bland annat för kommersialismen och en tilltagande normlöshet. I kontrast till vuxenvärldens moralism visar författaren hur dåtidens unga själva upplevde och använde sig av fritidsutbudet. Vi får en livfull och sinnlig skildring av dansbaneliv och biobesök samt möter swingpjattar och andra klädintresserade. Under denna period blev ungdomskulturen mer internationellt inriktad, mycket tack vare jazzmusiken. I boken berättar unga hur de greps av swingen och startade egna orkestrar. Här diskuteras vidare hur den unga generationen såg på kropp och sexualitet, en av dåtidens brännbara frågor. Till tidens idéer hörde också att människor skulle hävda sig själva som individer. Vi möter såväl klassresenärer som ungdomar som söker alternativa "karriärvägar" inom nöjeslivet.